

Photis Schurmans

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte
Studiegebied Wijsbegeerte en Moraal-
wetenschappen

Prof. dr. Johan Stuy

Economische theorie in de praktijk. Een axiologische benadering.

Masterproef ingediend voor het behalen van de graad van
Master in de Wijsbegeerte en Moraalwetenschappen
afstudeerrichting media, cultuur en politieke filosofie

2015-2016

Faculteit Letteren en Wijsbegeerte

Academiejaar 2015/2016

Studiegebied Wijsbegeerte en Moraalwetenschappen

Promotor: Prof. dr. Johan Stuy

SAMENVATTING MASTERPROEF

Photis Schurmans

Rolnr.: 22580

Economische theorie in de praktijk. Een axiologische benadering

De vandaag gangbare nieuwklassieke economische theorie wordt ons als waardenvrij gepresenteerd. Ze is een moreel neutrale objectieve wetenschap gefundeerd op modellen die op aannames zijn gebaseerd, of vereenvoudigde voorstellingen, van de sociale werkelijkheid. Haar beginselen, rationele verwachtingen, marktwerking en een algemeen evenwicht bevorderen de sociale welvaart.

Vertrekkend vanuit een beschijvende historische analyse van de belangrijkste strekkingen binnen de economische theorieën wordt, op basis van veelal de oorspronkelijke teksten, de evolutie van de mens- en wereldbeelden die zij in zich dragen geanalyseerd en nagegaan hoe zij het in de nieuwklassieke economische theorie gangbare nutsmaximaliserende rationele individu in een zekere wereld hebben vorm gegeven. Uitgebreid wordt ingegaan op de ontwikkelingen aan de Universiteit van Chicago die de grootste bijdrage leverde aan de nieuwklassieke economische theorie. De meest prominente economen die vorm gegeven hebben aan het neoliberale gedachtengoed zijn Milton Friedman en Friedrich von Hayek. Op basis van uitgebreid bronnenonderzoek wordt onderzocht hoe het neoliberalisme vanaf de tweede wereldoorlog zich heeft kunnen verspreiden. Het ontstaan en de invloed van de Mont Pelerin Society en van verschillende denktanks op het politieke bedrijf wordt gereconstrueerd. Na de staatsgreep in negentiendrieënzeventig werden onder Augusto Pinochet de nieuwklassieke aanbevelingen in Chili in de praktijk gebracht. Onderzocht wordt hoe dit in zijn werk ging en wat de impact was op de Chileense samenleving. Vanaf de jaren negentienzeventig wordt het neoliberalisme opgenomen in het politieke programma van de Republikeinse Partij in de Verenigde Staten en de Conservatieve Partij in het Verenigd Koninkrijk. Na een wedersamenstelling van de ontwikkelingen op ideologisch vlak worden de politieke uitvoering van de nieuwklassieke theorieën en hoe deze in de praktijk uitpakten nagegaan.

Vertrekkend vanuit de – ook aan de VUB – algemeen onderwezen tekstboeken economie, *Economics* door Mankiw en Taylor en *Intermediate Microeconomics. A modern approach* door Varian, en aan de hand van kritischere economen zoals, in alfabetische volgorde, Ha-Joon Chang, Paul De Grauwe, Steve Keen, Wim Meeusen, René Passet de grondbegrippen van de nieuwklassieke theorie en tot welk mens- en wereldbeeld zij leiden geanalyseerd en nagegaan wat de logische implicaties zijn van de aannames van 'individuele nut-maximalisatie' op basis van 'rationele verwachtingen', 'marktefficiëntie' en 'algemeen evenwicht'.

Ten slotte worden de nieuwklassieke concepten axiologisch benaderd. De concepten 'begeren' en 'willen' worden filosofisch ontleed, omdat slechts 'begeren' deel is van het economisch jargon. Aangezien de economische wetenschap ultiem over waarde gaat worden de begrippen 'waarde' en 'prijs' geanalyseerd. De historische ontwikkeling van 'de economie' wijst erop dat schulden een steeds grotere rol spelen binnen het economisch bedrijf, culminerend in de financialisering van steeds meer economische sectoren en van sociale zekerheidsmechanismen sinds de jaren negentachtig. De implicaties van deze evolutie wordt aansluitend bestudeerd. Gebaseerd op het in het middeleeuwse Engeland gemaakte verschil tussen 'justice' en 'equity' of tussen 'rechtmatigheid' en 'rechtvaardigheid' wordt onderzocht in hoeverre de economische theorie rechtvaardigheid inbouwt.

Tot besluit wordt onderzocht wat verantwoordelijkheid binnen het economisch bedrijf kan betekenen, meer bepaald wat de impact van het nieuwe mens- en wereldbeeld dat zich de laatste veertig jaar ontwikkelde op de visie op de samenleving en de manier waarop wij tegen haar en elkaar aankijken.

Axiologie – Neoliberalisme – Nieuwklassieke economische theorie – Nutsmaximalisatie – Rationele verwachtingen – Marktefficiëntie – Algemeen evenwicht

Faculteit Letteren en Wijsbegeerte

Academiejaar 2015/2016

Studiegebied Wijsbegeerte en Moraalwetenschappen

Promotor: Prof. dr. Johan Stuy

ENGLISH ABSTRACT

Photis Schurmans

Rolnr.: 22580

The new classical economic theory is presented as free of value. This paper researches how its main assumptions: 'utility maximisation', 'rational expectations', 'market efficiency' and 'general equilibrium' developed since the classical economists and what are the logical implication on the view of man and of the world. Further is investigated how neoliberalism, as the political implementation this theory, gained foothold after the second world war and what was the effect of its implementation in Chile, the United States and the United Kingdom. 'Desire' and 'willing', 'value' and 'price', 'debt' and 'justice' are analysed axiologically. Finally, the impact on the concept of responsibility and our view of society and men is approached philosophically.

Axiology – Neoliberalism – New classical economic theory – Utility maximisation – Rational expectations – Market efficiency – General equilibrium

Inhoud

INLEIDING	1
VAN POLITIEKE ECONOMIE NAAR ECONOMISCHE POLITIEK	3
DE KLASSIEKEN	3
<i>De grondleggers: Smith, Malthus, Say en Ricardo</i>	3
<i>Marx</i>	6
BENTHAM	10
DE OOSTENRIJKSE SCHOOL VOOR KEYNES	10
DE TRADITIONELE NEOKLASSIEKE SCHOOL VOOR KEYNES.....	17
KEYNES	25
SCHUMPETER	30
DE TRADITIONELE NEOKLASSIEKE SCHOOL NA KEYNES.....	34
VON HAYEK	44
DE NIEUWKLASSIEKE SCHOOL: CHICAGOSTIJL.....	47
ECONOMISCHE POLITIEK: HET NEOLIBERALISME.....	58
MUSICA UNIVERSALIS	80
DE GUSTIBUS NON DISPUTANDUM.....	80
EFFICIËNTE EILANDEN.....	85
KOSMISCHE HARMONIE.....	89
SUMMUM BONUM	96
BEGEREN EN WILLEN.....	96
WAARDE EN PRIJS	99
SCHULD EN BOETE.....	101
RECHTVAARDIGHEID	104
VERANTWOORDELIJKHEID.....	108
LITERATUURLIJST	FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.

Inleiding

De vandaag gangbare nieuwklassieke economische theorie wordt ons als waardenvrij gepresenteerd. Ze is een moreel neutrale objectieve wetenschap gefundeerd op modellen die op aannames zijn gebaseerd, of vereenvoudigde voorstellingen, van de sociale werkelijkheid (Mankiw & Taylor, 2011, pp. 25-26,31), (Varian, 2010, p. 1). Haar beginselen, rationele verwachtingen, marktwerking en een algemeen evenwicht bevorderen de sociale welvaart (Keen, 2011, p. 25), (Mankiw & Taylor, 2011, pp. 147-155), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 291), (Varian, 2010, pp. 631-642).

Met deze masterproef zal ik aantonen dat de nieuwklassieke economische wetenschap niet waardenvrij is. Hiertoe zal ik allereerst, vanuit de verschillende grote economische theorieën, veelal op basis van de oorspronkelijke teksten, de evolutie van de mens- en wereldbeelden die zij in zich dragen analyseren en trachten na te gaan hoe het nieuwklassieke individu dat maximaliserende rationele keuzes maakt in een zekere wereld is ontstaan. Het is niet mijn bedoeling een volledig overzicht te geven van de economische theorie, maar enkel om de belangrijkste strekkingen die vorm hebben gegeven aan de nieuwklassieke interpretatie – die op haar beurt aanleiding heeft gegeven tot de neoliberale politieke invulling – de krachtlijnen, m.b.t. het mens- en wereldbeeld dat wordt gepresenteerd, weer te geven. Hierop aansluitend zal ik ingaan op de politieke invulling van de nieuwklassieke inzichten: het neoliberalisme. Ik zal op basis van bronnenonderzoek nagaan hoe het neoliberalisme voet aan grond kreeg en hoe het in de Angelsaksische wereld zijn toepassing vond, daarna zal ik kijken naar de reële uitkomsten in het Chileense experiment en ten slotte hoe het een dominante ideologie werd. Dynamische en andere economische theorieën die geen of zeer weinig verband houden met het neoliberalisme zal ik niet beschouwen omdat zij de neoliberale doctrine niet hebben beïnvloed en pas later in het economisch curriculum worden onderwezen.

Vervolgens zal ik, vertrekkend vanuit de – ook aan de VUB – algemeen onderwezen tekstboeken economie, *Economics* door Mankiw en Taylor¹ en *Intermediate Microeconomics. A modern approach* door Varian², en aan de hand van kritischere auteurs zoals, in alfabetische volgorde, Ha-Joon Chang³ (1963), Paul De Grauwe⁴ (1946), Steve

¹ Cursus 'Economie' van Prof. V. Illegems in de Politieke Wetenschappen.

² Cursus 'Micro-economie' van Prof. B. Heyndels in de Toegepaste Economische Wetenschappen.

³ Professor economie en ontwikkelingsstudies aan de Universiteit van Cambridge (V.K.) sinds 1990.

⁴ John Paulson Chair in European Political Economy aan de London School of Economics and Political Science sinds 2012.

Keen (1953)⁵, Wim Meeusen (1945-2013)⁶ en René Passet (1926)⁷ de grondbegrippen van de nieuwklassieke theorie en tot welk mens- en wereldbeeld zij leiden analyseren. Het betreft meer specifiek de logische implicaties van de aannames van 'individuele nut-maximalisatie' op basis van 'rationele verwachtingen', 'marktefficiëntie' en 'algemeen evenwicht'.

Ten slotte zal ik de nieuwklassieke concepten axiologisch benaderen. Met Hannah Arendt (1906-1975)⁸ zal ik in eerste instantie de concepten 'begeren' en 'willen' filosofisch ontleden, omdat slechts 'begeren' deel is van het economisch jargon. Aangezien de economische wetenschap ultiem over waarde gaat zal ik vervolgens, nog steeds gebaseerd op Arendt, de begrippen 'waarde' en 'prijs' analyseren. De historische ontwikkeling van 'de economie' wijst erop dat schulden een steeds grotere rol spelen binnen het economisch bedrijf, culminerend in de financialisering van steeds meer economische sectoren en van sociale zekerheidsmechanismen sinds de jaren negentientachtig. De implicaties van deze evolutie zal ik aansluitend bestuderen met behulp van vooral David Graeber (1961)⁹, Maurizio Lazzarato (1955)¹⁰, Saskia Sassen (1949)¹¹ en Wolfgang Streeck (1946)¹². Gebaseerd op het in het middeleeuwse Engeland gemaakte verschil tussen 'justice' en 'equity' of tussen 'rechtmatigheid' en 'rechtvaardigheid' zal ik met Thomas Piketty (1971)¹³, Sassen en Streeck onderzoeken in hoeverre de economische theorie rechtvaardigheid inbouwt. Ten slotte zal ik samen met Arendt en Hans Jonas (1903-1993)¹⁴ nagaan wat verantwoordelijkheid binnen het economisch bedrijf kan betekenen. Omdat in de gangbare economische theorievorming een ethische en/of filosofische benadering ontbreekt en de economische realiteit vaak terzijde wordt gelaten in de filosofie betreft het vooral oorspronkelijk onderzoek.

⁵ Hoofd van de School of Economics, History & Politics aan de Kingston University London sinds 2014.

⁶ Cursus 'Macro-economie' van Prof. W. Meeusen in de Toegepaste Economische Wetenschappen. Voormalig gewoon hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen en hoogleraar aan de V.U.B.

⁷ Professor emeritus economische wetenschappen aan de universiteit Paris I-Panthéon-Sorbonne.

⁸ Twintigste-eeuws politiek filosoof.

⁹ Lector antropologie aan Goldsmiths, University of London.

¹⁰ Onafhankelijk socioloog en filosoof.

¹¹ Robert S. Lynd Professor sociologie aan Columbia University.

¹² Professor sociologie aan de Universität zu Köln.

¹³ Studiedirecteur aan de Ecole d'économie de Paris.

¹⁴ Twintigste-eeuws filosoof.

Van politieke economie naar economische politiek

De klassieken

De grondleggers: Smith, Malthus, Say en Ricardo

Traditioneel worden niet de fysiocraten¹⁵ - nochtans de eersten die de uitdrukking 'Laissez faire, laissez passer' in een economische context gebruikten - noch de mercantilisten¹⁶, maar Adam Smith (1723-1790) als de geestelijke vader van het economische denken beschouwd (Sedláček, 2012, p. 249). Smith ontmoette de fysiocraten tijdens zijn verblijf in Parijs tussen 1764 en 1766. Alhoewel hij het niet eens was met de nadruk die ze legden op landbouw als de basis van rijkdom¹⁷ vormde Quesnays visie van de economie als een systeem van afhankelijkheden, een proces van productie en consumptie, dat wordt geoptimaliseerd door middel van de vrije ruil van goederen de basis van zijn eigen denken (Passet, 2010, pp. 225-228), (Phillipson, 2010, pp. 193, 205-206), (Smith, 2007, pp. 526-527). Ook nam hij hun definitie van rijkdom 'de jaarlijks d.m.v. sociale arbeid geproduceerde verbruiksgoederen' over. In tegenstelling tot de mercantilisten en fysiocraten die op macro-economisch niveau een economie van de staat uitwerken vertrekt Smith van het individu (Keen, 2011, p. 209), (Passet, 2010, p. 231). In navolging van Bernard Mandeville (1670-1733) voor wie individuele verdorvenheid, meer bepaald afgunst en trots, het algemeen belang dient (Bernard Mandeville, 1997, pp. 27-28,), wordt bij elke ruil een beroep gedaan op de eigenliefde – nu een deugd in de vorm van eigenbelang (Achterhuis, 2010, p. 183), (Sedláček, 2012, p. 238) – van de andere partij (Smith, 2007, pp. 15-16). Het algemeen welzijn, of het stimuleren van de nationale rijkdom, wordt uit individueel eigenbelang onbedoeld bevorderd doordat individuen hun kapitaal zoveel mogelijk willen doen opbrengen¹⁸ (Smith, 2007, pp. 349-350) – of de definitie van kapitalisme: productie met als bedoeling het maken van winst (Chang, 2014, p. 33).

¹⁵ De 18de-eeuwse kring rond François Quesnay (1694-1774) die zijn naam ontleent aan het door Pierre Samuel Dupont de Nemours (1739-1817) uitgegeven *Physiocratie ou Constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain* (1768) (Passet, 2010, pp. 207-208).

¹⁶ Een bont allegaartje 16de en 17de-eeuwse Spaanse, Franse en Britse denkers, die vooral aandacht hadden voor de accumulatie van edelmetalen i.e. via handel de import ervan te promoten en de export zoveel mogelijk te beperken. Respectievelijk legden ze echter de nadruk op door de staat geregeld bullionisme, industrieel en agrarisch mercantilisme onderhevig aan natuurwetten en de handels- en betalingsbalans van een land binnen wat wordt gezien als een economisch systeem (Passet, 2010, pp. 130-150).

¹⁷ Beiden moeten in hun historische context worden beschouwd, Frankrijk was nog een zeer agrarisch land, het Verenigd Koninkrijk (V.K.) stond aan de vooravond van de industriële revolutie en was reeds kapitalistisch (Chang, 2014, p. 33).

¹⁸ Het accumulatieprincipe: het publiek – maar niet de arbeiders want lonen bevinden zich steeds op het overlevingsniveau – moet zoveel mogelijk sparen en ondernemers moeten zoveel mogelijk winst maken zodat opnieuw kan worden geïnvesteerd en toekomstige welvaart kan worden gecreëerd.

Winst¹⁹ die vervat zit in de natuurlijke prijs²⁰ waarvan de marktprijs afwijkt wanneer de effectieve vraag lager of hoger ligt dan het aanbod door bij perfecte concurrentie. Aangezien het aanbod zich op natuurlijke wijze, d.m.v. aanpassingen aan de huurprijs, verloning of winst steeds aanpast aan de vraag, vormt de natuurlijke prijs een gravitatiepunt waarnaar de marktprijs steeds tendeert (Smith, 2007, pp. 48-49). De 'wet van Say'²¹ stelt dat producten betaald worden met producten of, elk op de markt²² gebracht product doet onmiddellijk de vraag naar andere producten toenemen ter hoogte van zijn opbrengst waarbij geld slechts een ruilmiddel is²³. Op de markt passen aanbod en vraag zich spontaan aan en ontstaat er steeds een evenwicht – een natuurlijke orde. In geval van overaanbod moeten nieuwe afzetmarkten worden gecreëerd door niet gebruikte productiefactoren²⁴ in het productieproces op te nemen waardoor onmiddellijk extra inkomen en vraag worden gecreëerd²⁵ en het productiepotentieel steeds volledig wordt benut. Het is onmogelijk dat de totale vraag ontoereikend is²⁶. Elke staatsinterventie is uit den boze aangezien deze het natuurlijk evenwicht zou verstoren en zo leiden tot een recessie. (Chang, 2014, p. 116), (Keen, 2011, p. 210), (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 10-11, 13-15), (Passet, 2010, pp. 267-269).

Op internationaal vlak gedragen landen zich als individuen. Net zoals vanuit het voorzichtigheidsprincipe binnen een familie niet zal worden geproduceerd wat elders goedkoper kan worden verworven zullen landen ook hun kapitaal op de beste manier aanwenden, i.e. daar waar het het grootste voordeel oplevert (Smith, 2007, pp. 350-351). Gaat het bij Smith nog over een absoluut voordeel dan wordt dit bij David Ricardo (1772-1823) een relatief voordeel. "In een vrijemarktsysteem zal elk land op natuurlijke wijze zijn kapitaal en arbeid aanwenden op een wijze die voor elk het voordeligst is. Het streven

¹⁹ Naast de huur, de benodigde grondstoffen en lonen.

²⁰ Ultiem is arbeid de maat van de ruilwaarde van een goed (Ricardo, 1821, p. 8), (Smith, 2007, p. 29).

²¹ Naar Jean-Baptiste Say (1767-1836) die deze wet in zijn *Cours complet d'économie politique pratique* van 1803 formuleerde (Passet, 2010, pp. 267-277).

²² Globaal beschouwd, dus niet op iedere markt (Keen, 2011, p. 210), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 16).

²³ De 'klassieke dichotomie': de opdeling van de economie in een reëel gedeelte waarin de reële variabelen bepaald worden en een monetair gedeelte waar het prijspeil vastgesteld wordt.

²⁴ Arbeid, kapitaal en land.

²⁵ Zowel natuurlijke hulpbronnen (Passet, 2010, pp. 245-246), (Ricardo, 1821, pp. 40-41) als investeringsmogelijkheden (Meeusen & Willemé, 2006, p. 11) worden (impliciet) als onbeperkt beschouwd. De enige beperking betreft de 'wet van de afnemende meeropbrengsten' (Ricardo, 1821, pp. 81-82) (in huidige terminologie: op een zeker punt zal de productiviteit van een bijkomende werknemer afnemen zodat de marginale productiekosten (zie infra p. 20, noot 110) stijgen, de winst wordt gemaximaliseerd wanneer de marginale productiekosten gelijk zijn aan de marginale verkoopinkomsten (Keen, 2011, pp. 107-108)).

²⁶ Thomas Malthus (1766-1834) is er niet van overtuigd dat ondernemers steeds hun volledige winst uitgeven in de vorm van consumptie of investeringen, ze zouden ook kunnen sparen zodat een lek ontstaat in de bestedingskringloop en de effectieve vraag lager ligt dan het aanbod. Ricardo ging ervan uit dat geld niet wordt aangehouden als een waarde op zich en slechts een ruilmiddel is. (Meeusen & Willemé, 2006, p. 11).

naar individueel voordeel is bewonderenswaardig verbonden met het universele goede van het geheel.” (Ricardo, 1821, pp. 89-90, mijn vertaling). Op spontane wijze zijn alle landen verenigd door een gemeenschappelijk belang waardoor elk land zich gaat specialiseren in de productie van die goederen waaraan het een comparatief voordeel²⁷ heeft (Ricardo, 1821, p. 90).

Comparatief voordeel dat ook geldt op individueel vlak. Het is in het belang van individuen dat het superieur individu zich toelegt op de productie waarin het een inferieur individu het meest overtreft en dat het inferieur individu zich specialiseert in de productie van het andere goed (Ricardo, 1821, pp. 318-319). Binnen dit mechanistisch maatschappelijk raderwerk kent iedereen zijn natuurlijke plaats. Voor de klassieke economen zijn er de lage klasse – het gros van de bevolking dat overleeft door loonarbeid – (Smith, 2007, pp. 58, 61, 602), werkgevers of kapitalisten – dat deel van de bevolking dat zijn kapitaal²⁸ investeert met de bedoeling goederen te produceren om deze met winst te verkopen – (Smith, 2007, p. 214) en landeigenaars – die leven van de opbrengsten van de door hen verhuurde grond (Smith, 2007, p. 43) – (Chang, 2014, p. 117), (Ricardo, 1821, p. 5), (Smith, 2007, pp. 199-200). Specialisatie door arbeidsdeling, nochtans de voorwaarde voor verhoogde productiviteit en dus welvaart (Smith, 2007, pp. 9-10, 13), leidt tot afstomping van de lage klasse waardoor zij onbekwaam is op intellectueel, sociaal en militair vlak (Smith, 2007, pp. 8, 602-603). Indien de overheid basisonderwijs (lezen, schrijven, rekenen) organiseert zullen de leden van de inferieure (sic) klassen niet alleen individueel zelfrespect ontwikkelen maar ook minder vatbaar zijn voor bijgeloof en misleiding, de basis voor respect voor meerderen en voor de staat (Smith, 2007, pp. 605, 607).

Het lot van de lagere klasse, die haar loon ziet omhoog gaan in periodes van voorspoed en dus ook lagere prijzen voor basisgoederen en omlaag wanneer basisgoederen duurder worden (Smith, 2007, p. 67) is een bezorgdheid van alle klassieken. Ook voor mensen geldt dat hun productie, net als van alle verbruiksgoederen, afhankelijk is van vraag en aanbod op de markt die de marktprijs van arbeid²⁹ bepaalt (Ricardo, 1821, pp. 58-61),

²⁷ Land A zal zijn kapitaal steeds wenden naar de productie van die goederen waarvoor het het grootste aantal goederen zal ontvangen van land B, zelfs als land A die goederen goedkoper zou kunnen produceren dan land B, omdat het nadelig zou zijn een deel van het kapitaal te transfereren naar de productie van een goed waarvoor het minder zou krijgen dan het geproduceerde goed (Ricardo, 1821, p. 91). De gemeenschappelijke maatstaf van sociale welvaart zijn productiekosten (Hicks, 1975, p. 314).

Deze theorie maakt nog steeds deel uit van de standaard economische leerboeken (Krugman, Obstfeld & Melitz, 2012, pp. 54-79), (Mankiw & Taylor, 2011, pp. 57-66), (Varian, 2010, pp. 620-622).

²⁸ I.e. dat deel van zijn inkomsten dat hij spaart en waarmee hij in het onderhoud voorziet van bijkomende productieve handen, een permanent onderhoudsfonds (Smith, 2007, p. 264).

²⁹ Deze staat tegenover de natuurlijke prijs van arbeid, die stijgt en daalt in parallel met de prijs van onbewerkte landbouwproducten en andere levensbehoeften.

(Smith, 2007, p. 67). Thomas Malthus' bevolkingstheorie verheft tot wet dat hongersnood en dood onvermijdelijk zijn om het evenwicht te herstellen (Elchardus, 2008, pp. 246-247), (Passet, 2010, pp. 246-247). Door deze voortdurende demografische druk cirkelt de marktprijs van arbeid steeds rond het overlevingsniveau (Meeusen & Willemé, 2006, p. 11), (Passet, 2010, p. 248). Ook hier geldt dat elke interventie van de staat uit den boze is omdat zo het marktevenwicht wordt verstoord. Elke tegemoetkoming aan noodlijders maakt slechts de rijken armer en zwakker – omdat hun kapitaal afneemt, ze minder kunnen investeren en dus de tewerkstellingsgraad daalt – door hen belastingen te doen betalen en verandert niets aan hun situatie (Ricardo, 1821, pp. 67-69). Wetgeving moet gericht zijn op het in toom houden van de aangroei van armen door vroegtijdige en kortzichtige huwelijken te voorkomen zodat in het eigen onderhoud kan worden voorzien (Ricardo, 1821, p. 68). Arbeidscontracten moeten aan de vrije markt worden overgelaten, zonder inmenging van de staat, zodat het bevolkingsaanbod op natuurlijke wijze overeenkomt met de vraag naar arbeid (Ricardo, 1821, p. 67)³⁰. De mens is niet langer doel maar middel van de economie binnen een zelfregelend systeem.

Samengevat richt de politieke economie – zoals de klassieken hun vakgebied noemden – zich op de wetten die de verdeling van de opbrengsten van de aarde, d.m.v. arbeid, kapitaal en machines³¹, onder de verschillende klassen regeren (Ricardo, 1821, p. 5). Gestuurd door eigenbelang zullen individuen en staten steeds op spontane wijze het algemene belang bewerkstelligen door middel van de vrije markt die functioneert als een centrifugale kracht waardoor steeds getendeerd wordt naar een natuurlijk evenwicht.

Marx

De schrijnende leefomstandigheden van de loonarbeiders, onderhevig aan zich steeds opvolgende crisissen³² die leiden tot hoge werkloosheid, worden door de voortschrijdende industrialisatie en verstedelijking steeds zichtbaarder. In de jaren 1840-1850 is het contrast tussen de accumulatie van kapitaal door de bourgeoisie en de stagnatie van de lonen van de arbeiders, op een zeer laag niveau sinds 1800-1810, zo frappant dat iedereen er zich van bewust is (Piketty, 2013, pp. 25-26). Met de toenmalige economische concepten, steunend op de 'wet van Say', kan het cyclische karakter van de economische werkelijkheid niet worden verklaard (Meeusen & Willemé, 2006, p. 12).

³⁰ Smith laat het arbeidsloon afhangen van de contractuele afspraken tussen arbeider en meester, waarbij arbeiders meestal het onderspit zullen delven omdat hun nood acuter is, zij moeten overleven. Het loon moet hen echter in staat stellen zichzelf en hun familie te laten overleven en kan niet lager zijn dan hun basisbehoeften (Smith, 2007, pp. 56-58).

³¹ De productiefactoren (zie supra p. 4, noot 24).

³² In 1816, 1825, 1836, 1847, 1857, 1866, 1873, 1882, 1890, 1900, 1907 (Passet, 2010, p. 505) of zes, met een interval van ongeveer tien jaar, voor het verschijnen van *Het Kapitaal*.

Met *Het kapitaal* wil Karl Marx (1818-1883) “[...] de ontwikkelingswet van de moderne maatschappij [...]” onthullen (Marx, 2010, p. 15), de lange termijn evolutie van het kapitalistisch systeem onderzoeken. Een eerste ontwikkeling is de verandering van geld in kapitaal. Was geld in eerste instantie een middel om waren te ruilen³³, om behoeften te bevredigen, dan heeft het zich getransformeerd tot een doel op zich³⁴ (Marx, 2010, pp. 139-144). De handels- en industriële kapitalist heeft als subjectief doel de objectieve, absolute doch onbevredigbare³⁵ toename van zijn kapitaal in de vorm van geld (Marx, 2010, pp. 144-147). Deze onbeperkte kapitaalsaccumulatie is slechts mogelijk doordat in de loop van de geschiedenis de individuele en versnipperde productiemiddelen – de arbeidsinstrumenten en levensmiddelen in eigendom van de boer en/of ambachtsman – worden omgezet in maatschappelijk geconcentreerde productiemiddelen in de handen van enkelen (Marx, 2010, pp. 672-673, 714). Door deze onteigening worden grote massa’s mensen gedwongen hun arbeidskracht, als waar, aan te bieden op de arbeidsmarkt waar arbeiders en kapitalisten elkaar ontmoeten. Beiden zijn vrije individuen die over hun persoon kunnen beschikken, juridische gelijken die voor een bepaalde tijd³⁶ een contract afsluiten met betrekking tot de arbeidskracht aangeboden door de loontrekker (Marx, 2010, pp. 157-158). De (ruil)waarde van de arbeidskracht wordt bepaald door het equivalent in arbeidstijd van de hoeveelheid bestaansmiddelen noodzakelijk voor de bezitter van de arbeidskracht om zichzelf en zijn kinderen – die hem zullen vervangen op de arbeidsmarkt – in normale levensomstandigheden in stand te houden³⁷ (Marx, 2010, pp. 160-161).

Voor de kapitalist is het arbeidsproces een consumeren van arbeidskracht – tijdens de periode waarin hij deze huurt is zij zijn eigendom – en productiemiddelen om een voor de verkoop bestemd artikel³⁸ te produceren. Bij de verkoop van zijn arbeidskracht realiseert de arbeider slechts de ruilwaarde van zijn arbeidskracht – de voor de productie noodzakelijke maatschappelijke arbeidstijd – en niet de gebruikswaarde van de prestatie die hij levert. Het verschil tussen de tijd nodig om in zijn onderhoud te voorzien en de effectief gepresteerde arbeidstijd, de door arbeid gecreëerde gebruikswaarde, vormt de meerwaarde van de kapitalist en heeft geen waarde voor de arbeider. (Marx, 2010, pp. 175-177, 183-185). Binnen dit vermeerderingsproces vormt het in arbeidskracht

³³ Directe warencirculatie: waren worden geruild tegen geld waarmee waren worden gekocht (W-G-W) – of de ‘wet van Say’ (zie supra p. 4).

³⁴ Met geld worden waren gekocht om ze opnieuw te verkopen tegen geld (G-W-G) met de bedoeling een meerwaarde te realiseren.

³⁵ Want zonder gebruikswaarde en dus abstract.

³⁶ Indien niet beperkt in de tijd verkoopt de arbeider zichzelf en maakt zichzelf tot slaaf.

³⁷ De waarde van de arbeidskracht volgt dus de waarde, of arbeidstijd nodig om ze te produceren (de objectivering van arbeidstijd in een waar), van de bestaansmiddelen (zoals bij Smith – zie supra p. 6, noot 30).

³⁸ Een drager van ruilwaarde die een waarde (gebruikswaarde plus meerwaarde) heeft die hoger ligt dan de som van de voor de productie nodige waren.

omgezette kapitaal, doordat het door haar technische samenstelling een veranderlijke meerwaarde oplevert, het variabel kapitaal. Het constant kapitaal bestaat uit de waarde van de productiemiddelen en neemt verhoudingsgewijs steeds sneller toe dan het variabel kapitaal door haar toenemende centralisering en een verhoging van de arbeidsproductiviteit. Het gemiddelde van de samenstelling van het over de verschillende productietakken gespreide kapitaal vormt het maatschappelijk kapitaal. (Marx, 2010, pp. 197-198, 593-595). Hoe meer meerarbeid wordt geleverd in verhouding tot noodzakelijke arbeid hoe hoger de meerwaardevoet of de uitbuitingsgraad van de arbeider door de kapitalist (Marx, 2010, pp. 204-205). Alhoewel de bovengrens van de werkdag door fysieke³⁹ en sociale⁴⁰ grenzen wordt bepaald en de minimumgrens sowieso de werkdag noodzakelijk voor het invullen van levensbehoeften bedraagt, tracht de kapitalist uit de gebruikswaarde van de arbeidskracht een zo groot mogelijk aandeel te halen⁴¹ en de arbeider zo lang mogelijke dagen te doen werken. Uit hoofde van de contractuele afspraak tussen beide partijen is dit mogelijk zolang de lengte van een werkdag niet is bepaald. Bovendien worden de productiemiddelen (machines en gebouwen) een verliespost⁴² voor de kapitalist wanneer zij niet voortdurend in bedrijf zijn. De bezitter van arbeidskracht, die deze als waar verkoopt, wordt door de kapitalist verplicht zijn werkdag te verkopen⁴³ en gedwongen meer arbeid te verrichten dan de noodzakelijke arbeid om in zijn levensbehoeften te voorzien. (Marx, 2010, pp. 162, 217-218, 280-291).

Mechanisering zorgt ervoor dat ook vrouwen en kinderen in het arbeidsproces kunnen worden ingeschakeld en zelf werken om in hun levensbehoeften te voorzien. De arbeider wordt slavenhandelaar door vrouw en kinderen te verkopen aan de kapitalist (Marx, 2010, pp. 370-371). Mechanisering leidt echter niet tot een toename van het aantal tewerkgestelde arbeiders. Integendeel, proportioneel neemt het constant kapitaal steeds sneller toe dan het variabel kapitaal⁴⁴. Steeds meer constant kapitaal moet worden ingezet om eenzelfde hoeveelheid arbeiders aan het werk te houden. Hoe groter de productieschaal, hoe groter het belang van de kapitalist de productiviteit op te drijven om zijn kapitaal zo snel mogelijk te laten aangroeien. Behalve in perioden van bloei zijn de

³⁹ Een mens moet slapen, zich voeden, wassen, kleden, voortplanten...

⁴⁰ De cultureel bepaalde bevrediging van geestelijke en maatschappelijke behoeften.

⁴¹ Daartegenover staat de arbeider die een normale werkdag eist. Pleit dat slechts beslecht wordt door de macht aan beiden geconfereerd.

⁴² Niet alleen omdat ze niet in gebruik zijn maar ook omdat ze aan waarde verliezen door het op de markt komen van betere of goedkopere machines. De totale waarde van de machine moet dus zo snel mogelijk worden gereproduceerd (Marx, 2010, p. 379).

⁴³ Werkdag waarmee hij overigens krediet verleent aan de kapitalist aangezien hij pas na het leveren van de arbeid wordt betaald (Marx, 2010, p. 163).

⁴⁴ Kapitalisten staan steeds in concurrentie met elkaar om meer meerwaarde te genereren door de verbetering van de productiewijzen om de arbeidsproductiviteit te doen toenemen (Marx, 2010, p. 301). Dit is slechts mogelijk doordat een aanslag wordt gepleegd op de aarde en de arbeider (Marx, 2010, p. 471).

kapitalisten bovendien steeds verwickeld in een concurrentiestrijd m.b.t. hun marktaandeel. Dit aandeel is enerzijds afhankelijk van het voortdurend investeren in nieuwe technologie en anderzijds van het drukken van de verkoopprijs van de producten⁴⁵. Door dit zich steeds versnellende proces maken arbeiders zichzelf overbodig en groeit het leger werklozen dat zich moet aanpassen aan de cyclische beweging van het productieproces⁴⁶ dat zich in alle productietakken steeds sneller concentreert. In een vicieuze cirkel worden werkenden, door de permanente aanwezigheid van een reserve werklozen, gedwongen om steeds productiever te worden en de kapitalistische eisen in te willigen waardoor het aantal overtollige arbeiders en de winst van de kapitalist steeds verder toenemen. Het is de voortdurende aanwezigheid van dit industriële reserveleger dat de looneisen van de actieve bevolking in toom houdt⁴⁷ aangezien, door de concurrentie om werk, het aanbod aan arbeid onafhankelijk wordt van het aantal arbeiders dat zijn arbeid aanbiedt. (Marx, 2010, pp. 423-424, 594-604). Proportioneel nemen het industrieel reserveleger en het aantal paupers⁴⁸, door de verhoogde productiviteit van de maatschappelijke arbeid en de progressief dalende nood aan menselijke kracht, niet af maar toe met de expansie van het kapitaal (Marx, 2010, p. 608). "[...] de arbeider bestaat voor de behoeften aan vergroting van de bestaande waarden [kapitaalaccumulatie] in plaats van dat omgekeerd de materiële rijkdom bestaat om de ontwikkelingsbehoeften van de arbeider te bevredigen." (Marx, 2010, p. 586). Uitbuiting en ellende middels machine en fabriek ter vermeerdering van het kapitaal van anderen, die, binnen het kapitalistisch bestel, slechts gestuit kunnen worden door staatswetten afgedwongen door de arbeiders als een klasse "[...] waardoor zijzelf worden verhinderd zichzelf en hun soort (sic) via een vrijwillig contract met het kapitaal over te leveren aan dood en slavernij." (Marx, 2010, p. 282).

Samengevat buiten kapitalisten de aarde en arbeiders uit in een technologische en kapitaalintensieve wedren om zo veel mogelijk marktaandeel te verwerven en zo hun onbegrensde honger naar kapitaal te stillen. Het cyclische karakter van het productieproces samen met steeds toenemende concentratie en productiviteit zorgen voor permanente druk op de arbeidslonen en het aantal tewerkgestelde arbeiders. Het reserveleger werklozen zorgt er op haar beurt voor dat arbeiders moeten buigen voor de eisen van de kapitalisten. Het doel van het kapitalistisch maatschappelijk gebeuren is niet de ontwikkeling van het grootste deel van de bevolking maar de kapitaalaccumulatie van enkelen.

⁴⁵ Door het arbeidsloon beneden de waarde van de arbeidskracht te doen dalen.

⁴⁶ Gematigde activiteit, bloei, overproductie, crisis, stagnatie (Marx, 2010, p. 423).

⁴⁷ In tegenstelling tot de klassieke Malthusiaanse versie waarbij een stijging van het arbeidsloon zorgt voor een bevolkingstoename waardoor, na verloop van tijd, de lonen weer gaan zakken en de bevolking wordt gedecimeerd (zie supra p. 6).

⁴⁸ Diegenen die niet aan werk raken of niet in staat zijn te werken door hoge leeftijd, ziekte,...

Bentham⁴⁹

Net zoals de grondleggers tracht Jeremy Bentham (1748-1832) het individuele initiatief te verzoenen met het bevorderen van het meeste geluk voor de betrokkenen of het algemeen belang. Smiths eigenbelang wordt, in zijn *Introduction to Principals of Morals and Legislation* (1780)⁵⁰, herleid tot het vermijden van pijn en het nastreven van genot – onafhankelijk van gebruik (Arendt, 1994, p. 390) – als enige drijfveer van individuen. Nutsprincipe dat ook op de samenleving van toepassing is door de sommatie⁵¹ van elk individueel nut dat objectief kan worden berekend. Op moreel en/of bestuurlijk vlak het criterium om te bepalen of een actie goed of slecht is voor de gemeenschap. (Bentham, 1907, pp. 1 noot, 2-3, 31), (Keen, 2011, pp. 40-41), (Vergara, 2002, pp. 55-57). Bentham beschouwt de gemeenschap echter als een fictieve verzameling samengesteld uit individuele leden (Bentham, 1907, p. 3). Centraal staat de subjectieve ervaring van het individu – genots- en pijnervaringen die menselijk gedrag aandrijven omdat hun optimalisatie in zijn/haar belang zijn doordat zij bijdragen tot het persoonlijk geluk of nut (Bentham, 1907, pp. 2-3, 29-31). De wetgever moet slechts een genotsinstrument ter beschikking stellen, dit is: geld waarmee genot meetbaar wordt. Een gemeenschappelijk communicatiemiddel waaraan menselijke drijfveren kunnen worden afgemeten. (Bentham, 1782?, pp. 206, 208, 210)⁵².

De Oostenrijkse school voor Keynes⁵³

De grondlegger van de Oostenrijkse school (von Hayek, 2007, p. 12), (Rothbard, 2009, p. 6), Carl Menger (1840-1921), stelt zich als doel de complexe fenomenen die economische activiteit kenmerken te reduceren tot haar eenvoudigste nog observeerbare elementen (Menger, 2007, p. 46). Op dergelijke wijze zullen problemen verbonden met menselijke welvaart en het publieke belang worden gediend (Menger, 2007, p. 46). Duidelijke wetten

⁴⁹ Strikt genomen is Bentham geen economisch denker maar een rechts- en moraalfilosoof.

⁵⁰ Zoals de titel van dit werk aangeeft was zijn hoofdbekommernis het ontbreken van een volledig wettelijk raamwerk (Bentham, 1907, p. xi) en schrijft hij een grote rol toe aan de wetgever. “[...] de rol van de staat is het geluk van de samenleving te bevorderen door middel van straf en beloning.” (Bentham, 1907, p. 70, mijn vertaling). Strafrecht – tachtig percent van dit werk – betreft straffen (Bentham, 1907, p. 70), burgerlijk recht “[...] de ontwikkeling en verdeling van eigendoms- en andere burgerlijke rechten.” (Bentham, 1907, p. v, mijn vertaling).

⁵¹ In latere berekeningswijzen moeten bepaalde aspecten zoals ‘duur’ en ‘intensiteit’ worden vermenigvuldigd met eerder dan opgeteld bij de overige parameters (Bentham, 1782?, p. 204)

⁵² Bentham erkent dat geld onbeperkt en genot beperkt is en introduceert zo een preliminaire vorm van de ‘grensnuttheorie’: wanneer de genotsgrens wordt bereikt zullen de toename in geld en in genot niet langer evenredig zijn. Ceteris paribus is de verhouding tussen geld en genot in dagdagelijkse gebeurtenissen echter equivalent, omdat het steeds over kleine bedragen gaat (Bentham, 1782?, pp. 206-207).

⁵³ Stanley Jevons (1835-1882) en Léon Walras (1834-1910) die in dezelfde periode tot dezelfde inzichten kwamen (Rothbard, 2009, p. 5), (Schumpeter, 1966, p. 85) zal ik behandelen onder de neoklassieke school (infra p. 22 e.v.).

moeten worden vastgelegd, door empirisch onderzoek van de condities waaronder mensen, om hun noden te bevredigen, voorzienende economische activiteiten ondernemen (Menger, 2007, pp. 47-48). Uitgaande van het principe dat alles onderhevig is aan de wet van oorzaak en gevolg (Menger, 2007, p. 51) definieert hij wat een ding⁵⁴ tot een goed maakt: simultaan moet er een menselijke nood aan zijn, moet het eigenschappen vertonen waardoor het een causale band heeft met de bevrediging van een nood, moet die causale band de mens bekend zijn en moeten mensen er voldoende controle over hebben zodat ze de bevrediging van die nood kunnen sturen (Menger, 2007, p. 52). Net zoals het goederen karakter van een ding geen intrinsieke eigenschap is, zo is ook de opdeling van goederen in eerstegraadsgoederen⁵⁵ – die rechtstreeks noden kunnen bevredigen – en hogeregraadsgoederen⁵⁶ – die middels het productieproces, dat altijd tijdsgebonden is (Menger, 2007, p. 67), onrechtstreeks noden bevredigen – een causale relatie. Deze relatie wordt bepaald door de controle over consumptiegoederen en de verschillende complementaire productiemiddelen nodig om ze te maken en de vraag⁵⁷ naar consumptiegoederen (Menger, 2007, pp. 52, 56-58). Omdat het meestal zo is dat de vraag groter is dan de beschikbare hoeveelheid goederen⁵⁸ (consumptiegoederen en productiemiddelen)⁵⁹ zijn mensen economisch actief⁶⁰ (Menger, 2007, pp. 95-96). In een samenleving zal het meestal zo zijn dat de beschikbare hoeveelheden niet volstaan om iedereen noden in te vullen waardoor menselijk zelfbelang⁶¹ – de neiging om voor zichzelf, ten koste van de anderen, zoveel mogelijk goederen te verzekeren – tot uiting komt

⁵⁴ Ook verhoudingen zoals bedrijven, goodwill, monopolies, kopierechten, patenten, handelslicenties, auteursrechten en misschien zelfs wel familierelaties, vriendschap, liefde, religieuze en wetenschappelijke verbanden (Menger, 2007, p. 54).

⁵⁵ Of consumptiegoederen (Menger, 2007, p. 80).

⁵⁶ Of productiemiddelen (Menger, 2007, p. 84).

⁵⁷ In de Engelse vertaling wordt de term 'requirement' gebruikt. Ervan uitgaande dat Menger de Duitse term 'Bedarf' zal gebruikt hebben, heb ik dit vertaald door 'vraag' omdat dit nauwer aansluit bij de huidige terminologie.

⁵⁸ Een kwantitatieve relatie (Menger, 2007, p. 95).

⁵⁹ Economische goederen (Menger, 2007, p. 96).

⁶⁰ De term 'wirtschaftend' wordt in de Engelse versie vertaald door 'economizing' (Menger, 2007, p. 48). In de postume editie van *Principles of Economics* maakt Menger echter het onderscheid tussen 'wirtschaftend' in het algemeen (economisch actief) en 'sparend' m.b.t. een markteconomie (Polanyi, 1971, p. 18). 'Wirtschaften' heeft in de oorspronkelijke editie betrekking op de wijze waarop mensen ernaar streven hun noden zo volledig mogelijk te bevredigen i.e.: 1) elke goedereneenheid in deze relatie tot hun beschikking houden; 2) haar eigenschappen behouden; 3) keuzes maken tussen de belangrijkste noden die ze zullen bevredigen en diegene die ze niet kunnen bevredigen; 4) het best mogelijke resultaat behalen met de beschikbare goederen (Menger, 2007, pp. 95-96). Aangezien hier geen sprake is van een markt en Menger zelf schrijft dat "[...] de gepresenteerde levensfenomenen die het resultaat zijn van het feit dat de menselijke vraag naar een veelheid van goederen groter is dan de kwantiteiten die hun ter beschikking staan [...] evengoed van toepassing [is] op een geïsoleerd individu als op een volledige samenleving, hoe die ook georganiseerd is." (Menger, 2007, p. 96, mijn vertaling, mijn cursivering) heb ik gekozen voor de term 'economisch actief'.

⁶¹ Wat niet-economische goederen – waarvan meer beschikbaar is dan de vraag – betreft zijn mensen communisten in bestaande natuurlijke omstandigheden (Menger, 2007, p. 100).

(Menger, 2007, p. 97). Goederen krijgen waarde⁶² omdat het belang⁶³ dat we hechten aan het bevredigen van onze noden wordt overgedragen op economische goederen als de oorzaken van de bevrediging van onze noden⁶⁴ (Menger, 2007, p. 116). Deze waarde van een goed hangt enerzijds af van een subjectieve individuele inschatting m.b.t. het genot⁶⁵ dat ervan wordt verwacht en dat afneemt tot een verzadigingspunt wordt bereikt waarop de consument eerst indifferent wordt t.o.v. het goed en verdere consumptie uiteindelijk zou leiden tot pijn (Menger, 2007, pp. 122-125). In het geval van twee goederen moet een evenwicht worden gevonden tussen de bevrediging van beide noden waarbij het belang van een bijkomende eenheid van het ene goed gradueel vermindert en dus de bevrediging van de nood aan een ander goed – waarvan het belang eerst kleiner was – meer genot zal opleveren dan deze additionele eenheid (Menger, 2007, pp. 126-128).

De economisch actieve mens weegt enerzijds overal het relatieve belang van de bevrediging van zijn noden af en maakt keuzes in functie van de beschikbare middelen m.b.t. welke zullen worden ingevuld en welke niet (volledig) (Menger, 2007, p. 128). Anderzijds hangt de waarde van een goed af van een objectieve inschatting m.b.t. de distributie ervan over de verschillende noden die een kwantiteit van eenzelfde goed kan bevredigen⁶⁶. Ook hier zal elke bevredigingshandeling onderhevig zijn aan een verminderend belang naarmate de verschillende noden meer bevredigd zijn. Zonder referentie aan de soort nood zullen de noden die de economisch actieve mens het belangrijkste vindt eerst worden ingevuld. Dusdanig is de waarde van een goed afhankelijk van de waarde van de minst belangrijke nood die wordt bevredigd en subjectief want enkel bepaald door economisch actieve individuen⁶⁷. (Menger, 2007, pp. 131, 146)⁶⁸. Mensen zijn echter ook in staat onbestaande eigenschappen toe te schrijven aan dingen⁶⁹ en het bestaan van onbestaande noden per vergissing aan te nemen⁷⁰ waardoor dergelijke dingen ingebeelde goederen zijn (Menger, 2007, p. 53). Bovendien zullen zelfs de meest rationele

⁶² Waardebepaling is universeel geldig en er bestaat geen uitzondering op deze regel in het economisch handelen (Menger, 2007, p. 147).

⁶³ M.b.t. ons overleven en onze welvaart (Menger, 2007, p. 119).

⁶⁴ Dus geen inherent kenmerk.

⁶⁵ Een gradatie van intensiteit en duur in functie van het belang van de nood die ermee wordt bevredigd, een levensnood zal eerder worden bevredigd dan een welzijnsnood.

⁶⁶ Dit geldt ook voor gemeenschappen (Menger, 2007, pp. 138-139).

⁶⁷ Ook arbeid, land en kapitaal worden op dezelfde wijze gewaardeerd (Menger, 2007, pp. 165-174).

⁶⁸ Voor Menger wordt de prijs van een goed bepaald op de markt en loopt die prijsbepaling parallel met de waardebepaling (Schumpeter, 1966, pp. 83-84). Ware concurrentie elimineert twee van de perverse effecten van monopolies: het is contraproductief om een deel van de beschikbare consumptiegoederen of van de productiefactoren te vernietigen want in het eerste geval zal ook de prijs voor concurrenten stijgen, in het tweede geval zal de concurrent in staat zijn het tekort in te vullen. Grottere kwantiteiten consumptiegoederen zullen zo beschikbaar zijn op de markt en het wordt onmogelijk om bepaalde klassen te bevoordelen door hun eerst toegang te verlenen tot de markt van een goed omdat elke winst hoe klein ook van essentieel belang is (Menger, 2007, pp. 223-225).

⁶⁹ Menger geeft zelf het voorbeeld van cosmetica, amuletten, liefdesdrankjes,...

⁷⁰ Zoals medicijnen voor onbestaande ziektes, religieuze objecten en gebouwen gebruikt door heidenen (sic) en marteltuigen.

individuen bij het oordelen⁷¹ over het belang van bevredigingen vergissingen maken want zich vergissen is eigen aan alle menselijke kennis (Menger, 2007, p. 148). Nochtans liggen kennis van de causale band tussen en controle over dingen aan de basis van economische vooruitgang en welvaart⁷². Zij laten de mens toe te ontsnappen aan het toeval van wat de natuur te bieden heeft om aan zijn noden te voldoen en consumptiegoederen te onderwerpen aan zijn wil. (Menger, 2007, pp. 73-74). Kennis van en controle over het productieproces zullen de onzekerheid – omdat steeds voor toekomstige noden wordt geproduceerd – m.b.t. de kwantiteit en de kwaliteit van de consumptiegoederen nodig voor welzijn doen afnemen. Onzekerheid die bepalend is voor het economisch handelen van mensen. (Menger, 2007, pp. 71, 81-82).

Menger gebruikte zelf niet de term 'marginaal nut' of 'grensnut'⁷³, deze werd geïntroduceerd door één van zijn volgelingen, Friedrich von Wieser (1851-1926) (von Hayek, 2007, p. 18), (Schumpeter, 1966, pp. 84, 89) die ook het opportuniteitskostprincipe – de waarde van een product zal niet lager zijn dan de totale waarde van alle in zijn productie gebruikte productiefactoren in alternatieve productiemogelijkheden⁷⁴ – ontwikkelde (von Hayek, 2007, p. 20). Vertrekkend van Mengers werk maakt Eugen von Böhm-Bawerk (1851-1914) de Mengeriaanse subjectieve individualistische waardetheorie aanschouwelijk (von Hayek, 2007, p. 25), (Schumpeter, 1966, p. 151). Bouwend op deze theorie pakt hij het probleem van de intrest – waaraan tot dan toe een theoretisch economische onderbouwing ontbrak – aan (Schumpeter, 1966, p. 147). Na een uitgebreide analyse van de verschillende bestaande intresttheorieën omschrijft hij de algemene wetten van de functie van kapitaal als een productiemiddel (Schumpeter, 1966, pp. 152-153, 164). Uit de vaststelling dat productie – de omvorming van materie zodat dingen onze noden kunnen bevredigen – efficiënter is wanneer eerst tussenproducten – geproduceerde productiemiddelen – worden geproduceerd en pas dan

⁷¹ De waarde van alle goederen is steeds het resultaat van menselijk oordelen (Menger, 2007, p. 140).

⁷² De transitie naar een hoger beschavingsniveau gaat gepaard met een toename van de bevolking, van de menselijke noden en meer kennis van de causale band tussen dingen en menselijke welvaart waardoor ook steeds meer niet-economische goederen economisch worden (Menger, 2007, pp. 102-103).

⁷³ De psycholoog Hermann Gossen (1811-1858) legde in 1855 de basis van de marginale revolutie. Op basis van de principes van 'verzadiging' en 'maximalisatie' formuleert hij drie wetten:

1. de intensiteit van bevrediging bij het verbruik van een bijkomende eenheid neemt af naarmate deze nood verzadigd is. De waarde van een extra eenheid neemt steeds verder af en is nihil op het verzadigingspunt.
2. een consument zal zijn bevrediging maximaliseren door zijn uitgaven zo te verdelen dat de verhouding tussen het marginaal nut van elk goed en zijn prijs overeenkomt met dat van elk ander goed en zal dus steeds kiezen voor een goed dat het meeste bevrediging oplevert.
3. op collectief niveau zal de maximale bevrediging zijn bereikt wanneer goederen dusdanig tussen de leden zullen zijn verdeeld dat de laatste eenheid alle leden evenveel bevrediging oplevert (Passet, 2010, p. 394).

⁷⁴ In hedendaagse woorden niet lager dan de kost van het verzaken aan een andere productiemogelijkheid.

consumptiegoederen⁷⁵, komt hij tot de conclusie dat kapitaal de som is van alle tussenproducten in onrechtstreekse productie (Schumpeter, 1966, pp. 164-165). De oorspronkelijke productiefactoren zijn land- en arbeidsdiensten waartoe de waarde van een product teruggebracht moet worden⁷⁶ (Schumpeter, 1966, pp. 166, 173). Onder vrije competitie wordt hun prijs, respectievelijk huur en loon, op de markt bepaald in functie van hun marginaal belang – als toekomstige consumptiegoederen – voor het socio-economisch proces (Schumpeter, 1966, pp. 173,180). De pariteit van kosten en inkomsten⁷⁷ binnen het kapitalistisch productieproces kan verstoord worden door marktwerkingsimperfecties waardoor de prijzen van consumptiegoederen afwijken van de kostenwet en ondernemers winst of verlies kunnen maken (Schumpeter, 1966, p. 174). Onrechtstreekse productie mag dan wel een grotere kwantiteit eindproducten opleveren, zij vergt tijd (Schumpeter, 1966, p. 167). Net die tijd is de uitleg voor het intrestfenomeen dat, omdat het een prijsfenomeen is, zijn oorsprong moet vinden in de waardensfeer. De waarde van huidige goederen wordt hoger ingeschat dan die van toekomstige goederen waardoor de opbrengstvoet van kapitaal wordt bepaald. (Schumpeter, 1966, pp. 174-175). Er zijn verschillende redenen waarom deze meer gewaardeerd worden: de hoop op een meer overvloedige beschikbaarheid van goederen die onze noden kunnen bevredigen in de toekomst; de onderschatting van toekomstige noden omdat we ons hen niet helemaal bewust zijn; behalve in het geval van nieuwe uitvindingen zijn eerder ingezette⁷⁸ productiemiddelen technisch superieur in zo onrechtstreeks mogelijke productie, ze zijn niet alleen fysiek productiever maar leveren ook meer waarde per geproduceerde eenheid op als een voldoende groot subsistentiefonds⁷⁹, waarop de meerwaarde wordt getransfereerd, in het heden beschikbaar is (Schumpeter, 1966, pp. 176-178). Doordat individuen verschillende waardeninschattingen⁸⁰ maken ontstaat een markt voor huidige en toekomstige goederen waarop de meerwaardeprijs of intrest wordt bepaald⁸¹ in de ruil

⁷⁵ Onrechtstreekse productie in tegenstelling tot rechtstreekse productie zoals primitieve jacht. Ook een socialistische economie is dus kapitalistisch in zijn ogen, want deze genereert ook een netto opbrengst van kapitaal (Schumpeter, 1966, p. 166).

⁷⁶ Een functionele inkomensdistributie – niet naar arbeiders of landeigenaars (Schumpeter, 1966, p. 163).

⁷⁷ De kostenwet. Gebaseerd op de mogelijke productietoepassingen wordt voor productiemiddelen – complementaire goederen – het grensnut bepaald. Aangezien hun waarde afgeleid wordt van de waarde van consumptiegoederen zijn kost en waarde van een product gelijk. Deze kostenwet kan worden doorgetrokken naar de marktprijsvorming (Schumpeter, 1966, pp. 171-172).

⁷⁸ Deze die in het heden worden ingezet eerder dan in de toekomst.

⁷⁹ De grootte van dit fonds op een gegeven ogenblik wordt bepaald door de totale voorraad geproduceerde consumptiegoederen en productiemiddelen (Schumpeter, 1966, p. 186). In tegenstelling tot Marx zijn het niet de arbeiders die krediet verlenen aan de kapitalisten **Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.**(zie supra p. 8, noot 43), maar schieten kapitalisten de subsistentiemiddelen – die al geproduceerd waren en gespaard worden – voor waarvan arbeiders en landeigenaars leven (Schumpeter, 1966, pp. 163, 168).

⁸⁰ Een andere tijdsvoorkeur hebben.

⁸¹ Middels de theorie van de marginale paren: "het prijsniveau wordt bepaald door en is beperkt tot de [subjectieve] waarderingen van enerzijds de 'laatste' koper die toegang heeft tot aankoop van de verkoper, die uit diegenen die al werden uitgesloten van de ruil, het 'best in staat is te ruilen' en anderzijds de waarderingen van de verkoper die het 'slechtst in staat is te ruilen' van diegenen die

van huidige voor toekomstige goederen (Schumpeter, 1966, pp. 178-179). Op dergelijke wijze wordt de intrest op eenvoudige manier verklaard. De netto opbrengst van kapitaal, de basis van een op kapitalisme geschoeide economische structuur, komt voort uit de confrontatie van enerzijds arbeiders en landeigenaars en anderzijds kapitalisten op de markt voor subsistentiemiddelen. Aangezien dit fonds beperkt is kan niet aan alle vraag worden voldaan waardoor de huidige onvervulde vraag de prijzen doet stijgen boven die van toekomstige goederen en dus intrest genereert. Niet alleen ontstaat een evenwicht tussen een eindeloze verlenging van de productieperioden in het heden door de gecreëerde schaarste aan huidige goederen, de hoogte van de lonen wordt bepaald door de voor de kapitalist meest winstgevende productieperiode die het evenwicht tussen de beschikbare arbeid- en landdiensten en het subsistentiefonds garandeert. Een flexibele interactie waarbij de lengte van het productieproces wordt bepaald door de beschikbare subsistentiemiddelen, arbeid en land en de keuzes van de kapitalist die erop is gericht zoveel mogelijk winst te maken waarbij lonen en intrest elkaar wederzijds bepalen⁸². Hoe lager de intrestvoet, hoe hoger het cultuurniveau van een natie⁸³ want de beschikbare voorraad consumentengoederen zal groter zijn en dus de productieperiode langer. Een harmonieus organisch geheel van objectieve kwantitatieve relaties en subjectieve krachten. (Schumpeter, 1966, pp. 181-189).

Böhm-Bawerks discipel Ludwig von Mises (1881-1973) ziet alle marktfenomenen als onvermijdelijk onderling afhankelijk (von Mises, 1998, p. 2). De algemene theorie van keuzes en voorkeuren "[...] is de wetenschap van elke menselijke handeling." (von Mises, 1998, p. 3, mijn vertaling) – of praxeologie waarvan de economie een deel is – en niet alleen van het streven naar verbruiksgoederen en de verbetering van zijn welzijn. Kiezen is bepalend voor elke menselijke beslissing. (von Mises, 1998, p. 3). Deze wetenschap is ten allen tijde, voor ieder ras (sic) en elke klasse geldig (von Mises, 1998, p. 4). Het waren de klassieke economen die de vooruitgang van de natuurwetenschappen en dus de industriële revolutie mogelijk hebben gemaakt door eeuwenoude gebruiken en vooroordelen te doorbreken⁸⁴. Innovatie en creativiteit zouden geen kans gekregen hebben zonder hun bewijs dat sociale voordelen het resultaat zijn van zakelijke activiteiten. (von Mises, 1998, pp. 8-9). Zo ontwikkelde von Mises een algemene theorie, gebaseerd op

nog toegelaten zijn tot de ruil en de 'eerste' uitgesloten koper." (Böhm-Bawerk in Schumpeter, 1966, p. 172, mijn vertaling).

⁸² Ongebruikte arbeid en/of land zullen de lonen en/of intrest naar beneden drijven waardoor respectievelijk intrest of lonen stijgen en de productiecycli korter of langer wordt waarna de lonen/intrest weer stijgen en stabiliseren op een lager niveau dan het voorgaande.

⁸³ Hoe intelligenter en moreel sterker.

⁸⁴ Zoals de overtuiging dat het oneerlijk is een concurrent te overtreffen door een beter en goedkoper product op de markt te brengen, dat machines duivels zijn omdat ze werkloosheid creëren, dat het welzijn van een natie gebaat zou zijn bij het beperken van de vrijheid van ondernemers door de overheid of andere sociale krachten,...

axioma's die de ervaring voorafgaan en er niet door kunnen worden bevestigd of weerlegd⁸⁵, verankerd in de Oostenrijkse analyse van het individu en de marktwerking om tot een geïntegreerde analyse van de economie te komen met als uitgangspunt de individuele acties van doelgerichte individuen die per definitie rationeel⁸⁶ zijn (von Mises geciteerd in Passet, 2010, pp. 430-431, 860), (Rothbard, 2009, pp. 14, 36). Een theoretische wetenschap vrij van waardeoordelen die niet over de doelen maar slechts over de middelen handelt. Beslissingen, doelen en waarderingen zijn individuele afwegingen. (von Mises, 1998, p. 10). Voordien had hij een geld- en koopkrachttheorie uitgewerkt. Gebaseerd op het marginaal nut van het aanhouden van geld⁸⁷ wordt de waarde of prijs van geld en de koopkracht die het verleent bepaald door de beschikbaarheid op de markt (Rothbard, 2009, p. 15). Een verhoging van de geldmassa of inflatie⁸⁸ leidt echter niet onmiddellijk tot een verhoging van inkomen, dit gebeurt onrechtstreeks via het economisch proces waardoor niet iedereen zijn inkomen (onmiddellijk) verhoogd ziet. De staat kan bepaalde groepen⁸⁹ bevoordelen ten koste van andere met minder politieke macht, dus een vorm van belasting en inkomensherverdeling. Zonder staatsinterventie in de geldmarkt zullen prijzen dalen wanneer meer goederen en diensten worden aangeboden. (Rothbard, 2009, p. 16). Het conjunctureel cyclische verloop kan op dezelfde wijze worden uitgelegd, elke expansie van bankkrediet en -geld – gepromoot door de staat en de centrale bank – verstoort het harmonieuze marktsysteem doordat de vrijemarkt intrestvoet onder de natuurlijke tijdspreferentie⁹⁰, die de consumptie- en investeringsverhoudingen van het publiek weergeeft, blijft. Met een te lage intrestvoet zal worden geïnvesteerd in meer onrechtstreekse productie⁹¹, lonen en kosten gaan omhoog maar het consumptiepatroon blijft onveranderd waardoor de nieuwe onrechtstreekse productie door een gebrek aan consumentenspaargeld niet wordt afgenomen met een depressie als gevolg. Het productiesysteem heeft zich aangepast aan de door consumenten verkozen consumptie-investeringsverhouding. (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 19-20), (Rothbard, 2009, p. 22). Mengers voorkeur voor de vrije markt wat betreft prijsvorming m.b.t. het algemeen welzijn⁹² wordt uitgebreid naar het uit den boze zijn van elke staatsinterventie, de vrije markt is de voedingsbodem voor internationale vrede en burgerrechten (Rothbard, 2009, p. 30).

⁸⁵ De enige geldigheidstoetsing is de inherente coherentie van het systeem waarvan de overeenstemming met de werkelijkheid onbelangrijk is (Passet, 2010, p. 860).

⁸⁶ Want afhankelijk van de verschillende doelen van en middelen gebruikt door individuen waarover geen oordeel kan worden geveld.

⁸⁷ Het ontstaan van geld zelf wordt teruggevoerd naar de vraag en dus het gewicht van goud, zilver,... als een consumptiegoed op de vrije markt (Rothbard, 2009, p. 17).

⁸⁸ De staat heeft het monopolie over geldcreatie.

⁸⁹ Zichzelf, haar leveranciers en diegenen die subsidies ontvangen.

⁹⁰ Zie Böhm-Bawerk supra p. 16.

⁹¹ Zie Böhm-Bawerk supra p. 16.

⁹² Zie supra p. 12, noot 68.

Samengevat betreft het een abstract analytische algemene theorie van menselijke keuze gebaseerd op subjectief individueel nut of nood. Een relatief belang dat het gevolg is van afwegingen, waarde is geen aan dingen intrinsieke eigenschap. De causale verbanden tussen de verschillende gebeurtenissen in het economisch proces en het economisch proces zelf kunnen slechts worden begrepen door het in de tijd te plaatsen (Menger, 2007, p. 67). De voorkeur voor één vogel in de hand zorgt ervoor dat individuen meer waarde hechten aan het heden dan aan de toekomst, waardoor door onevenwichten winst kan worden gemaakt door de kapitalist. De verschillende waarde-inschattingen van individuen en de voortdurende spanning tussen vraag en aanbod zorgen ervoor dat een markt van huidige en toekomstige consumptiegoederen ontstaat waarop bij vrije concurrentie de prijzen van huidige goederen – en de winst van de kapitalist – worden bepaald. Een keuze als rationeel bestempelen is uiteindelijk een waardeoordeel, elke keuze is rationeel – wij kunnen niet oordelen over anderen.

De traditionele neoklassieke school voor Keynes

Stanley Jevons (1835-1882) transformeert Bentham's nutsprincipe⁹³ in de economie tot een theorie van consumenten- en producentengedrag gedreven door nutsmaximalisatie (Keen, 2011, p. 167). Menselijk handelen wordt gedreven door twee gevoelens: genot en pijn. De economie onderzoekt de relaties tussen die gevoelens⁹⁴ die worden getransponeerd op nuttige objecten, i.e. ze verhogen het genot onmiddellijk of toekomstig genot wordt geanticipeerd. (Jevons, 1866, § 2-3, 6). Omdat verlangens verzadigbaar zijn hebben objecten slechts een marginaal nut⁹⁵ dat afhangt van de geconsumeerde kwantiteit en specifiek is voor elk object en individu (Jevons, 1866, § 8-9). Wanneer twee objecten of waren worden geruild in een handelstransactie kan van elk van hen meer of minder worden gegeven en zal het marginaal nut (of de kwantiteit die elk van de partijen bereid is te geven) afhangen van de vooraf bezeten kwantiteit van elk artikel (Jevons, 1866, § 13-14). Twee differentiaalvergelijkingen met elk één onbekende, aantal vergelijkingen dat gemakkelijk kan worden verhoogd⁹⁶ om ook binnenlandse en internationale handel te beschrijven (Jevons, 1866, § 13, 17). Op dezelfde wijze zal arbeid⁹⁷ worden geleverd tot op het punt waarop een bijkomende hoeveelheid meer pijn zal opleveren dan het genot geleverd door het nut van het geproduceerde object, dus vatbaar in een vergelijking (Jevons, 1866, § 10, 20). Kapitaal bestaat uit het onderhoud van werknemers waardoor het mogelijk is de opbrengst van arbeid uit te stellen (Jevons, 1866, § 21). Hoe langer het

⁹³ Zie supra p. 10.

⁹⁴ Aangezien deze kwantificeerbaar zijn (meer of minder in intensiteit en duur wanneer keuzes worden gemaakt) moet dit op wiskundige wijze gebeuren (Jevons, 1866, § 1, 3-4).

⁹⁵ In Jevons' bewoordingen de nutscoëfficiënt (Jevons, 1866, § 8-9).

⁹⁶ Tot om het even welk aantal mensen of artikelen.

⁹⁷ In functie van de competenties en dus verschillend voor één en dezelfde persoon m.b.t. wat hij produceert en tussen verschillende personen (Jevons, 1866, § 11).

duurt om deze opbrengst te realiseren, hoe lager de proportionele winst uit kapitaal omdat steeds meer kapitaal moet worden geïnvesteerd in lonen (Jevons, 1866, § 24-26). Alhoewel Jevons vindt dat de politieke economische wetenschap wiskundig moet zijn omdat zij over aantallen handelt (Jevons, 1866, § 1), benadrukt hij dat dergelijke vergelijkingen slechts theoretisch zijn en “[...] gecompliceerde wetten als de economische niet accuraat teruggevoerd kunnen worden naar individuen. Hun werking kan slechts in aggregaten en door de methode van gemiddelden worden ontdekt.” (Jevons, 1866, p. xx, mijn vertaling). Theoretisch zijn de economische wetten perfect en gecompliceerd, praktisch zijn er slechts benaderingen en empirische wetten. (Jevons, 1866, § 18).

Voor Léon Walras (1834-1910) is nut de bevrediging van een nood zonder dat een moreel oordeel wordt geveld. Het marginaal nut wordt bepaald door schaarste, door het niet in voldoende kwantiteit beschikbaar zijn van de dingen om aan iedereen noden te voldoen⁹⁸. (Passet, 2010, p. 399). Noden die voldaan worden onder absolute vrije competitie op een hypothetische globale consumentenmarkt⁹⁹ – de verzameling van alle goederen- en dienstenmarkten¹⁰⁰ – waar alle aanbieders van goederen terzelfdertijd afnemers zijn van alle aangeboden goederen. Op die markt wordt aftastend de prijs (waarde) van alle goederen bepaald door een wisselwerking tussen de aangeboden hoeveelheden en de prijzen van de goederen/diensten. Pas wanneer zo op elke markt een evenwicht is ontstaan tussen aanbod en vraag wordt overgegaan tot de ver-/aankoop van alle goederen en diensten in éénzelfde transactie. (Keen, 2011, pp. 178-179), (Passet, 2010, pp. 403-404, 413-414), (Schumpeter, 1966, pp. 77-78). Een algemeen evenwicht¹⁰¹ en niet zoals voordien een evenwicht op geïsoleerde markten (Passet, 2010, p. 403), (Schumpeter, 1966, p. 76). In de praktijk moet de confrontatie van pure economische theorie en reële activiteiten, door middel van efficiëntieoverwegingen, tot een organisatiewijze die het algemeen welzijn¹⁰² bevordert – en dus nuttig is – leiden (Passet, 2010, p. 404). Op sociaal vlak moeten rechtvaardigheidsregels – m.b.t. het gemeenschappelijk (gelijkmatig) of

⁹⁸ Wiskundig is het “[...] de afgeleide van het effectief nut in functie van de kwantiteit in bezit [...]” (Walras geciteerd in Passet, 2010, p. 399).

⁹⁹ Hierbij worden een aantal aannames gedaan: de smaak van de consumenten, de oorsprong en het aantal productieve diensten die ze kunnen aanbieden, de productietechnieken, enz. zijn gegeven en algemeen bekend; inkomsten en uitgaven, finaal nut en vraag en aanbod zijn voor en na de ruil identiek; de gevraagde en gebruikte hoeveelheden grondstoffen, de productiekosten en de prijs van alle goederen, de inkomsten – spaartegoeden uitgesloten – en het kapitaal zijn gelijk; permanente nutsmaximalisatie van elke economische entiteit; ... (Passet, 2010, p. 404), (Schumpeter, 1966, p. 79).

¹⁰⁰ Waarbij geproduceerd wordt tegen de laagste gemiddelde kost en de productiefactoren (zie p. 8, noot 28) hun marginaal product worden vergoed.

¹⁰¹ Een coherent systeem van onderling afhankelijke differentiaal- en integraalrekeningen (Passet, 2010, pp. 403, 409) (zie ook supra pp. 17-18) die een uitgebreid netwerk van relaties die de verschillende delen van de economie met elkaar verbinden en de onderlinge afhankelijkheid van alle prijzen, consumptiegoederen en inkomens weergeeft (Bentzel, 1972).

¹⁰² Die dingen die zowel nuttig als beperkt beschikbaar zijn en dus toegeëigend kunnen worden, een waarde kunnen worden toegekend en geruild en industrieel geproduceerd kunnen worden, i.e. wiskundige objecten want kwantificeerbaar (Passet, 2010, p. 411).

individueel (ongelijkmatig) beschikken over dingen – de verhoudingen tussen mensen, t.o.v. de staat en de verdeling van rijkdom bepalen waarbij concurrentie meestal van toepassing is op privébelangen maar niet als het goederen en diensten van algemeen belang betreft (Passet, 2010, pp. 404, 419, 422).

Alfred Marshall (1842-1924), die werd beïnvloed door Jevons, ziet de (politieke) economie¹⁰³ als de studie van de individuele en sociale acties die nauw verbonden zijn met het bekomen en gebruiken van materiële behoeften die bijdragen tot welzijn (Marshall, 1920, p. 1). Het doel van de economie is hoe onzelfzuchtige inzet – een sociale deugd – snel kan worden ontwikkeld (Marshall, 1920, p. 9). De economische wetenschap maakt deel uit van de sociale wetenschappen doch is exacter in aanpak omdat op economisch vlak menselijke motivaties (begeerte, ambitie en andere aandoeningen die aanzetten tot actie) indirect¹⁰⁴ tot uitdrukking komen in de vorm van geld – of algemene koopkracht – en dus meetbaar zijn¹⁰⁵ (Marshall, 1920, pp. 14-15, 22). Het betreft een onderzoek naar oorzaken en gevolgen¹⁰⁶ zonder morele oordelen te vellen met de bedoeling economische wetten¹⁰⁷ te ontdekken (Marshall, 1920, pp. iv, 15, 36). Wat betreft individuele acties worden ethische en andere overwegingen niet gediskwalificeerd. Wanneer zij deel uitmaken van wat normaal kan worden verwacht in bepaalde omstandigheden, zijn zij deel van de afwegingen die worden gemaakt bij keuzes¹⁰⁸ (Marshall, 1920, pp. vi-vii). Het gaat slechts over gradaties in een continuüm, zelfs wanneer het normale en occasionele waarden¹⁰⁹ betreft (Marshall, 1920, p. vii). Om gradatieverschillen in de voordelen en pijn ervaren door individuen bij marginale kosten of baten uit te vlakken moeten voldoende

¹⁰³ Economische wetenschappen, alhoewel de studie van de economische aspecten en condities van het politieke, sociale en privéleven van mensen betreffend, en dus niet alleen een theoretische maar ook een toegepaste wetenschap, blijven ver van politieke doelen en worden dus beter economie dan politieke economie genoemd (Marshall, 1920, p. 43).

¹⁰⁴ Variaties in de hoeveelheid plezier of bevrediging weergegeven in een geldbedrag (Marshall, 1920, p. 18).

¹⁰⁵ Nooit een perfecte weergave maar met in acht name van de algemeen geldende condities, zoals rijkdom en armoede, een goede maatstaf van motivaties (Marshall, 1920, p. 39). Marshall onderkent de consequenties van armoede op de morele, fysieke en mentale gezondheid van de armen maar schijnt vooral te rekenen op (technologische) vooruitgang om mensen uit armoede te halen (Marshall, 1920, pp. 3-4).

¹⁰⁶ Op voorwaarde dat bestudeerde oorzaken ceteris paribus geanalyseerd worden en ten volle hun effect kunnen laten gelden (Marshall, 1920, p. 36).

¹⁰⁷ Wetten die nooit exact zullen zijn maar slechts vaststellingen van tendensen omdat menselijke handelingen zo verscheiden en onzeker zijn en zelfs de oorzaken kunnen veranderen (Marshall, 1920, pp. 32-33, 36, 38).

¹⁰⁸ Industrieel leven wordt niet zozeer gekenmerkt door concurrentie maar wel door zelfvertrouwen, weloverwogen keuzes en oordelen, prognoses maken over de toekomst waardoor de eigen levensloop kan worden vorm gegeven (Marshall, 1920, pp. 5, 10). Samengevat gaat het over overwogen en vrije keuze, om deze nieuwe karakteristieken te vatten gebruikt hij, bij gebrek aan beter de term 'Vrijheid van nijverheid en ondernemingsgeest' of 'Economische vrijheid' (Marshall, 1920, p. 10).

¹⁰⁹ "[Occasionele waarden] zijn waarden waarbij voorbijgaande toevalligheden meer invloed hebben, [...] normale waarden diegene die ultiem worden bereikt wanneer de bestudeerde economische condities ongestoord de tijd hebben hun volledig effect uit te laten werken." (Marshall, 1920, p. vii, mijn vertaling).

ruime gemiddelden en dus de handelingen en motieven van grote groepen worden gebruikt zodat individuele eigenaardigheden elkaars tegengewicht vormen (Marshall, 1920, pp. 18-19). De vraag naar een ding is dus een continue functie waarvan, bij stabiel evenwicht, de marginale vermeerdering in evenwicht is met de overeenkomstige marginale productiekost¹¹⁰ (Marshall, 1920, p. x). De algemene theorie van het evenwicht van vraag en aanbod, één van de fundamenteën van de economische theorie¹¹¹, de vraag naar een goed neemt af en het aanbod eraan stijgt naarmate de prijs van het goed stijgt, in het snijpunt van beide krommen worden prijs¹¹² en verkochte kwantiteit bepaald¹¹³ (Keen, 2011, p. 37), (Marshall, 1920, p. viii). Ceteris paribus wordt op elke markt afzonderlijk de marginale waardevermeerdering¹¹⁴ van zowel vraag als productiekost bestudeerd (Marshall, 1920, p. x), (Passet, 2010, p. 401). De vraag van consumenten¹¹⁵ stopt wanneer het consumentensurplus van de laatste consument, i.e. het verschil tussen wat de laatste

¹¹⁰ De wijziging van de productiekost die het resultaat is van de productie van één bijkomende eenheid (Keen, 2011, p. 81).

¹¹¹ Zoals ook nog steeds onderwezen aan de VUB in de cursussen 'Economie' van Prof. V. Illegems in de Politieke Wetenschappen en 'Micro-economie' van Prof. B. Heyndels in de Toegepaste Economische Wetenschappen en weergegeven in de respectievelijke gebruikte tekstboeken *Economics* (Mankiw & Taylor, 2011, pp. 68-93) en *Intermediate Microeconomics. A modern approach* (Varian, 2010, pp. 292-294).

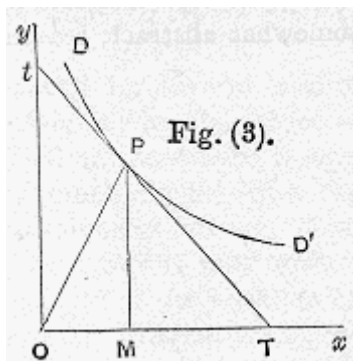
¹¹² De evenwichtsprijs (Varian, 2010, p. 293).

¹¹³ Ook op de arbeidsmarkt geldt dat steeds een evenwicht – tussen loon en tewerkstelling – tot stand komt (Marshall, 1920, p. xiii).

¹¹⁴ *Principles of Economics* is een literair werk, de wiskunde is verwezen naar een bijlage. Voor zover ik heb kunnen nagaan introduceert het op brede basis differentiaalvergelijkingen in de economische analyse. De bijkomende eenheid wordt gevat in de infinitesimale waardeverandering in een punt van de functie (de afgeleide) (Passet, 2010, p. 426).

¹¹⁵ Marshall introduceert vraagelasticiteit: zowel voor een individu als voor een hele markt geldt dat de vraag – gebaseerd op het marginaal nut – meer of minder elastisch is wanneer een prijsvermindering of -verhoging de gevraagde hoeveelheid respectievelijk weinig of erg doet toenemen of verminderen.

Visuele weergave:

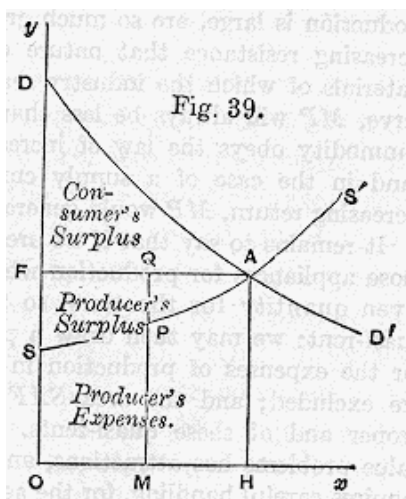

De verhouding tussen PT en Pt geeft de elasticiteit van de vraag aan. (Marshall, 1920, pp. 102-103). Waarbij tT de budgetlijn (de betaalbare goederencombinaties – die zijn inkomen niet overstijgen (Debreu, 1954, p. 270)) en DD' de indifferentiecurve (de combinaties die hem evenveel nut opleveren) voorstellen. De prijs van goederen en de budgetlijn van een consument (tT of de betaalbare goederencombinaties) beperken zijn consumptie (anders zou hij oneindig veel goederen t en/of y consumeren). Een consument wordt verondersteld zijn volledige inkomen te besteden, sparen is consumeren in de toekomst. Een rationele consument geeft de voorkeur aan die goederencombinatie waar de budgetlijn de indifferentiecurve raakt. Bij elke andere combinatie, gegeven zijn inkomen, zou hij aan nut verzaken en dus irrationeel zijn. (Keen, 2011, p. 46).

consument bereid is te betalen voor een goed en de gevraagde prijs, nihil is. Het aanbod wanneer het producentensurplus, i.e. het verschil tussen de productiekosten en de prijs die kan worden bekomen, nihil is. Wanneer consumenten- en producentensurplus gereduceerd zijn tot nul is de markt van een goed in evenwicht¹¹⁶. Een soort competitie tussen producenten en consumenten die echter niet gebaseerd is op zelfzucht maar op afwegingen. Nochtans worden consumenten niet gereduceerd tot bereke(ne)nd(e) geïsoleerde individuen. Economie gaat over mensen zoals ze zijn, gewoontebeestjes, vaak egoïstisch, soms trots en roekeloos in hun individuele handelen, maar leden van een sociaal systeem, dat niet kan worden gereduceerd tot de som van de levens van haar individuele leden, waarbinnen collectief en vaak onbaatzuchtig wordt gestreefd naar gemeenschappelijke aspiraties (Marshall, 1920, pp. vi, 20-21, 25-28). Uiteindelijk moeten ethische overwegingen en gezond verstand de doorslag geven wanneer economische en andere wetenschappelijke kennis worden toegepast op het praktisch handelen (Marshall, 1920, p. 28).

De opvolger van Walras in Lausanne, Vilfredo Pareto (1848-1923), alhoewel niet alleen econoom maar ook socioloog, weigerde de cursus 'sociale economie' te geven en beperkte zich tot de 'pure en toegepaste economie' (Passet, 2010, p. 420). Op theoretisch vlak verfijnt hij het algemeen evenwicht van Walras¹¹⁷. Op basis van de door Francis Edgeworth

¹¹⁶ Visuele weergave (Marshall, 1920, p. 811):

Marshall verenigt overigens de klassieke opvatting dat de waarde van een goed bepaald wordt door het aanbod (productiekosten) en de neoklassieke interpretatie dat die waarde door de vraag (nut en schaarste) wordt bepaald. Op korte termijn is de vraag doorslaggevend omdat het aanbod dan als een constante kan worden beschouwd, op lange termijn, op voorwaarde van constante schaalopbrengsten en constante vraag, zijn productiekosten beslissend (Chang, 2014, p. 121), (Marshall, 1920, pp. 348-349), (Passet, 2010, p. 402).

¹¹⁷ Walras' versie houdt een contradictie in: enerzijds doet hij de waarde van een goed afhangen van de waarde van alle andere goederen maar anderzijds ook van haar eigen marginaal nut. (zie ook supra p. 17).

(1845-1926) geïntroduceerde indifferentiecurves^{118, 119}, die hij als een gegeven beschouwt en ontdaan zijn van nutconnotaties¹²⁰, bepaalt hij een economisch evenwicht in een situatie van pure concurrentie (Schumpeter, 1966, pp. 128-129). Pareto gaat ervan uit dat bij goederencombinaties, wanneer de bevrediging daalt voor één goed – doordat er minder van beschikbaar is – dit kan worden gecompenseerd door de kwantiteit van een ander goed te verhogen (Passet, 2010, p. 405). Het nut wordt niet langer bepaald door een optelsom van kwantificeer- en optelbare kardinale nutseenheden maar door voorkeuren m.b.t. bepaalde mogelijkheden te ordenen¹²¹ zonder naar motivering te peilen (Keen, 2011, p. 44), (Passet, 2010, p. 405), (Schumpeter, 1966, p. 130). De indifferentiecurves voor verschillende combinaties die zo naar boven komen worden een volledige indifferentiestafkaart met pieken en dalen (Passet, 2010, p. 405), (Schumpeter, 1966, pp. 128-129). Op individueel vlak wordt het optimum bereikt wanneer, een door zijn middelen beperkt individu, niet langer één bevrediging kan doen toenemen zonder dat een andere afneemt. Voor een samenleving, waarbij de rechten van elk individu worden gerespecteerd, is het hoogste nut¹²² bereikt wanneer niemand meer beter kan worden zonder dat iemand anders er slechter van wordt (Chang, 2014, p. 122), (Passet, 2010, p. 405), (Schumpeter, 1966, p. 131). Voor Pareto is het algemeen evenwicht echter niet slechts het gevolg van economische afwegingen. De samenhang van een gemeenschap hangt af van de overheid waarbij ethische en juridische aspecten een hoofdrol spelen. Haar invulling van de sociale orde hangt niet alleen af van ideologische opvattingen maar uiteindelijk van alle acties en reacties van alle leden van die samenleving en de omgeving waarin deze zich bevindt en waarvoor het absurd zou zijn te veronderstellen dat we alle gegevens kunnen achterhalen (von Hayek, 1974). Op het vlak van rechtvaardigheid bestaat geen optimum en kunnen alleen niet-economische of ethische overwegingen in aanmerking komen. (Passet, 2010, pp. 420-421), (Schumpeter, 1966, p. 131). De keuze tussen een rijke en ongelijke of een minder rijke en gelijkere samenleving is een gevoelskwestie die niet objectief of rationeel kan worden bewezen (Passet, 2010, p. 668). Overigens zijn de meeste acties, overtuigingen en principes van mensen, zowel op individueel als collectief vlak, niet empirisch geldig en kunnen zij heel vaak ook niet achteraf gerationaliseerd worden maar

¹¹⁸ Een curve die de verschillende goederencombinaties weergeeft die eenzelfde bevrediging geven (Keen, 2011, p. 45), (Passet, 2010, p. 405).

¹¹⁹ Edgeworth vertrok van een meetbaar totaal nut waarvan hij de definitie van de indifferentiecurves deduceerde (Schumpeter, 1966, p. 128).

¹²⁰ Aannames over nut moeten worden vervangen door aannames over waarneembaar gedrag.

¹²¹ Of ordinaal nut. Hierbij wordt aangenomen dat een individu steeds weet dat hij de voorkeur geeft aan een goederencombinatie of indifferent is en weet of het nut verbonden aan een verandering van één goederencombinatie naar een andere groter, gelijk of kleiner is dan die naar een derde goederencombinatie (Lange, 1934, p. 218).

¹²² Pareto bedenkt de term 'ophélimité' van het Griekse 'ὠφελεια' of 'wat nuttig is' omdat hij de term 'nut' te misleidend vond (Liddell & Scott, 1864, p. 1643), (Passet, 2010, p. 405), (Schumpeter, 1966, p. 127).

zijn zij wel functioneel in de acties van mensen en de werking van de samenleving (Schumpeter, 1966, pp. 138-139).

Net zoals Pareto wil Irving Fisher (1867-1947) het voorbeeld van de exacte wetenschappen volgen (Sasuly, 1947, p. 278), (Schumpeter, 1966, p. 136). Hij wil een definitie voor marginaal nut – of zoals hij het zelf noemt 'begeerte-tot-één-meer' (Fisher, 1927, p. 158) – vinden waardoor het verbonden wordt met objectieve goederenrelaties en eindigt met een concept ontdaan van psychologische connotaties (Schumpeter, 1966, p. 225). Gebaseerd op massadata m.b.t. winkelprijzen en familiale uitgaven hoopt Fisher gemiddelde of typische menselijke emoties te kunnen meten (Fisher, 1927, p. 159), (Samuelson, 1937, p. 155). Hiertoe worden typische gezinnen¹²³ met elkaar vergeleken waardoor het marginaal nut van één budgetgroep¹²⁴ ceteris paribus kan worden bepaald (Fisher, 1927, pp. 159, 175). Bedoeling is te komen tot een economisch-statistische benadering van sociaaleconomische problemen die het rechtvaardig beslechten van onvermijdelijke geschillen mogelijk moet maken (Fisher, 1927, p. 171), (Sasuly, 1947, p. 278). De beschikbaarheid van betrouwbare massadata is echter beperkt in de jaren 1930 (Desrosières, 2010, p. 387). In 1930 is Fisher één van de initiatiefnemers¹²⁵ bij de oprichting van 'The Econometric Society'. Doelstelling van de vereniging is "[...] het promoten van studies die de integratie van de theoretisch-kwantitatieve en de empirisch-kwantitatieve benadering van economische problemen beogen en die doordrongen zijn van een constructieve en strikte denkwijze zoals gangbaar in de natuurwetenschappen." (The Econometric Society, 1930, mijn vertaling) of het combineren van statistische methode en wiskundige redenering (Desrosières, 2010, p. 387). Naast andere bijdragen werkt Fisher de klassieke kwantiteitstheorie van geld verder uit. In deze versie worden binnen de reële economie de relatieve prijsniveaus, de productiemiddelencombinaties en de bestemming van hulpbronnen bepaald. Hierbij speelt geld, dat als neutraal wordt beschouwd, geen rol¹²⁶. De geldmassa is het resultaat en niet de oorzaak van aanpassingen binnen de reële

¹²³ In zijn voorbeeld arbeidersgezinnen met dezelfde algemene sociale standaard, achtergrond, verlangens en voorkeuren en dezelfde noden maar een verschillend inkomen en geconfronteerd met een verschillend prijsniveau zodat de gezinnen op dezelfde manier reageren op de aangeboden mogelijkheden maar de mogelijkheden niet voor allen dezelfde zijn waardoor ze anders reageren op het aanbod – overeenkomstig de gekende statistieken van familiale uitgaven – maar allen steeds tenderen naar evenwicht waarbij elke gependeerde dollar evenveel bevrediging geeft (Fisher, 1927, pp. 159-160, 175, 177-178). Statistische behandeling op basis van de wet van grote aantallen of frequentisme: de algemene behandeling van problemen waarvan de equivalentie en sommatie sociaal en politiek aannemelijk zijn (Desrosières, 2010, p. 354).

¹²⁴ Bijvoorbeeld voedsel of behuizing in hun algemeenheid (Fisher, 1927, p. 176).

¹²⁵ Samen met Ragnar Frisch (1895-1973), voorzitter in 1949 en met Jan Tinbergen (1903-1994) winnaar van de eerste Prijs van de Zweedse Rijksbank voor economie (Nobelprijs economie) in 1969, en Charles Roos (1901-1958), voorzitter in 1948, die hem in 1928 bezochten (Debreu, 1986, p. 1260). Fisher was voorzitter van The Econometric Society vanaf haar oprichting in 1931 tot en met 1934. (The Econometric Society, 2015), (Nobel Prize, 2016).

¹²⁶ De 'klassieke dichotomie' (zie supra p. 4 noot 23).

economie. De geldmarkt is steeds in evenwicht volgens de 'wet van Say'¹²⁷, het geld dat in de verkoop wordt ontvangen wordt onmiddellijk gebruikt, louter als ruilmiddel, om andere goederen te kopen waardoor het aantal handelstransacties als constant kan worden beschouwd. De omloopsnelheid van geld heeft geen beslissende rol bij de evenwichtsaanpassingen en kan ook als een constante worden opgevat. De kwantiteitstheorie¹²⁸ stelt dat de circulerende geldhoeveelheid vermenigvuldigd met de omlooptijd van geld¹²⁹ overeenkomt met het reëel volume van het totaal van de handelstransacties in de economie vermenigvuldigd met algemeen prijsniveau van alle goederen in de economie. Fisher poneert een tautologie: de som van de betalingen is gelijk aan de som van de verkopen. Een verhoging van de geldmassa heeft steeds een proportioneel effect op alle prijzen. (Passet, 2010, pp. 562-563), (Schumpeter, 1966, p. 234), (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 15-16). In navolging van Böhm-Bawerk¹³⁰ bouwt Fisher zijn intresttheorie, alhoewel een wederzijdse afhankelijkheid bestaat tussen alle economische factoren, rond tijdsdisconto. Vertrekkend van de klassieke visie dat consumptie-uitgaven afhankelijk zijn van de intrestvoet – aangezien zij het complement zijn van sparen¹³¹ – beschouwt hij intrest als een aspect van alle inkomensstromen¹³². De keuze tussen alternatieve beschikbare inkomensstromen wordt bekeken vanuit de subjectieve tijdsvoorkeur van individuen. Tegen de heersende intrestvoet geven sommigen er de voorkeur aan in het heden meer te consumeren door te ontlene, anderen aan een hogere consumptie in de toekomst door te verzaken aan huidige consumptie en uit te lenen. Omdat deze individuele voorkeuren deels afhangen van de verwachte inkomensstroom van een individu zijn rijken meestal uitleners – zij verwachten een toekomstige inkomstendaling – en arme individuen ontleneers – zij verwachten dat hun inkomen in de toekomst zal stijgen. Bij hoge intrestvoeten zijn steeds minder individuen geneigd te ontlene want de intrestvoet overstijgt dan hun tijdsvoorkeur. Daar staat tegenover dat in dergelijke omstandigheden weinig zal worden geïnvesteerd omdat weinig projecten winstgevend zullen zijn gezien de financieringskosten¹³³. Via het marktmechanisme wordt de evenwichtsintrestvoet bepaald¹³⁴. De aanbods- en vraagcurve

¹²⁷ De wet van Walras, gebaseerd op de 'wet van Say', luidt dat de totale vraag steeds overeenkomt met het totale aanbod wanneer vraag en aanbod van geld worden meegenomen in de sommatie (Meeusen & Willemé, 2006, p. 14), geld wordt dan beschouwd als een goed als een ander (Keen, 2011, pp. 210-211). (Zie supra pp. 4, 18).

¹²⁸ In de geldvraagfunctie van Cambridge zoals geformuleerd door Marshall is k (de gemiddelde periode dat het publiek kasgeld aanhoudt) de inverse van de omloopsnelheid (Meeusen & Willemé, 2006, p. 15).

¹²⁹ Het gemiddeld aantal keer per tijdseenheid dat een geldeenheid van eigenaar verandert.

¹³⁰ Zie supra p. 14-15.

¹³¹ Bij gegeven inkomen en volledige capaciteitsbenutting is sparen functie van de rentevoet in de klassieke theorie (Meeusen & Willemé, 2006, p. 21).

¹³² Lonen, huurgelden en winst.

¹³³ De marginale opbrengstvoet over kosten: de verhouding tussen de verwachte opbrengstvoet van nieuw geproduceerde investeringsgoederen en hun prijs.

¹³⁴ De nominale intrestvoet (bepaald door de centrale bank) kan dus verschillend zijn van de reële intrestvoet op de markt.

voor geld in functie van de intrestvoet kunnen dan weergegeven worden in de Marshalliaanse vorm¹³⁵. Op de geldmarkt vinden, in tegenstelling tot de goederenmarkt, de transacties niet beide onmiddellijk plaats, de ontlener betaalt het kapitaal en de intrest af. Bijkomende condities zijn dan dat de markt voor alle tijdsperioden geruimd moet worden en dat schulden moeten worden betaald. (Keen, 2011, pp. 276-277), (Passet, 2010, p. 568), (Schumpeter, 1966, pp. 231-232). De krach van 1929 bewees dat deze niet steeds geldig waren¹³⁶.

Samengevat bestaat de samenleving niet langer uit klassen maar uit rationele, soevereine nutsmaximaliserende individuen (Chang, 2014, p. 121). Was de klassieke waardentheorie gebaseerd op arbeid dan is deze nu gebaseerd op grensnut waardoor de focus verschoven is van productie naar consumptie en ruil (Chang, 2014, p. 120), (Passet, 2010, p. 393). Prijsaanpassingen – en niet langer waarden (Chang, 2014, pp. 120-121) – staan in voor evenwicht van vraag en aanbod op alle markten (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 16-17). Subjectieve ervaringen worden – middels ordinale voorkeuren gemodelleerd in indifferentiecurves – geëvacueerd uit wat nu niet langer 'Politieke economie' maar 'Economie' heet (Chang, 2014, p. 120). Betrachting is van de economische analyse een exacte wetenschap te maken. Ook al is de economie een sociale wetenschap, zij moet zich zo min mogelijk bezighouden met moreel oordelen en politieke aspecten.

Keynes

De crisis van de jaren negentiendertig kon door de pre-Keynesiaanse economen slechts verklaard worden door een te hoog loonniveau van de arbeiders. Onvrijwillige werkloosheid¹³⁷ bestond op de vrije markt niet aangezien steeds weer tot een evenwicht zou worden gekomen door het dalen van de lonen – werklozen sluiten zich dan vrijwillig uit van de arbeidsmarkt omdat zij weigeren te werken tegen het lagere loon. Vanuit die optiek zorgden de vakbonden ervoor dat de markt zijn werk niet kon doen, doordat zij een neerwaartse flexibiliteit van de lonen verhinderden. Enkel een drastische daling van de lonen kon het evenwicht tussen loon- en tewerkstellingsniveau herstellen. (Achterhuis, 2010, p. 212), (Passet, 2010, pp. 566, 568), (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 17, 20).

¹³⁵ Zie supra p. 21, noot 116.

¹³⁶ Na zijn eigen *débaclé* op de aandelenmarkt herzag Fisher zijn geldtheorie en stelde de 'Schuldendeflatie hypothesis' voor, deze vond echter weinig gehoor in economische kringen (Keen, 2011, pp. 280-281), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 350) en zal ik hier dan ook niet expliciteren.

¹³⁷ In Sajs versie is zij het gevolg van een onevenwicht tussen de verschillende sectoren, in Walrasiaanse interpretatie bestaat zij niet (Keen, 2011, pp. 212-213).

Voor John Maynard Keynes (1883-1946)¹³⁸, bewonderaar van Jevons en Marshall (Passet, 2010, p. 556), die in Cambridge wiskunde studeerde en als tijdverdrijf aan kansrekening deed¹³⁹ (Schumpeter, 1966, p. 269), is het duidelijk dat correcte besluiten m.b.t. delen van het systeem¹⁴⁰ niet consequent logisch kunnen worden overgebracht naar het systeem in zijn geheel (Passet, 2010, p. 559). Op basis van zijn kennis van de subjectieve kansrekening¹⁴¹ maakt Keynes komaf met de tot dan toe gangbare lange termijn analyse waarbij de productiefactoren en verwachtingen op elk gegeven ogenblik verondersteld worden gegeven te zijn en onzekerheid middels kansrekening gereduceerd wordt tot een berekenbaar gegeven¹⁴². Onzekerheid – m.b.t. wat we weten omdat er geen wetenschappelijke basis bestaat om de kans op een dergelijke gebeurtenis¹⁴³ of de evolutie op lange termijn¹⁴⁴ te berekenen – die bepalend is voor de (lange termijn) gevolgen van ons handelen. Om ons gezicht te redden als rationele economische mensen doen we een beroep op allerlei technieken waarvan de belangrijkste zijn dat we meer gewicht geven aan het heden dan de ervaring toelaat; dat we de bestaande overtuigingen zoals weergegeven in prijzen en productie beschouwen als een correcte weergave van toekomstige vooruitzichten tot iets nieuws zich voordoet; en dat we ons conformeren aan conventionele oordelen¹⁴⁵. Een praktische theorie¹⁴⁶ gebaseerd op deze principes is onderhevig aan plotse, hevige schokken als gevolg van onderliggende paniek en hoop (Keynes, 1937, pp. 212-215).

In de nasleep van de crisis komt hij tot de overtuiging dat een globale verlaging van de lonen, om kosten en inkomsten weer in balans te brengen, de koopkracht dusdanig zal aantasten dat het productieniveau opnieuw te hoog zal liggen omdat consumptiegoederen niet langer kunnen worden aangekocht, een vicieuze cirkel (Keynes, 1930b). Het is dus

¹³⁸ Keynes was in 1944 en 1945 voorzitter van de Econometric Society (The Econometric Society, 2015) ook al was hij geen voorstander van een wiskundige formalisering van de economische wetenschappen (Kendry, 1983, p. 223).

¹³⁹ Ook het onderwerp van zijn doctoraat en van het in 1921 gepubliceerde *A Treatise on Probability* (Passet, 2010, pp. 577-578), (Schumpeter, 1966, p. 269) waarin hij de subjectieve kansrekening – waarbij een afweging moet worden gemaakt van de a priori kans op een onbekende, want zich niet herhalende, gebeurtenis bij het maken van een keuze – formaliseert (Desrosières, 2010, p. 354).

¹⁴⁰ Of afzonderlijke markten zoals bestudeerd door Marshall (zie supra p. 20).

¹⁴¹ Zie supra noot 139.

¹⁴² Zoals in de Benthamiaanse berekening van genot en pijn die het ethisch gedrag van mensen beïnvloed (Keynes, 1937, p. 213). Zie supra p. 10.

¹⁴³ Een zwarte zwaan: zeldzaam, grote impact, slechts achteraf voorspelbaar (Taleb, 2010, p. xxii)

¹⁴⁴ Keynes geeft voorbeelden zoals de intrestvoet over twintig jaar of de positie van privékapitaaleigenaars in 1970 of 33 jaar later.

¹⁴⁵ I.e. dat we ons gedragen als kuddebeesten omdat we weten dat ons individueel oordeel waardeloos is.

¹⁴⁶ Voor Keynes was praktisch advies geven het doel van economische analyse (Schumpeter, 1966, p. 273).

houden verscherpt. Het enige zelfcorrigerende maar onzekere element¹⁶⁰ dat slechts later optreedt is "[...] wanneer een daling in de investeringen leidt tot een daling van de totale productie, dan kan dit leiden (om meer redenen dan één) tot een vermindering van de nodige geldhoeveelheid voor actieve circulatie¹⁶¹ waardoor een grotere geldhoeveelheid beschikbaar wordt voor inactieve circulatie zodat de neiging om op te potten wordt voldaan bij een lagere intrestvoet, waarna de prijzen van kapitaalgoederen¹⁶² stijgen, wat het investeringsniveau¹⁶³ zal verhogen, wat in zekere mate het totale productieniveau zal herstellen." (Keynes, 1937, p. 218, mijn vertaling). (Keen, 2011, pp. 210-218, 228), (Keynes, 1937, pp. 216-221), (Passet, 2010, p. 580), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 21). Keynes laat in 1937¹⁶⁴ in het midden wat de oplossingen zijn in een dergelijke situatie omdat die afhankelijk zijn van "[...] allerlei speciale aannames en noodzakelijkerwijs samenhangen met de specifieke tijdscondities." (Keynes, 1937, pp. 221-222, mijn vertaling).

Eenzijds scheidt Keynes spaar- en investeringsbeslissingen¹⁶⁵ (Chang, 2014, p. 150), (Schumpeter, 1966, p. 277). In tegenstelling tot klassieken wordt privé spaarzaamheid in perioden van werkloosheid¹⁶⁶ zowat beschouwd als een ondeugd, het is de neiging om te consumeren die de kapitaal groei en dus investeringen bevordert. Het zijn niet de rijken en renteniers die door te sparen voor meer investeringen zorgen want zij consumeren verhoudingsgewijs een veel kleiner deel van hun inkomsten¹⁶⁷. Het zijn grote inkomens- en vermogensongelijkheid die leiden tot meer werkloosheid¹⁶⁸. (Keynes, 1936, p. 185), (Schumpeter, 1966, pp. 289-290). Anderzijds worden investeringen, bij onvolledige tewerkstelling, gepromoot door een lage intrestvoet. Bijkomend effect is een vermindering van de inkomensongelijkheid¹⁶⁹ als de intrestvoet zo laag is dat de marginale efficiëntie van kapitaal slechts de afschrijving van productiemiddelen – wegens slijtage en veroudering – en het risico genomen door en de kennis en het oordeelsvermogen van de

¹⁶⁰ Het economisch systeem komt dus niet zelf tot een evenwicht.

¹⁶¹ Consumptie.

¹⁶² De prijs van kapitaalgoederen wordt bepaald door de intrestvoet en hun verwachte subjectieve opbrengst.

¹⁶³ Omdat het afhankelijk is van de prijs van kapitaalgoederen.

¹⁶⁴ i.e. één jaar na de *General Theory of Employment, Interest and Money* en voor zijn hartaanval in datzelfde jaar.

¹⁶⁵ In tegenstelling tot de (neo)klassieke theorie (zie supra p. 3, noot 18 en p. 24-25).

¹⁶⁶ De klassieke theorie is dan een speciaal geval dat slechts van toepassing is bij volledige tewerkstelling (Keynes, 1936, pp. 187-188).

¹⁶⁷ Afnemende marginale consumptiequote.

¹⁶⁸ In Europa en de Verenigde Staten van Amerika (V.S.) is de inkomensongelijkheid hoog (tussen 36% en 47% van het nationaal inkomen gaat naar het hoogste deciel) tot 1930, de vermogensongelijkheid is het grootst in 1910 (81% tot 90% van het totale vermogen is in handen van het hoogste deciel) (Piketty, 2013, pp. 512, 556, grafieken respectievelijk van 1900 en van 1810 tot 2010).

¹⁶⁹ In eerste instantie is intrest een inkomensstroom naast andere inkomensstromen en geen aspect ervan (zie supra p. 24-25).

ondernemer zou dekken¹⁷⁰. (Keynes, 1936, p. 186). Aangezien er geen redenen zijn om aan te nemen dat een economisch evenwicht zonder interventie zal ontstaan moet er centraal ingegrepen worden om de consumptieneiging en investeringsmotivatie¹⁷¹ te corrigeren. Het is aan de staat – zoals bepaald door de algemene wil – om inkomens- en vermogensongelijkheid d.m.v. (in)directe en erfenis-belastingen en herverdeling terug te brengen en om investeringen te promoten door de intrestvoet middels het bankbeleid – een verhoging van de geldmassa – terug te brengen en op termijn investeringen te socialiseren zodat het volledige productievolume overeenkomt met volledige tewerkstelling (Keynes, 1936, pp. 187-188), (Keynes, 1937, pp. 218, 222). Deze socialisatie gaat niet ten koste van de traditionele voordelen van het individualisme. Decentralisatie, zelfbelang, privé-initiatief en verantwoordelijkheid dragen bij tot efficiëntie. Persoonlijke vrijheid maakt het maken van keuzes en dus verscheidenheid mogelijk. Een betere toekomst is slechts mogelijk door een combinatie van traditie, verbeeldingskracht en experimenteren. (Keynes, 1936, p. 188).

Keynes was een optimist. Wereldvrede wordt bevorderd door een binnenlandse volledige tewerkstellingspolitiek. Laissez-faire en een internationale goudstandaard zoals voordien gebruikelijk lieten landen geen andere mogelijkheid om binnenlandse tewerkstelling te bevorderen dan een niet aflatende competitiestrijd om internationale markten te leveren. Of, het bevorderen van de handelsbalans¹⁷² waarbij een binnenlands probleem wordt geëxporteerd naar het verliezende land. (Keynes, 1936, pp. 189-190). In een wereld vol noden is werkloosheid een tegenstrijdigheid. Een onderscheid moet worden gemaakt tussen beperkte absolute en onbeperkte relatieve noden. Absolute noden worden onafhankelijk van de situatie van onze medemensen gevoeld. De bevrediging van relatieve noden geeft ons een superioriteitsgevoel t.o.v. de anderen en gaat crescendo in functie van het algemeen welvaartsniveau. Eens de absolute noden ingevuld¹⁷³ zullen zijn door wetenschappelijke en technische ontwikkeling en daaruit volgende toename van de productiviteit zal het overlevingsprobleem, waarover economie tenslotte gaat, zijn opgelost en zal de mensheid kunnen genieten van wat werkelijk waarde heeft in het leven¹⁷⁴. Geld als een doel op zich nastreven¹⁷⁵ zal worden beschouwd als een mentale ziekte. Een volledig nieuwe moraal zal worden ontwikkeld die niet langer gericht zal zijn op het

¹⁷⁰ De dood van de rentenier – een nutteloze investeerder – die, omdat hij kapitaal bezit, gebruik maakt van de waarde eraan verleend door haar schaarste – intrest – zonder dat er enige opoffering tegenover staat en zich zo cumulatieve onderdrukkende macht toe-eigent.

¹⁷¹ Ultiem zal een verhoging van (staats)investeringen een grotere toename dan die investeringen aan inkomen bewerkstelligen (die afhangt van de neiging tot consumeren): de bestedingsmultiplicator (Keynes, 1936, p. 61), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 173).

¹⁷² Door eigen producten op te dringen aan andere landen en de import te beperken.

¹⁷³ Keynes denkt in 1930 dat dit een mogelijk zou zijn in een honderdjarig tijdsbestek.

¹⁷⁴ Keynes gaat uit van een toekomstige werkweek van vijftien uur.

¹⁷⁵ Vergelijk met Marx' theorie supra p. 7. Keynes lijkt de G-W-G instelling van de kapitalist net zo goed te verwerpen.

ondersteunen van de accumulatie van kapitaal maar terug zal grijpen naar religieuze en traditionele principes zoals dat gierigheid een zonde is, woekerrentes vragen een misdrijf is en de liefde voor geld verachtelijk. (Keynes, 1930a).

Samengevat wil Keynes middels zijn geldtheorie een theorie van het economisch proces als een geheel geven (Keynes, 1937, p. 219), (Schumpeter, 1966, p. 277). De consumptiefunctie, kapitaalefficiëntiefunctie en liquiditeitsvoorkeursfunctie – alle onderhevig aan psychologische factoren – die afhangen van de lonen en de geldhoeveelheid, bepalen het inkomen en ipso facto tewerkstelling (Schumpeter, 1966, pp. 280-281). Investerings zijn de motor om volledige tewerkstelling te bewerkstelligen. Omdat we de toekomst niet kunnen kennen vallen we terug op een subjectieve inschatting van wat we voor waar houden¹⁷⁶. Politici en functionarissen die denken niet te worden beïnvloed door economen en politieke filosofen implementeren meestal één of andere oude theorie (Keynes, 1936, p. 190). Desalniettemin moet de economische wetenschap vooral praktisch advies kunnen geven zodat op collectief niveau onderbouwde beslissingen kunnen worden genomen om de economie, die niet spontaan naar volledige tewerkstelling tendeert, bij te kunnen sturen en meer welvaart te creëren.

Schumpeter

Jozef Schumpeter (1883-1950), voorzitter van The Econometric Society in 1940-1941 (The Econometric Society, 2015), leerling van Böhm-Bawerk¹⁷⁷, behoort door zijn onafhankelijkheid en oorspronkelijkheid niet bij de Oostenrijkse school (Passet, 2010, pp. 744-745)¹⁷⁸. Hij gaat ervan uit dat de rationele kostenbaten berekening van winstbejag en zelfbelang – eigen aan de mens – door de omvorming van de geldeenheid in een rekeneenheid, binnen het kapitalisme, van in eerste instantie een economische logica, verwordt tot een rationalisering van de volledige levenssfeer. Het rationeel individualisme van de kapitalistische klasse, gebaseerd op individuele prestatie op economisch vlak, dringt overall door en eindigt in de individualistische democratie. Institutionele veranderingen ten voordele van het merendeel van de bevolking zijn niet slechts opgelegd aan de kapitalistische samenleving maar zijn ook het gevolg van een verandering in denk- en gedragspatronen, door het doordringen van rationalisme in de samenleving, waardoor de manier waarop doelen vorm gegeven en bereikt worden wordt gewijzigd. (Schumpeter, 1992, pp. 122-127).

¹⁷⁶ Subjectieve kansrekening (zie p. 30, noot 131)

¹⁷⁷ Zie supra pp. 13-15.

¹⁷⁸ Schumpeter was voorzitter van de Econometric Society in 1940 en 1941 (The Econometric Society, 2015) alhoewel zijn werken weinig tot geen wiskundige formalisering bevatten.

Het kapitalisme, een evolutionair proces, is voortdurend onderhevig aan verandering en mutatie gedreven door technologische en organisatorische vernieuwing, door de introductie van nieuwe producten en productietechnieken, door het ontsluiten van nieuwe markten¹⁷⁹. Een aan de economische structuur interne dynamiek waarbij de oude structuur aanhoudend wordt vervangen door een nieuwe. Een permanent proces van 'creatieve destructie' waarbinnen elk economisch handelen moet worden beschouwd in het licht van haar voorgeschiedenis en als een streven een steeds veranderende situatie te bedwingen. In de concurrentiestrijd zijn kwalitatieve en kostenvoordelen doorslaggevend, niet de winstvoet of het rendement. Concurrentie beschouwd in termen van onveranderlijke condities, productiemethoden en industriële organisatie wordt een "[...] zaak van comparatieve onverschilligheid [...]" (Schumpeter, 1992, p. 85). In deze concurrentiestrijd staat de ondernemer¹⁸⁰ steeds onder druk van een permanente dreiging. (Schumpeter, 1992, pp. 82-86). Binnen deze creatieve transformatie (Schumpeter, 1992, p. 162) is het de rol van ondernemers steeds de bestaande modellen te hervormen, radicaal om te schakelen door nieuwe technologische mogelijkheden, andere organisatietechnieken, nieuwe markten en grondstoffenvoorraden aan te wenden en aan te boren. Innovatie vergt echter nieuw kapitaal waarvoor de ondernemer zich wendt tot de bank. De kredietopening is een creatie van koopkracht uit het niets¹⁸¹ waarmee de ontleners de prijzen van de beperkte productiemiddelen doet stijgen en waarvoor de uitleners intrest vraagt omdat hij een gok waagt op de toekomst. Die ondernemers die prijsverhoging van de productiemiddelen niet kunnen betalen verdwijnen, anderen gaan de innovatie imiteren, omdat zij meer winst oplevert, waardoor het tijdelijke monopolie – en daarmee gepaard gaande uitzonderlijke winst – van de vernieuwende ondernemer wordt verbroken¹⁸². Een zich steeds herhalend kwalitatief¹⁸³ reorganisatieproces. (Chang, 2014, p. 143), (Keen, 2011, pp. 337-341), (Passet, 2010, p. 748).

Als aanjager van het kapitalistische economische proces verliest de ondernemer echter, door het overal doordringen van het rationele denken, zijn cruciale positie van vernieuwer – innovatie is gereduceerd tot routine – en drijver van de aanvaarding van economische verandering. De niet-aflatende stroom van nieuwe consumenten- en producentengoederen wordt ondertussen als gewoon beschouwd. Individueel ondernemerschap, gebaseerd op

¹⁷⁹ Niet de natuurlijke aangroei van de bevolking, kapitaal of het monetair systeem, noch louter wijzigingen in de natuurlijke omgeving en op sociaal vlak zijn bepalend. Het is dus niet de effectieve vraag maar het innovatief aanbod dat bepalend is (Passet, 2010, p. 747). Zie supra pp. 4, 27.

¹⁸⁰ Een aan het economisch systeem endogene factor die innoveert door uitvindingen in het productieapparaat in te zetten. Exogene factoren zoals de politieke en sociale organisatie worden als constant beschouwd. (Passet, 2010, pp. 746-747).

¹⁸¹ Nodig om ondernemersactiviteiten te financieren en de economie te laten groeien.

¹⁸² Innovatieconcurrentie i.p.v. de gebruikelijke prijsconcurrentie.

¹⁸³ De transport- of de elektrische revolutie is niet het gevolg van een accumulatie van postkoetsen of kaarsen maar door hun substitutie door vernieuwing (Passet, 2010, pp. 750-751).

persoonlijke kracht en verantwoordelijkheid, wordt vervangen door gedepersonaliseerde en geautomatiseerde economische vooruitgang. Het bureaucratische grootbedrijf, dat niet kan weerstaan aan de winsten uit rationalisering van de productieorganisatie en het goedkoop op de markt brengen van consumptiegoederen, concurreert kleine en middelgrote ondernemingen (KMO's) uit de markt¹⁸⁴. De ondernemer en de klasse van de bourgeoisie waar hij deel van uitmaakt worden onteigend van inkomen en sociale functie. Bedrijfseigenaren worden vervangen door bezoldigde bestuurders en aandeelhouders waarvoor de notie van eigendom van de productiemiddelen niet langer bestaat, die niet het wettelijk recht hebben het bedrijf naar eigen inzicht te leiden. Abstracte, niet doelmatige en afwezige eigendom. (Schumpeter, 1992, pp. 132-134, 140-142).

Door de uitbreiding van het onderwijs, vooral het hoger onderwijs, worden steeds meer mensen gevormd die als bediende aan de slag moeten. Een systeem dat in toenemend tempo hoogopgeleiden aflevert zal steeds vaker mensen afleveren die ongeschikt zijn voor de arbeidsmarkt doordat hun opleiding niet adequaat is of ze niet in staat zijn hun theoretische opleiding om te zetten in de praktijk. Steeds vaker moeten hoger opgeleiden, om aan werkloosheid te ontsnappen, vrede nemen met banen waarvoor ze overgekwalificeerd zijn of die niet overeenstemmen met hun opleiding. (Schumpeter, 1992, pp. 152-153). Niet alleen worden ondernemers als kaderpersoneel ingelijfd bij de grote massa werknemers, het gestandaardiseerd, onpersoonlijk en gebureaucratiseerd arbeidscontract vertolkt een beperkte keuzevrijheid van onpersoonlijke loontrekkers of consumenten. Contractvrijheid gaat niet langer over een individuele keuze tussen een onbepaald aantal mogelijkheden. (Schumpeter, 1992, pp. 141, 156).

De rationeel utilitaristische beoordeling van alle aspecten van het leven leidt bij alle toekomstgerichte beslissingen tot het steeds afwegen van individuele, op korte termijn vaststelbare, voor- en nadelen zonder noodzakelijkerwijs alle aspecten te overdenken. Persoonlijke vrijheid en comfort worden doorslaggevende overwegingen en verklaren de terugloop van het aantal huwelijken, de stijging van het aantal scheidingen, de daling van geboortecijfers. Een zelfbekommernis die zich vertaalt in niet duurzame consumptie van door massaproductie steeds goedkopere goederen en een gerichtheid op onmiddellijk genot in de vorm van restaurantbezoek, reizen en andere buitenshuis aangeboden diensten en vermaak, mogelijk gemaakt door toenemende welvaart en vrijetijd. (Schumpeter, 1992, pp. 145, 156-160). De efficiëntie van het rationalisme in het produceren van economische en culturele waarden keert zich tegen de burgerlijke klasse waar ondernemers deel van

¹⁸⁴ Door schaalvoordelen m.b.t. de productiemethoden en -organisatie voor grootbedrijven zijn hun kosten lager dan die van KMO's. Concurrentie is enkel superieur wanneer de kosten dezelfde zouden zijn. Zie supra p. 16, noot 68.

uitmaken. Grote delen van de bevolking zijn niet in een positie om rationeel alternatieven te vergelijken en aanvaarden wat hun wordt verteld, hun economische en sociale situatie dwingt hen ertoe zich op een bepaalde manier te gedragen, zij blijven vrij maar zijn niet vrij te kiezen omdat hun opinie wordt bepaald en hun keuzemogelijkheden worden beperkt. De vernietiging van betekenis door, en de utilitaristische drijfveer van, het kapitalisme scheidt geen emotionele band, maakt geen komaf met de sub- en supra-rationele impulsen van individuen overgelaten aan hun eigen middelen, steeds bevreesd verworvenheden te verspelen, vrij om van hun eigen levens een janboel te maken. Erkenning van de economische prestaties op lange termijn van het kapitalisme vergt rationeel inzicht dat korte termijn denken overstijgt. Het grootste deel van de bevolking ziet slechts de dagdagelijkse inefficiënties, de onmiddellijke winstmogelijkheden en vertrouwt niet op een mogelijk betere toekomst voor volgende generaties. Een in alle lagen van de samenleving doorgedrongen korte termijn visie die slechts één generatie beschouwt leidt ertoe dat niet langer gespaard en geïnvesteerd wordt. Vanuit individualistisch rationalistisch oogpunt een uiterst rationele houding. (Schumpeter, 1992, pp. 129-130, 144-145, 161). Op collectief – politiek – niveau vervallen burgers in irrationele vooroordelen en opwellingen en minder verantwoordelijkheidsgevoel omdat ze geen logische controle kunnen uitoefenen over de uitkomsten van het gemeenschappelijke proces waardoor de wil van het volk niet de drijvende kracht achter het politiek proces maar het resultaat ervan is (Schumpeter, 1949, pp. 262-263).

Inherent aan het kapitalistische systeem¹⁸⁵ is een tendens tot zelfdestructie. Het ondermijnt de burgerlijke waarden waarop het is geschoeid, maakt de ondernemer overbodig en vernietigt haar eigen institutionele structuur – privé-eigendom van de productiemiddelen en privé-initiatief als basis van het productief proces waarbij kredietcreatie het bedrijfsleven financiert. Zo creëert het zelf de condities voor een nieuwe structuur. De sociale transformatie van de kapitalistische cultuur maakt de weg vrij voor het socialisme. Socialisme, dat als cultureel onbepaald moet worden beschouwd¹⁸⁶, houdt in dat de economische aangelegenheden van een samenleving tot de publieke en niet tot de privésfeer behoren. De verscheidenheid aan particularistische belangen m.b.t. de controle over de productiemiddelen en de productie zelf wordt door een centrale autoriteit gekanaliseerd (Schumpeter, 1992, pp. 162, 167-171).

¹⁸⁵ Schumpeter maakt een verschil tussen een commercieel en kapitalistisch systeem, het tweede is een speciaal geval van het eerste met als grootste verschil kredietcreatie. Eenvoudigheidshalve gebruik ik de term kapitalistisch.

¹⁸⁶ Een socialistische samenleving kan totalitair of democratisch, aristocratisch of proletarisch, theocratisch, atheïstisch of religieus onverschillig, wel of niet gedisciplineerd, ascetisch of eudemonistisch, energievul of -loos, ... zijn.

Samengevat gaat Schumpeter voorbij aan de deterministische regelgevende werking van de markt, aan de frequentistische statistiek en aan de materialistische invalshoek. Productie, ruil en krediet zijn geïntegreerde delen van een kapitalistische economie (Keen, 2011, p. 220). De basis van het systeem is de menselijke capaciteit tot vernieuwing. Het kapitalisme is een methode van economische transformatie – creatieve destructie – die nooit stationair kan worden en waarvoor geen optimaal evenwicht bestaat. De veranderingen binnen het economisch proces zijn kwalitatief en niet kwantitatief. De toenemende concentratie van kapitaal en productiemiddelen, de verwatering van sociale banden en verantwoordelijkheidsgevoel doordat de burgerlijke waarden worden ondermijnd en de toenemende kortetermijnvisie van zowel bedrijfsleiders als het gros van de bevolking leiden tot een situatie waarin de economie moet worden gesocialiseerd door haar niet langer te laten afhangen van de privésfeer.

De traditionele neoklassieke school na Keynes¹⁸⁷

John Hicks (1904-1989)¹⁸⁸, winnaar van de Nobelprijs economie in 1972 (Nobel Prize, 2016) en lid van The Econometric Society (The Econometric Society, 2014) formaliseert in 1937 Keynes' theorie en tracht een synthese te maken met de (neo)klassieke kwantiteitstheorie¹⁸⁹. Hij modelleert de evenwichtsrelatie tussen enerzijds investeringen (I) en spaartegoeden (S) en anderzijds de liquiditeitspreferentie (LL)¹⁹⁰ op Marshalliaanse wijze¹⁹¹ zodat de intrestvoet (r) en het nationaal inkomen (I)¹⁹² worden bepaald in P, het punt waar de goederen- en geldmarkt simultaan in evenwicht zijn¹⁹³. (Hicks, 1937, pp.

¹⁸⁷ Hierbij ga ik voorbij aan het onderscheid aan neokeynsianen en neoklassieken aangezien beiden, mijns inziens, elkaar zo beïnvloed hebben dat een duidelijke gescheiden categorisering moeilijk te rechtvaardigen is.

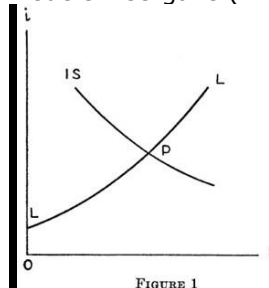
¹⁸⁸ Hicks doceerde in eerste instantie Walras' en Pareto's theorieën van algemeen evenwicht (Morgan, 1983, p. 120).

¹⁸⁹ Zie pp. 28-29 en noot 130 aldaar voor respectievelijk de versies van Fisher en Marshall.

¹⁹⁰ Sinds Alvin Hansen (1887-1975) het als IS/LM schema populariseerde: reële geldvraag (L), nominaal geldaanbod (M) (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 187, 193), (Passet, 2010, p. 597).

¹⁹¹ Zie p. 25, noot 114.

Visuele weergave (Hicks, 1937, p. 153):

De nog steeds gangbare versie met een diepgaande invloed op de handboeken macro-economie (Morgan, 1983, p. 119).

¹⁹² Nu Y . Nationaal inkomen = consumptie + investeringen (+ overheidsuitgaven) (Desrosières, 2010, p. 386).

¹⁹³ Merk op dat Keynes' anticipatie en onzekerheid die een impact hebben op de geldvraag en de arbeidsmarkt geëvacueerd zijn uit deze voorstelling. Zoals in het klassieke geval wordt tewerkstelling

152-154), (Keen, 2011, pp. 231-232), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 193), (Morgan, 1983, pp. 117-119), (Passet, 2010, pp. 597-598). Keynes' theorie is dan "[...] de economische studie van depressie." (Hicks, 1937, p. 155, mijn vertaling), waarbij de LL-curve een speciale vorm aanneemt¹⁹⁴. Wanneer de reële geldvraag naar min oneindig neigt en de intrestvoet zich op de ondergrens bevindt (links op de LL-curve¹⁹⁵) wordt elke verhoging van het geldaanbod teniet gedaan doordat meer geld wordt aangehouden door het publiek¹⁹⁶. Op dat ogenblik bevindt de LL-curve zich in de liquiditeitsval¹⁹⁷. De (neo)klassieke aanpak bevindt zich dan aan het andere eind van de LL-curve waar volledige tewerkstelling van toepassing is aangezien het maximum inkomen in evenwichtstoestand volledige tewerkstelling garandeert¹⁹⁸. Gebaseerd op dit Walrasiaans model¹⁹⁹ zijn er twee beleidsopties: in het geval van de liquiditeitsval bijkomende belastingen/investeringen zodat de bestedingsmultiplicator in actie treedt²⁰⁰, in het andere geval een expansief monetair beleid zodat de intrestvoet daalt. (Hicks, 1937, pp. 154-155), (Keen, 2011, pp. 232-233, 239), (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 190-192), (Morgan, 1983, pp. 118-119).

Vertrekkend van Pareto's ordinale nutsfunctie²⁰¹ elimineert Hicks inkomenseffecten²⁰² uit Marshalls vraagtheorie²⁰³ zodat slechts het substitutie-effect²⁰⁴ kan worden bestudeerd.

bepaald door productie die op haar beurt gedetermineerd wordt door het geldaanbod en de geldvraag door de intrestvoet en het inkomensniveau. (Keen, 2011, pp. 231-233), (Passet, 2010, p. 598).

¹⁹⁴ Visuele weergave (Hicks, 1937, p. 153):

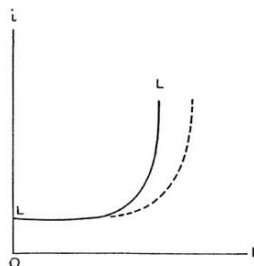

FIGURE 2

De vorm van de LL-curve volgens Hicks, waarbij de intrest niet onder een bepaalde grens kan gaan en het inkomen niet boven een bepaalde grens kan worden gefinancierd met een gegeven geldhoeveelheid (Hicks, 1937, p. 154).

¹⁹⁵ Zie supra p. 34, noot 191.

¹⁹⁶ Keynes stelt dat ook bij hoge intrestvoeten het mogelijk is dat de geldvraag groot is, een verhoging van de geldmassa zal dan niet noodzakelijk leiden tot een daling van de intrestvoet (zie supra pp. 27-28).

¹⁹⁷ Deze term werd door Hicks ontleend aan Dennis Robertson die hem in 1940 voor het eerst gebruikte (Sutch, 2014, p. 5).

¹⁹⁸ Keynes gaat uit van een evenwicht tussen vraag en aanbod met onvrijwillige werkloosheid (zie supra p. 27).

¹⁹⁹ Dat Keynes bestrijdt (zie supra p. 27).

²⁰⁰ Zie supra p. 29, noot 171.

²⁰¹ Zie supra p. 22. Eugen Slutskys (1880-1948) substitutieëffect, dat koopkracht constant houdt, lag mede aan de basis van Hicks analyse (Morgan, 1983, p. 112), (Varian, 2010, p. 154).

²⁰² Wanneer de prijs van een goed daalt verhoogt het reële inkomen van een consument bij constant inkomen.

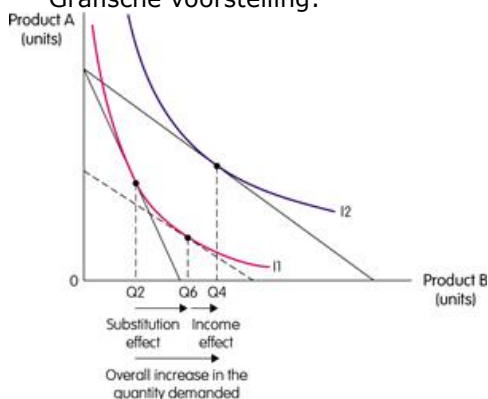
²⁰³ Zie supra pp. 20-21 en noot 116 aldaar.

²⁰⁴ De zuivere impact van een prijsdaling op de vraag.

Verschoof bij een prijsdaling voordien de indifferentiecurve van de consument²⁰⁵, dan wordt deze nu op dezelfde indifferentiecurve vastgehouden – nut wordt constant gehouden. Zijn budgetlijn wordt gereduceerd zodat hij de oorspronkelijke goederencombinatie niet langer kan betalen maar een andere combinatie die nog steeds op dezelfde indifferentiecurve ligt wel. Die andere combinatie op de oorspronkelijke indifferentiecurve bepaalt het substitutie-effect. Het verschil tussen deze combinatie en de combinatie op de hoger liggende indifferentiecurve is het inkomenseffect²⁰⁶. De 'wet van de vraag'²⁰⁷ kan zo toegepast worden op een individuele, geïsoleerde consument. (Keen, 2011, pp. 48-49), (Morgan, 1983, pp. 112-114). Achteraf beschouwd²⁰⁸ is de consument van Marshall, die bij het kopen het marginaal nut van zijn aankoop afweegt tegen het marginaal nut van geld, voor Hicks echter een realistischere weergave van wat consumenten effectief doen (Morgan, 1983, pp. 112, 115). In zijn banketredevoering ter gelegenheid van zijn Nobelprijs zegt hij vooral te hebben bijgedragen tot het robuustere deel van de economische wetenschappen, dat deel dat "[...] zich bezighoudt met beperkingen op menselijk streven; waarom we niet alles kunnen doen wat we zouden willen doen, zelfs waarom we niet alles kunnen doen wat we behoren te doen." (Hicks, 1972, mijn vertaling). Economie gaat over een systeem waarin mensen samenwerken om hindernissen te overkomen en zo hun noden in te vullen. Voor een gemeenschap zijn de beperkt beschikbare productiemiddelen en de technische beperkingen m.b.t. de productieopbrengsten bepalend. Voor individuen en open samenlevingen vormen ook de noden van anderen die aanspraak maken op dezelfde totale productie hinderpalen. (Hicks, 1939, pp. 698-699). Een efficiënte organisatie van een economisch systeem moet Pareto-optimaal zijn²⁰⁹ doch verschillen in de verdeling van de sociale rijkdom leiden ertoe dat

²⁰⁵ Wanneer het inkomen van een consument stijgt en prijzen dalen dan bevindt de consument zich op een hogere indifferentiecurve die zijn hogere reële levensstandaard weerspiegelt (Keen, 2011, p. 49).

²⁰⁶ Grafische voorstelling:

²⁰⁷ De vraag neemt altijd toe als de prijs daalt. Een essentieel element in de wet van vraag en aanbod volgens de 'wet van Say/Walras'.

²⁰⁸ Hicks behandeling van het substitutie-effect dateert van 1939, het gemaakte voorbehoud is van 1976 wanneer het volledig ingeburgerd was in de economische theorie.

²⁰⁹ Elk individu is zo goed mogelijk voorzien en een reorganisatie zal niemand slechter voorzien. Zie ook supra p. 22.

verscheidene optima mogelijk zijn (Hicks, 1939, p. 701). Formeel moet een organisatie aan de volgende criteria voldoen om Pareto-optimaal te zijn: de marginale kosten²¹⁰ en de marginale substitutievoet²¹¹ moeten aan elkaar gelijk en voor alle individuen of productie-eenheden dezelfde zijn, stabiele indifferentiekrommen, er is geen verbetering mogelijk door de introductie of het opgeven van de productie of consumptie van een goed of van productiefactoren (Hicks, 1939, p. 704). Perfecte concurrentie en laissez-faire kunnen geen sociaal optimum bewerkstelligen omdat het prijssysteem slechts bepaalde aspecten van de manier waarop het welzijn van de enen door de economische activiteiten van anderen wordt beïnvloed kan vatten²¹² (Hicks, 1939, pp. 707-708). Economische hervormingen zouden steeds gepaard moeten gaan met compensatiemaatregelen voor de opgelopen verliezen door de verschillende sociale situaties te vergelijken zonder een waardeoordeel te vellen. Of compensatie wordt toegekend is een verdelingskwestie. (Hicks, 1939, pp. 711-712). Hicks wil oplossingen vinden voor werkelijke problemen op basis van specifieke economische relaties die tot een causale volgorde leiden (Morgan, 1983, p. 137) zodat de middelen zo efficiënt mogelijk tot het doel leiden (Hicks, 1939, p. 699). “[...] [De] rol van de economische theorie is in dienst te staan van de toegepaste economische wetenschappen.” (Hicks in Morgan, 1983, p. 139, mijn vertaling) en niet weg te lopen van levenskwesties (Hicks, 1939, p. 697). Welvaartseconomie²¹³, de systematisering van op nutstheorie gebaseerd economisch beleid, moet een integraal deel zijn van de economische theorie zodat alle effecten van hervormingen in rekening kunnen worden gebracht en tegemoetkomingen negatieve verdelingseffecten neutraliseren (Hicks, 1939, pp. 697, 712).

Op verzoek van Menger²¹⁴ presenteert John von Neumann (1903-1957), wiskundige maar polyvalent brein en lid van The Econometric Society (The Econometric Society, 2014), in 1932 een model voor een algemeen economisch evenwicht, de oplossing van een economisch vergelijkingensysteem (von Neumann, 1945-1946, p. 1). Binnen dit systeem

²¹⁰ Van de productiefactoren (zie supra p. 4, noot 24).

²¹¹ Van twee goederen. De manier waarop een consument bereid is één goed door een ander te vervangen waarbij zijn totaal nut gelijk blijft (Arrow, 1972, pp. 112-113).

²¹² Het laat toe dat een goed kan verkregen worden tegen een prijs die overeenkomt met de marginale kost van het product maar waarbij niet alle kosten/baten worden verrekend; het optimum kan slechts achteraf worden geïnterpreteerd maar risico, kosten en prijzen worden geanticipeerd waardoor verwachtingen een rol spelen.

²¹³ Arthur Pigou (1877-1959) van de Cambridgeschool bedacht de term in zijn *The Economics of Welfare* van 1920 waarin welvaart voor een gemeenschap wordt gedefinieerd als het saldo van de bevredigingen en kosten respectievelijk m.b.t. het gebruik en het produceren van het nationaal product. Net zoals de klassieken was bij bekommerd om productie en distributie (zie supra pp. 3-6), doch omdat hij het sociaal product meet in termen van marginaal nut moet hij zich beperken tot wat is verkocht aan eindconsumenten – de publieke en de investeringssectoren moeten dus buiten beschouwing worden gehouden (Hicks, 1975, pp. 307, 314-315).

²¹⁴ Zie supra pp. 10-13.

worden goederen naast de gangbare productiefactoren²¹⁵ met andere goederen gemaakt²¹⁶ en verschillende productiemethoden zijn mogelijk. Om de vraag te beantwoorden welke methode zal worden toegepast, wat de omlooptijd is van de totale goederentoe name, wat het effect op de goederenprijs en de intrest is worden constante schaalopbrengsten²¹⁷, onbeperkte toename van de productiefactoren – ook arbeid – en de herinvestering van alle spaartegoeden²¹⁸ aangenomen. (von Neumann, 1945-1946, pp. 1-2). Dit systeem van ongelijkheden, dat nauw verbonden is met de 'minimum maximum stelling in speltheorie' kan slechts wiskundig worden bewezen d.m.v. het 'Vast punt theorema' uit de topologie²¹⁹ (von Neumann, 1945-1946, p. 1).

Samen met Oskar Morgenstern (1902-1977), ook uitgenodigd voor de eerste bijeenkomst van The Econometric Society (The Econometric Society, 1930), gaat von Neumann, in 1944 nog verder in de wiskundige analyse van economisch gedrag (Passet, 2010, p. 426). Binnen hun nutstheorie, vertrekkend uit de aannames van Pareto²²⁰, is een individu rationeel wanneer zijn voorkeuren voldoen aan vier axioma's: volledigheid²²¹, transitiviteit²²², continuïteit²²³ en onafhankelijkheid²²⁴ (Keen, 2011, p. 383), (von Neumann & Morgenstern, 1953, p. 27). Het individu zal zich dan gedragen alsof het de verwachte waarde van een functie gedefinieerd over de verschillende mogelijke uitkomsten in een gokspel maximaliseert²²⁵. Hieruit kunnen individuele beslissingsvoorkeuren worden berekend, een numerieke²²⁶ inschatting van het objectief risico²²⁷ in een herhaalbare procedure met als bedoeling indifferentiecurves overbodig te maken. (Keen, 2011, pp. 380-383). Morgenstern en von Neumann hopen de complexiteit van het economische gebeuren te vatten door speltheorie²²⁸ toe te passen op economisch gedrag (von Neumann & Morgenstern, 1953, pp. 1-2). Hiertoe wordt de sociale economie opgevat als een spel met een vast aantal spelers waarbij het sociaal product over de verschillende deelnemers

²¹⁵ Zie supra p. 4, noot 24.

²¹⁶ Zie ook supra pp. 13-14.

²¹⁷ Zie supra p. 21, noot 116.

²¹⁸ Het accumulatieprincipe (zie supra p. 3, noot 18).

²¹⁹ De tak van de wiskunde die de eigenschappen van de ruimte die bewaard blijven bij continue vervorming bestudeert, bij uitbreiding de verzamelingenleer (Den Boon & Geerts, 1999, p. 3474). De basis is de convexiteitsvoorwaarde (het is mogelijk per twee elk punt van een verzameling te verbinden d.m.v. een lijnstuk dat in de verzameling vervat zit – een driehoek en een cirkel zijn topologisch identiek). (Passet, 2010, p. 426).

²²⁰ Zie supra p. 22, noot 121.

²²¹ Het individu heeft duidelijke voorkeuren m.b.t. de voorgestelde combinaties of is indifferent.

²²² Zijn voorkeur is consistent.

²²³ Gegeven drie mogelijkheden waarbij één felbegeerd is zal deze de voorkeur tussen de twee andere alternatieven niet beïnvloeden als de kans op de derde mogelijkheid klein genoeg wordt gemaakt.

²²⁴ Voorkeuren blijven dezelfde onafhankelijk van mogelijke uitkomsten want deze zijn alternatieven voor elkaar.

²²⁵ Het oordeelt over een uitkomst op de basis van haar gemiddeld nut.

²²⁶ Dus meetbaar of kardinaal.

²²⁷ Waarbij onzekerheid in tegenstelling tot Keynes wordt gediskwalificeerd. Zie supra p. 26.

²²⁸ Meer precies de wiskundige theorie van strategiespellen een wiskundige benadering van menselijk gedrag (von Neumann & Morgenstern, 1953, p. 43).

wordt verdeeld (von Neumann & Morgenstern, 1953, pp. 33-34). De spelregels worden bepaald door de mogelijke spelstrategieën – of de uitbreiding van gestandaardiseerd gedrag – met als premisse dat rationeel gedrag optimaler moet zijn dan irrationeel gedrag (von Neumann & Morgenstern, 1953, pp. 32, 44). Omdat er verschillende mogelijke intransitieve²²⁹ oplossingen zijn m.b.t. de imputatie²³⁰ van de opbrengsten wordt uitgegaan van imputatiesets van gelijkwaardige oplossingen²³¹ (von Neumann & Morgenstern, 1953, pp. 34, 38-39). Een statische theorie²³² die gaat over evenwichtssituaties of imputatiesets die zich beroept op combinatoriek²³³ en de verzamelingenleer en komaf wil maken met de in de economie gangbare differentiaalrekening (Marshall, 1920, p. 45).

In 1947 verschijnt Paul Samuelsons (1915-2009) – leerling van Schumpeter (Samuelson, 1970, p. 62), voorzitter van The Econometric Society in 1952 (The Econometric Society, 2015) en Nobelprijswinnaar economie in 1970 (Nobel Prize, 2016) – doctoraatsverdediging²³⁴ in boekvorm onder de titel *Foundations of Economic Analysis* waarin de wiskundige onderbouwing van de economische theorie wordt vastgelegd²³⁵ (Kendry, 1983, p. 222). Voor Samuelson ligt maximaliseren aan de basis van elk economisch denken (Samuelson, 1970, p. 62). Het maximum principe stelt wetenschappers in staat een betere, economischere beschrijving van de wetten van economisch gedrag te formuleren door economische individuen te beschrijven *alsof* ze maximaliserende agenten zijn wanneer ze evenwichtsooplossingen bewerkstelligen zodat empirisch weerlegbare hypothesen kunnen worden geformuleerd (Kendry, 1983, pp. 226-227), (Samuelson, 1970, pp. 63-64, 69-70). Op het vlak van consumentengedrag vertrekt hij van een geïdealiseerd individu van wie de kwantiteit aangekochte goederen²³⁶ gekend is, die prijsnemer is²³⁷ en steeds, onafhankelijk van de prijsuitdrukking, dezelfde goederencombinatie kiest²³⁸ (Samuelson, 1938, pp. 62-66). Gezien indifferentiecurves een abstracte weergave van mogelijke goederencombinaties, die de consument ordent naar voorkeur²³⁹, zijn, wil Samuelson “[...] inductief nut, in wezen een subjectieve kwantiteit,

²²⁹ Er kan niet steeds een optimum worden bepaald.

²³⁰ In speltheorie alle mogelijke distributies die efficiënt zijn en waarbij de deelnemers aan een coalitie – hier de samenleving – meer krijgen dan ze alleen zouden kunnen krijgen en dus individueel rationeel zijn.

²³¹ Geen enkele oplossing binnen een set (wordt ge-)domineer(t)(d) (door) een andere oplossing.

²³² Een dynamisch model achten ze gezien de complexiteit ervan niet toepasbaar.

²³³ Het onderdeel van de discrete wiskunde dat onderzoekt in welke combinaties waarden van een eindige verzameling kunnen voorkomen (Den Boon & Geerts, 1999, p. 624).

²³⁴ Waarmee hij in 1941 afstudeerde (Lindbeck, 1992).

²³⁵ Zijn in 1948 verschenen *Economics: an Introductory Analysis*, de wiskundige benadering van de economische theorie, vormt sindsdien de basis voor de neoklassieke standaard voor economisch onderricht (Keen, 2011, p. 20), (Sedláček, 2012, p. 298).

²³⁶ Bij gegeven prijzen en inkomen.

²³⁷ De consument heeft geen invloed op de prijs.

²³⁸ Transitiviteit (zie supra p. 38).

²³⁹ Zie supra p. 22. Beperkt door zijn budget en de mogelijke prijscombinaties van goederen (zie supra p. 20-21, noot 116).

meten [...] door het individu (*homo economicus*) wiens maatstaf gezocht wordt in bepaalde ideale omstandigheden te plaatsen waar zijn observeerbaar gedrag het *ondubbelzinnig* afleiden van de vorm van de functie die hij verondersteld wordt te maximaliseren mogelijk maakt." (Samuelson, 1937, p. 155, mijn vertaling, cursief in de tekst)²⁴⁰. In zijn doctoraatscriptie systematiseert hij zo de eigenschappen van 'voorbeeldige' indifferentiecurves die de aangeboren voorkeuren van een zich rationeel gedragende en dus nutsmaximaliserende consument kenmerken: volledigheid, transitiviteit²⁴¹, onverzadigbaarheid²⁴² en convexiteit²⁴³ (Keen, 2011, pp. 45-46). Alhoewel Samuelson er eerst van overtuigd is dat dit statistisch onderzoek de gebleken voorkeuren van consumenten betreft dat geen invloed kan hebben op het ethisch beoordelen van economisch beleid en totaal onafhankelijk is van welvaartseconomie (Samuelson, 1937, p. 161), (Samuelson, 1938, p. 71), verandert zijn visie later. Net zoals Walras vertrekt Samuelson van het onderscheid tussen privé en publieke consumptiegoederen²⁴⁴ waarbij elk individu ordinale voorkeuren²⁴⁵ heeft in zijn consumptie van beide²⁴⁶. Binnen de Pareto-optimale maximale (ordinale) nutsgrens²⁴⁷ zijn er evenveel sociale welvaartsfuncties²⁴⁸ als individuen²⁴⁹. Bepalen welke de optimale sociale welvaartsfunctie is, is een ethische, normatieve kwestie. Omdat er geen alwetende computer bestaat die uit alle functies de optimale sociale welvaartsfunctie kan berekenen kan worden teruggevallen op prijsvorming op de vrije markt zolang de productiefuncties beantwoorden aan de neoklassieke veronderstellingen van constante schaalopbrengsten²⁵⁰ en algemene

²⁴⁰ Alhoewel gebaseerd op wat voor de economische wetenschap gegeven data zijn, is het niet vanzelfsprekend dat deze data geconcretiseerd kunnen worden waardoor het bij een theoretische wiskundige analyse blijft (Samuelson, 1938, p. 71).

²⁴¹ Zie supra p. 38, noten 221 en 222.

²⁴² Een consument zal altijd de keuze maken voor datgene waarvan hij het meeste kan krijgen.

²⁴³ Het marginaal nut dat een consument krijgt van elk goed vermindert met elke bijkomende eenheid waardoor de indifferentiecurve een convexe vorm heeft. Een a priori assumptie (Samuelson, 1937, p. 158). De convexiteit van de indifferentiecurves veronderstelt dat goederen (en productiefactoren) perfect substitueerbaar zijn (Passet, 2010, p. 427). (zie supra p. 38, noot 219)

²⁴⁴ Zie supra p. 18.

²⁴⁵ Die voldoen aan de hiervoor vermelde eigenschappen.

²⁴⁶ Hier geldt dat iedereen opbrengsten wil maximaliseren en de kosten van de productiefactoren minimaliseren. In tegenstelling tot Hicks (zie supra pp. 35-36, noot 212) worden alle productiefactoren meegenomen in een convex en gelijkmatig productiemogelijkheidschema van zowel privé als publieke goederen (Samuelson, 1954, p. 387).

²⁴⁷ Voorbij deze grens kan niemand meer beter worden gemaakt zonder dat iemand er slechter van wordt. Een formalisering en uitbreiding van Hicks Pareto-optimaliteit (zie supra p. 37) – voor Hicks konden er verschillende optima zijn, voor Samuelson zijn er oneindig veel mogelijke optima. Maurice Allais (1911-2010) formaliseerde in 1943 gebaseerd op Walras algemeen evenwicht (zie supra p. 18) de 'equivalentiestellingen': elk evenwicht binnen een markteconomie is een toestand van maximale efficiëntie en een toestand van maximum efficiëntie is een evenwichtstoestand in een markeconomie. In dit kader introduceert hij het 'maximale mogelijkheden oppervlak' (of de Pareto optimale nutsgrens) waarbinnen een surplus (de grens is nog niet bereikt) kan worden verdeeld – een mogelijke aanpassing van de economie. (Allais, 1988, p. 237)

²⁴⁸ De nutsfunctie van de overheid (Meeusen & Willemé, 2006, p. 276).

²⁴⁹ Of ordinale interpersoonlijke normen. Deze functie kan elke vorm aannemen afhankelijk van de ethische visie en is dus anders voor elk individu, de enige restrictie is dat zij toe- of afneemt wanneer iemands ordinale voorkeur toe- of afneemt, als die van alle anderen gelijk blijven.

²⁵⁰ Zie supra p. 21, noot 116.

afnemende meeropbrengsten²⁵¹, de indifferentiecurves van individuen convex zijn en alle goederen privé zijn²⁵². In een dergelijk geval wordt elk individu alsof door een onzichtbare hand naar het sociale optimum geleid²⁵³. Wanneer ook publieke goederen bestaan is het echter onmogelijk om tot een gedecentraliseerde spontane oplossing te komen en moeten inkomenstransfers plaats vinden. (Samuelson, 1954, pp. 387-389), (Samuelson, 1955, pp. 351-352). Naar analogie van de uitgaven van een gezin²⁵⁴ waarbinnen "[...] de voorkeuren van de verschillende leden onderling verbonden zijn [...] en dat zich gedraagt *alsof* het een gemeenschappelijke welvaartsfunctie maximaliseert die [...] rekening houdt met [...] de ethische waarde van de consumptieniveaus van elk van zijn leden." (Samuelson, 1956, p. 10, mijn vertaling, cursief in de tekst) kunnen landelijke indifferentiecurves²⁵⁵ worden geïdentificeerd. Net zoals een familie slechts eensgezind hoeft te beslissen over de verdeling van het volledige familie-inkomen over haar leden, zo kunnen "[...] optimale inkomenshervredelingen verondersteld worden de ethische waarde van elke marginale dollar van elke persoon gelijk te houden." (Samuelson, 1956, p. 21, mijn vertaling). De staat is dan slechts nodig om concurrentie te institutionaliseren en d.m.v. belastingen en transfers de samenleving naar het optimum van de ethische toeschouwer te schommelen (Samuelson, 1954, p. 388).

Samen met Robert Solow (1924), Nobelprijs economie in 1987 en voorzitter van The Econometric Society in 1964 (The Econometric Society, 2015), (Nobel Prize, 2016), ziet hij nog een andere rol weggelegd voor de overheid. Op basis van het door Alban William Phillips (1914-1975), lid van The Econometric Society (The Econometric Society, 2014), in 1958 gepubliceerde empirisch onderzoek naar de relatie tussen werkloosheid en de fluctuaties van de reële lonen in het V.K. (Phillips, 1958) formuleren ze de relatie tussen werkloosheid en inflatie²⁵⁶ (Samuelson & Solow, 1960). Inflatie wordt of bewerkstelligd

²⁵¹ Zie supra p. 4, noot 25.

²⁵² Voor collectieve goederen geldt dat de individuele consumptie van zo een goed niet leidt tot een vermindering van de consumptie van die goederen door andere individuen.

²⁵³ Of het Walrasiaans algemeen evenwicht (zie supra p. 18) (Samuelson, 1955, p. 350). De samenleving – of de totaliserende welvaartsfunctie – optimaliseert een objectieve nutsfunctie zoals een rationeel individu dat doet (Mueller, 1993, p. 5). Samuelson stelt ook het 'correspondentieprincipe', de samenhang voor een economisch systeem tussen de comparatieve statica analyse (waarbij de verplaatsing tussen statische evenwichten ten gevolge van een exogene schok wordt beschreven) en de dynamische eigenschappen (het spontaan tot stand komen van een nieuw evenwicht) (Kendry, 1983, pp. 230-232), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 178), (Samuelson, 1941, pp. 97-98, 102).

²⁵⁴ De typische eenheid wanneer uitgaven (statistisch) worden bestudeerd (Samuelson, 1956, pp. 8-9). Een "[...] vermomde versie van de samenleving zelf – i.e., een verzameling van meer dan één persoon." (Samuelson, 1956, p. 12, mijn vertaling).

²⁵⁵ Die beantwoorden aan de 'wet van de vraag' (zie supra p. 36, noot 207) en voorbeeldig zijn (zie supra p. 40) (Keen, 2011, p. 62).

²⁵⁶ Phillips ging ervan uit dat naast de 'wet van de vraag' ook verwachtingen m.b.t. toekomstige prijsveranderingen van consumptiegoederen en de vraag naar arbeid een invloed konden hebben. De aanbevelingen die hij maakt betreffen echter het stabiliseren van de totale vraag zodat of de goederenprijzen of de lonen niet zouden fluctueren (Phillips, 1958, pp. 283-284).

door hogere productiekosten – en dus lonen – of door meer vraag. Op korte termijn veronderstellen ze dat de staat een afweging moet maken tussen lage werkloosheid en hoge inflatie of hogere werkloosheid en lage inflatie²⁵⁷ door de totale vraag te manipuleren. (Keen, 2011, pp. 200, 241), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 276), (Passet, 2010, p. 599). Op lange termijn zou hogere inflatie tot een permanent verlies aan groei leiden dat slechts (gedeeltelijk) door de verbetering van de efficiëntiefactoren kan worden gecompenseerd (Samuelson & Solow, 1960, p. 193). Bijkomend kan een beleid gevoerd worden waarbij arbeidsmobiliteit wordt aangemoedigd en de informatiestroom op de arbeidsmarkt wordt gestroomlijnd aangezien deze anti-inflatoire effecten hebben (Samuelson & Solow, 1960, p. 190).

In 1954 herformuleren Gérard Debreu (1921-2004) en Kenneth Arrow (1921), respectievelijk voorzitters van de Econometric Society in 1971 en 1956 en winnaars van de Nobelprijs in 1983 en in 1972²⁵⁸ (The Econometric Society, 2015), (Nobel Prize, 2016), Walras' evenwichtstheorie. Was Walras' theorie een voorstelling van de ideale optimalisatieregels in een abstract perfect economisch systeem²⁵⁹ (Keen, 2011, pp. 180-181, 182), (Passet, 2010, p. 421) dan is de staat van een economisch systeem bij Arrow en Debreu "[...] de oplossing van een systeem van gelijktijdige vergelijkingen die de consumentenvraag, het producentenaanbod en de evenwichtsconditie die vraag en aanbod op elke markt gelijk zijn voorstellen." (Arrow & Debreu, 1954, p. 265, mijn vertaling). De assumpties m.b.t. dit systeem – nutsmaximalisatie, winstmaximalisatie en perfecte competitie – zijn correct als dergelijke oplossing – evenwicht als een accurate beschrijving van de werkelijkheid – bestaat (Arrow & Debreu, 1954, p. 265). Gebaseerd op een veralgemening van John Nashs (1928-2015)²⁶⁰ bewijs uit 1949 dat ook in een niet-coöperatief spel²⁶¹ met meer personen en gemengde strategieën²⁶² steeds een evenwicht bestaat²⁶³ stellen Arrow en Debreu dat een algemeen concurrentieel evenwicht²⁶⁴ bestaat (Arrow & Debreu, 1954, pp. 272-274). Er is evenwicht als elk individu over iets beschikt (goederen en diensten maar ook arbeid) waarvoor het onder de conditie van de 'wet van

²⁵⁷ Op basis van de imperfecte data voor de V.S. stellen ze dat om de lonen gelijkmatig met de stijgende productiviteit van 2,5% per jaar te laten lopen de werkloosheid 5 à 6% zou moeten bedragen. Voor 3% werkloosheid zouden prijzen 5 tot 6% per jaar moeten stijgen (Samuelson & Solow, 1960, p. 192).

²⁵⁸ Die hij deelde met Hicks (zie supra pp. 34-37).

²⁵⁹ Walras' kunstgreep waarbij wordt overgegaan tot verkoop wanneer vraag en aanbod gelijk zijn op alle markten (zie supra p. 18) laat toe gebruik te maken van simultane lineaire vergelijkingen (Keen, 2011, p. 180).

²⁶⁰ Nobelprijs economie in 1994 (Nobel Prize, 2016).

²⁶¹ Spelers nemen zelfstandig beslissingen, samenwerking hangt af van de spelers.

²⁶² De strategie wordt bepaald door de verwachtingen van de spelers.

²⁶³ von Neumann (en Morgenstern) (zie supra p. 38-39) had zich beperkt tot een nulspel met twee personen. In 1950 bewijst Nash dat ook een evenwicht bestaat met meerdere spelers (Nash, 1950).

²⁶⁴ Een wiskundig vast punt (Debreu, 1986, p. 1262).

vraag en aanbod' bij evenwicht van vraag en aanbod een 'positieve prijs' kan bekomen en waarvan het zijn nutsfunctie maximaliseert en als het zijn volledige *potentiële* inkomen uitgeeft (Arrow & Debreu, 1954, pp. 270-272, cursief in de tekst). Daarnaast houdt de aanname dat elk individu in staat is waardevolle productieve arbeid te leveren waardoor bijkomende goederen kunnen worden geproduceerd zonder dat dit een impact heeft op de productie van andere goederen ook een evenwicht in (Arrow & Debreu, 1954, pp. 280-281). Het bewijs wordt geleverd d.m.v. technieken uit de verzamelingenleer waarbij het evenwicht in een bepaald begrensde domein moet liggen waarvan de actiedomeinen een geschikte hyperkubus snijden²⁶⁵ (Arrow & Debreu, 1954, pp. 266, 282). Niet langer differentiaalvergelijkingen²⁶⁶ maar topologie²⁶⁷ en verzamelingenleer, een axiomatische aanpak gebaseerd op het werk van Morgenstern en von Neumann²⁶⁸ (Debreu, 1986, p. 1265), (Passet, 2010, p. 426). In 1959 geeft Debreu in zijn *Théorie de la valeur* finaal vorm aan deze benadering²⁶⁹ waarbij de economie wordt gereduceerd tot totaliserende lijstjes waarbij het startpunt is dat alles met zekerheid voor altijd bekend is. De economische agent heeft een volledig actieplan (een lijst van zijn input en output "[...] vandaag opgesteld voor de hele toekomst [...]]" (Debreu in Keen, 2011, p. 181, mijn vertaling). De producent heeft een productieplan waarbij "[...] hij weet welke input-output combinaties in de toekomst mogelijk zullen zijn [...]" (Debreu in Keen, 2011, p. 181, mijn vertaling) en de consument een volledig consumptieplan heeft gekozen²⁷⁰. Het geheel wordt geregeerd door een contract in het nu, m.b.t. het overdragen van een goed (in de toekomst), dat ook vermeldt wanneer de overdracht voorwaardelijk is zodat "[...] een onzekerheidstheorie verzekerd wordt, vrij van een waarschijnlijkheidsconcept en formeel identiek aan de in de voorgaande hoofdstukken ontwikkelde zekerheidstheorie." (Debreu in Keen, 2011, p. 181, mijn vertaling). Op basis van primitieve concepten waarvoor de aannames worden geformuleerd worden conclusies d.m.v. wiskundig redeneren afgeleid zonder interpretatie van de concepten (Debreu, 1983, p. 98), (Debreu, 1986, p. 1265). Mathematische striktheid leidt tot eenvoudige, algemene en efficiënte theorieën (Debreu, 1983, p. 99) "[...] die volledig gescheiden zijn van hun economische inhoud [...]" (Debreu, 1986, p. 1265, mijn vertaling), (Passet, 2010, p. 427).

²⁶⁵ De staat van een sociaal systeem wordt beschreven door de mogelijke acties voor elke agent. De agenten reageren door in functie van de verwachte actie van de andere de voor hen optimale actie te kiezen. Hun optimale reacties op een gegeven staat geven aanleiding tot een nieuwe staat (een transformatie van de verzameling van staten in zichzelf). Deze is een evenwicht als het een vast punt is van de transformatie (Debreu, 1986, p. 1262).

²⁶⁶ Zie supra p. 18, noot 101.

²⁶⁷ Zie supra p. 38, noot 219.

²⁶⁸ Zie supra pp. 38-39.

²⁶⁹ De nog steeds gedoeerde basis van de economie (Keen, 2011, p. 180), zoals ook in de cursussen 'Economie' van Prof. V. Illegems in de Politieke Wetenschappen en 'Micro-economie' van Prof. B. Heyndels in de Toegepaste Economische Wetenschappen aan de VUB.

²⁷⁰ De goederenruimte een vectorruimte.

Samengevat maakte Hicks nog gebruik van differentiaalrekening en lineaire algebra in zijn werk van 1939 dan wordt algebraïsche topologie geïntroduceerd door von Neumann in 1937 en convexe analyse door Morgenstern en von Neumann in 1944. De wiskundige methode wordt gretig toegepast om economische werkelijkheden te abstraheren. Mensen zijn maximaliserende economische agenten die gevat kunnen worden in indifferentiecurves en gebleken voorkeuren. Een stabiel economisch evenwicht, een Pareto-optimale onzichtbare hand (Arrow, 1972, pp. 109-110), (Debreu, 1983, p. 98), (Samuelson, 1970, p. 76), bestaat. Keynes' analyse kan worden weergegeven als de realisatie van een evenwicht op de vraag- en aanbod markt en de geldmarkt zonder referentie aan de arbeidsmarkt of onzekerheid. Voor arbeid geldt de wet van vraag en aanbod net als op elke andere markt. Hoge salarissen zorgen voor hoge prijzen en dus inflatie, steeds moet een evenwicht gevonden worden tussen de prijs (inflatie) die men bereid is te betalen voor tewerkstelling en tewerkstelling.

von Hayek

Friedrich von Hayek (1899-1992), net zoals von Mises²⁷¹ een leerling van von Wieser²⁷², uitgenodigd voor de eerste bijeenkomst van de Econometric Society (The Econometric Society, 1930) en winnaar van de Nobelprijs economie in 1974 (Nobel Prize, 2016) was vanaf het begin van zijn carrière verwickeld in een polemiek met Keynes²⁷³ (Barry, 1983, p. 87), (Passet, 2010, p. 511). Beiden hadden de economische crisis van 1929 voorspeld, beiden ontwikkelden op basis hiervan een eigen macro-economische theorie (Achterhuis, 2010, p. 228). In tegenstelling tot Keynes zijn het echter niet een teveel aan spaartegoeden en een tekortschietende vraag²⁷⁴ maar net een te grote vraag en een tekort aan kapitaal die een crisis bewerkstelligen (Barry, 1983, p. 96), (Passet, 2010, pp. 510-511). Vertrekkend van Böhm-Bawerks rol van het kapitaal in onrechtstreekse productie²⁷⁵ moeten consumptie-uitgaven en spaartegoeden in verhouding staan tot investeringen in de productie van tussenproducten. Indien dit niet het geval is en de geldmassa wordt verhoogd²⁷⁶, doordat banken meer investeringskrediet²⁷⁷ gaan verstrekken, zullen de intrestvoeten artificieel laag liggen. De tijdsvoorkeur van de consumenten blijft echter onveranderd waardoor niet meer wordt gespaard dan voorheen en dus meer besteed wordt aan consumptiegoederen. De daarmee gepaard gaande stijging van de prijzen zorgt voor meer investeringen in deze minder tijdrovende productie. Wanneer de kredietverstrekking

²⁷¹ Zie supra pp. 15-16.

²⁷² Zie supra p. 13.

²⁷³ Zie supra pp. 25-30. von Hayek wordt ingedeeld bij de Oostenrijkse school. Omdat zijn analyse zich vooral richt tegen die van Keynes, behandel ik hem na Keynes.

²⁷⁴ Zie supra p. 27.

²⁷⁵ Zie supra pp. 13-15.

²⁷⁶ Zoals voorgeschreven door Keynes (zie supra p. 28).

²⁷⁷ Dat wordt geïnvesteerd in onrechtstreekse productie.

stopt en de intrestvoeten weer naar het normale niveau stijgen, is geen kapitaal meer beschikbaar voor de productie van tussenproducten met de langste productieperiode. De daaropvolgende werkloosheid kan slechts worden gelenigd door een terugloop van de vraag zodat spaartegoeden beschikbaar worden voor investeringen in tussenproductenproductie. (Barry, 1983, pp. 95-96), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 19), (Passet, 2010, pp. 509-511). Op lange termijn geldt de kwantiteitstheorie van geld²⁷⁸ die zich concentreert op het algemeen prijsniveau, op korte termijn is geld echter niet neutraal omdat het veranderingen in de structuur van de relatieve prijzen teweegbrengt (Barry, 1983, p. 95). Het zijn micro-economische factoren, tegenstellingen tussen de vraag naar consumptiegoederen en tussenproducten en de bestemming van de productiefactoren over hun productieprocessen, die leiden tot werkloosheid²⁷⁹. Aangezien de productiefactoren via prijsaanpassingen opnieuw bestemd moeten worden om tot een nieuw evenwicht te komen ziet hij in loon- en prijsbeleid een belemmering van dit spontaan marktproces. (Barry, 1983, p. 98), (von Hayek, 1974). Voor von Hayek is de economie een niet bedoelde, zelfregelende orde die spontaan ontstaat wanneer individuen volgens bepaalde regels met elkaar kunnen handelen. Een informatiesysteem dat, middels concurrentie²⁸⁰, hulpmiddelen, volgens het opportuniteitskostprincipe²⁸¹, zo efficiënt mogelijk bestemt, omdat het onmogelijk is voor één individu of een centrale planner om alle nodige informatie te vatten om het geheel te coördineren²⁸². Als iedereen, op basis van imperfecte, beperkte informatie m.b.t. wat hem/haar aanbelangt, deelneemt aan de marktconcurrentie zal het prijssysteem²⁸³ het geheel harmoniseren²⁸⁴ en zal de gezamenlijke informatie de som van de individuele overstijgen. De rol van ondernemers is snel te reageren op marktsignalen – en winst te maken door gebruik te maken van onevenwichten – omdat menselijke aangelegenheden nu eenmaal onvoorspelbaar zijn. (Barry, 1983, p. 93), (von Hayek, 1974), (Passet, 2010, pp. 431-432, 514-515). Omdat economische groei een onvoorzien bijproduct is van politieke vrijheid is het essentieel dat de individuele vrijheid²⁸⁵ wordt

²⁷⁸ Zie supra pp. 23-24.

²⁷⁹ Werkloosheid is dus ook niet het gevolg van de bestrijding van inflatie (von Hayek, 1974) (zie supra pp. 41-42).

²⁸⁰ Die afhangt van een passend wettelijk systeem, niet beperkt tot het waarborgen van privé-eigendom en contractvrijheid, maar ontworpen op een wijze die concurrentie vrijwaart en zo efficiënt mogelijk laat functioneren (von Hayek, 2007, p. 87).

²⁸¹ Zie supra p. 13.

²⁸² Net zoals Pareto is von Hayek ervan overtuigd dat het onmogelijk is alle gegevens te kennen (zie supra p. 22) (von Hayek, 1974).

²⁸³ Vraag en aanbod tenderen dan weer naar een evenwicht volgens de 'wet van Say' (zie supra p. 4).

²⁸⁴ Wanneer het onmogelijk is ervoor te zorgen dat een eigenaar kan genieten van alle diensten verleend door zijn eigendom en alle schade aan derden voortkomend uit het gebruik draagt, dus wanneer privébelang en sociale welvaart uiteenlopen, zou een beroep moeten worden gedaan op een andere methode: overheidsregelgeving (von Hayek, 2007, p. 87). Wetten moeten absoluut algemeen, niet discriminerend en van toepassing op de regering en de ingezetenen zijn (Barry, 1983, p. 100).

²⁸⁵ Respect voor de individuele mens als mens, met zijn eigen inzichten en voorkeuren die soeverein zijn in zijn eigen sfeer en de overtuiging dat het beter is dat mensen hun eigen gaven en neigingen

ge vrijwaard (von Hayek, 2007, p. 69). Collectivistische systemen²⁸⁶, doordat ze een sociaal einddoel voor ogen hebben, willen de hele samenleving en middelen organiseren en weigeren de soevereiniteit van individuen in de keuze van hun doelen te erkennen. Algemene welvaart kan slechts worden uitgedrukt als een hiërarchie van doelen en niet als een enig doel tenzij een volledige ethische code waarin de verschillende menselijke waarden hun toegewezen plaats krijgen – een onmogelijkheid²⁸⁷ – waaruit moet worden besloten dat individuen moet worden toegestaan hun eigen waarden en voorkeuren te volgen. (von Hayek, 2007, pp. 100-102). Aangezien het marktsysteem een onpersoonlijk proces is, kan geen oordeel worden geveld over de uitkomsten, ze kunnen niet als al dan niet rechtvaardig worden bestempeld. De inkomensdistributie die het resultaat is van de markt zorgt ervoor dat arbeid zo efficiënt mogelijk wordt toegewezen. Elke vorm van herverdeling in naam van sociale rechtvaardigheid is een gevaar voor de marktefficiëntie en voor de individuele vrijheid omdat het het opleggen van een subjectieve inkomensverdeling rechtvaardigt. (Barry, 1983, p. 101). De enige bescherming die kan worden gegeven moet aan allen worden gegeven, buiten en bovenop de markt: een minimuminkomen om ernstige lichamelijke ontbering te voorkomen. (von Hayek, 2007, pp. 146-147). Omdat de mens – door zijn beperkte kennis – niet in staat is om instituties te ontwerpen die beter zijn dan die die spontaan zijn ontstaan²⁸⁸ kunnen planning en concurrentie slechts samengaan als gepland wordt voor concurrentie doch niet wanneer gepland wordt tegen concurrentie (von Hayek, 2007, p. 90). De ontdekkingen in de natuurwetenschappen en daarbij horende “[...] toenemende voorspelkracht en controle [...] [wanneer] toegepast op samenlevingsprocessen [...] [hebben doen hopen] dat we snel in staat zouden zijn de samenleving naar onze keuze te vormen. [...] De erkenning van de onoverkomelijke grenzen van zijn kennis zou inderdaad elke samenlevingsstudent een les in nederigheid moet leren die hem zou moeten behoeden medeplichtig te worden aan het fatale menselijke streven de samenleving te controleren – een streven dat hem niet alleen een tiran over zijn gelijken maar hem ook de vernietiger van een beschaving, die niet door een brein werd ontworpen maar gegroeid is door de vrije inspanningen van miljoenen individuen, maakt.” (von Hayek, 1974, mijn vertaling).

Samengevat is economisch evenwicht een abstractie waarnaar weliswaar steeds getendeerd wordt, maar dat nooit zal worden bereikt. Het marktmechanisme, onlosmakelijk verbonden met concurrentie, is het beste systeem omdat het de imperfecte

ontwikkelen – het idee van vrijheid gevormd in de renaissance. von Hayek verwerpt uitdrukkelijk dat individualisme egoïsme en/of eigenwaan zou betreffen. (von Hayek, 2007, p. 68).

²⁸⁶ Socialisme, communisme, fascisme,...

²⁸⁷ Zou een dergelijke code wel mogelijk zijn, dan zou hij een regressie betekenen aangezien binnen de beschavingsevolutie tot op heden er een neerwaartse tendens in vaste regels bestaat.

²⁸⁸ De tegengestelde overtuiging noemt von Hayek dogma van de ‘constructivistische rationaliteit’ (Barry, 1983, p. 101).

kennis van mensen via het prijsvormingssysteem omzet in een informatiesysteem dat superieur is aan elke vorm van planning. Omdat zo een spontane orde ontstaat waarbij de hulpmiddelen, dus ook arbeid, optimaal worden bestemd en de rentevoet in overeenstemming is met de nood aan investeringen, mag niet worden geïnterfereerd. De staat moet er zich toe beperken vrije concurrentie mogelijk te maken en mag slechts in extreme gevallen, zoals een conflict tussen privé en algemeen belang, tussen beiden komen. Steeds moet de individuele vrijheid worden gerespecteerd, dit houdt ook in, dat geen beleid mag worden gevoerd dat een subjectief waardeoordeel zou inhouden. Wanneer bescherming wordt gegeven moet deze aan iedereen op gelijke voet worden verleend zonder interferentie met de markt.

De nieuwklassieke school: Chicagostijl

Gebaseerd op een statistische studie van de economische groei in de V.S. van Simon Kuznets (1901-1985), Nobelprijs economie in 1971 (Nobel Prize, 2016) en lid van The Econometric Society (The Econometric Society, 2014), waaruit op lange termijn een constante verhouding blijkt tussen consumptie en inkomen²⁸⁹ formuleert Milton Friedman (1912-2006), Nobelprijs economie in 1976 (Nobel Prize, 2016) en lid van The Econometric Society (The Econometric Society, 2014), de 'permanente inkomenshypothese' en 'levenscyclushypothese'. Vertrekkend van het veronderstelde rationeel gedrag van een individuele consument, zoals geïllustreerd in de nutsfunctie²⁹⁰, die zich gedraagt alsof hij/zij zekerheid heeft over zijn/haar toekomstige inkomensstromen, herinterpreteert Friedman Keynes' bestedingsmultiplicator die ultiem afhangt van de marginale consumptiequote²⁹¹. (Friedman, 1998, pp. 71, 223-225), (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 57-58, 61-62), (Passet, 2010, pp. 861-862). Beperkt tot het leven van de consument heeft deze bij zijn dood zijn volledige inkomen uitgegeven zonder schulden te maken²⁹². Op lange termijn wordt de consumptie gemaximaliseerd onder een budgetbeperking die bepaald wordt door het permanent inkomen²⁹³ van de consument²⁹⁴. Verondersteld wordt dat de subjectieve voorkeur van de consument m.b.t. consumptie vandaag of morgen

²⁸⁹ Geen afnemende marginale consumptiequote (zie supra p. 28 en noot 167 aldaar).

²⁹⁰ Zie supra p. 21, noot 116, de benadering kan vergeleken worden met de (statische) micro-economische analyse (Meeusen & Willemé, 2006, p. 62).

²⁹¹ Volgens Friedman, voor Keynes was de ultieme motor de hoeveelheid investeringen. Zie supra pp. 26-28.

²⁹² Toekomstige generaties worden meegenomen door aan te nemen dat de tijd oneindig is en ook de inkomensstromen van de volgende generaties gekend zijn.

²⁹³ Het permanent inkomen is de opbrengst uit de actuele waarde van de inkomensstroom verdisconteerd tegen een constante rentevoet – de economie groeit op lange termijn op constante wijze bij onveranderlijke inkomensverdeling – dat, wanneer het volledig aan consumptie wordt besteed, de werkelijke inkomensstroom niet aantast.

²⁹⁴ Aangezien bijkomende consumptie door een inkomensverhoging gespreid wordt over de volledige levenscyclus is op korte termijn de bestedingsmultiplicator veel lager dan werd aangenomen door Keynes (zie supra p. 29, noot 171). Op korte termijn zal de consumptiequote, zoals vastgesteld door Kuznets, in een periode van laagconjunctuur hoger zijn en bij hoogconjunctuur lager, op lange termijn vlakkt dit zich echter uit.

invariant is²⁹⁵ en dat krediet niet gerantsoeneerd is zodat wanneer nodig kan worden geleend²⁹⁶. Aangezien Friedman ervan uitgaat dat het transitair inkomen²⁹⁷ geen invloed heeft op de consumptie is er globaal geen bestedingseffect²⁹⁸ en hebben beleidsmaatregelen, zoals overheidsinvesteringen of belastingverlagingen, op korte termijn slechts weinig effect en zijn ze op lange termijn een maat voor niets²⁹⁹. (Friedman, 1998, pp. 225-227), (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 61-69), (Passet, 2010, p. 862). Op lange termijn bevindt de economie zich weer in Walrasiaans evenwicht³⁰⁰ en bevinden relatieve prijzen, productie en tewerkstelling zich weer op hun oorspronkelijke niveau. In een evenwichtssituatie is het dus niet omdat de vraag groter is dan het aanbod dat prijzen stijgen. Daar de vraag naar geld, die bepaald wordt door consumptie, stabiel is kan ook zij niet de oorzaak zijn van inflatie. Het is dus het exogene geldaanbod dat bepalend is³⁰¹. Niet alleen overheidsinvesteringen om volledige tewerkstelling en welvaart te bewerkstelligen, maar ook intrestvoetverlagingen van de centrale bank(en) zorgen voor een overaanbod aan krediet waardoor meer wordt uitgegeven³⁰². Omdat voor een onverwachte prijsstijging niet duidelijk is dat het een stijging van het algemene prijspeil betreft, wordt ten minste een deel ervan door de economische agenten beschouwd als een relatieve stijging. Producenten gaan meer produceren tegen hogere lonen³⁰³ en werknemers gaan het arbeidsaanbod opdrijven³⁰⁴ waardoor een tijdelijk onevenwicht wordt gecreëerd. Bij voortdurende inflatie gaan de rationele economische agenten³⁰⁵ echter hun gedrag aanpassen aan hun voorbije ervaringen en verwachten ze inflatie die ze gaan incalculeren³⁰⁶. Door extra geld in omloop te brengen zorgt de staat voor een inflatiespiraal. Er is geen stabiele uitwisseling tussen tewerkstelling en inflatie³⁰⁷: wanneer de economie

²⁹⁵ Door toepassing van de evenredigheidsregel in een n-dimensionale ruimte op homothetische nutscurves kan zo worden uitgebreid naar een oneindige tijdshorizon.

²⁹⁶ Bij het begin van de carrière, bij tegenvallers,...

²⁹⁷ Meevallers.

²⁹⁸ Het betreft een macro-economische theorie waarbij hypothesen m.b.t. micro-economisch gedrag van rationele agenten worden toegepast op gegevens m.b.t. de globale economie in tegenstelling tot von Hayek die de macro-economie beschouwt als een spontane orde die ontstaat uit het micro-economisch gedrag (zie supra p. 45).

²⁹⁹ Op korte termijn een Marshalliaanse benadering aangezien de markten afzonderlijk worden beschouwd.

³⁰⁰ Zie supra pp. 18.

³⁰¹ Zoals in de kwantiteitstheorie – geld is dus neutraal en de klassieke dichotomie is van toepassing (zie supra pp. 4 en noot 23 aldaar en 23-24).

³⁰² Door alle economische agenten.

³⁰³ Een relatieve prijsverhoging van hun goederen t.o.v. die van andere producten geeft hun de mogelijkheid meer winst te maken.

³⁰⁴ Omdat ze denken dat het reële loon, hun koopkracht, is gestegen.

³⁰⁵ Producenten gaan niet langer uit van de productiekosten om de verkoops prijs van hun goederen te bepalen maar van hun vervangingskost in de toekomst rekening houdend met de verwachte inflatie. Werknemers gaan uit van het verwachte loon, i.e. hun huidige nominale loon gedeeld door het geschatte toekomstige prijspeil.

³⁰⁶ 'Aanpassende verwachtingen' of 'Adaptive expectations' in Friedmans terminologie. Ondernemers gaan dus minder produceren en werknemers eisen hogere lonen en/of trekken zich terug uit de arbeidsmarkt.

³⁰⁷ Zoals aangenomen door Samuelson en Solow (zie supra p. 41-42).

in evenwicht is bestaat een 'natuurlijke werkloosheidsgraad'³⁰⁸ waaronder slechts kan worden gegaan ten koste van zich versnellende inflatie. Doordat institutionele schikkingen en financiële overeenkomsten, wanneer zij gebaseerd zijn op een 'stabiel' prijspeil op lange termijn³⁰⁹, aanpassingstijd vergen – en dus bijdragen tot inflatie – bestaat het risico op politieke onrust doordat de samenleving polariseert³¹⁰. Belemmeringen van de individuele vrijheid, vrij ondernemerschap en de vrije markt moeten worden opgeheven. Friedman is dan ook voorstander van een beperking op overheidsuitgaven of het terugdringen van belastingen, een sluitend overheidsbudget³¹¹, vlottende wisselkoersen³¹², het opheffen van protectionistische maatregelen, het terugdringen van overheidsinstanties³¹³ en sociale programma's³¹⁴ die moeten worden vervangen door een negatieve inkomensbelasting³¹⁵ en onderwijscheques³¹⁶ maar ook van een vrijwillige legerdienst en de legalisering van drugs. De staat moet er zich toe beperken de economische spelregels te bepalen³¹⁷, op te treden als scheidsrechter om die regels te interpreteren en te laten respecteren en het laten aangroeien van de geldmassa in functie van de productiviteitsverhoging – die als constant wordt gezien – en de economische groei zodat inflatie in toom kan worden

³⁰⁸ 'Natural rate of unemployment' of 'Expectations-adjusted Phillips curve' (zie supra pp. 41-42). Deze is afhankelijk van de efficiëntie van de arbeidsmarkt, de flexibiliteit van werknemers, hoe vrij de markt is, het niveau van werkloosheidsuitkeringen,...

³⁰⁹ Friedman geeft zijn Nobelprijslezing in een periode van stagflatie (stagnerende werkloosheid en hoge inflatie) of zelfs 'slumpflation' (Friedman, 1976, p. 283) (stijgende werkloosheid en hoge inflatie).

³¹⁰ Sommigen winnen en sommigen verliezen bij veranderlijke inflatie, in casu hoge inflatie (zie vorige noot).

³¹¹ Het belangrijkste is een beperking van de overheidsuitgaven omdat deze moeten worden gedragen door de bevolking via belastingen. Een overheidstekort is een verborgen, slechte vorm van belastingen. (Friedman, 1998, p. 354).

³¹² Nadat een einde kwam aan het Bretton Woods systeem in 1971 – waardoor de goudstandaard via de USD werd opgeheven en centrale banken de wisselkoersen niet langer manipuleerden – lag Friedman mee aan de basis van een termijnmarkt voor buitenlandse valuta op de Chicago Mercantile Exchange. Een systeem van vrije wisselkoersen zou ervoor zorgen dat de overheid zich geen zorgen meer moet maken over de betalingsbalans omdat het het aanpassingssysteem is dat zorgt voor een evenwicht tussen binnenlandse en buitenlandse valutamarkten en dat alle munten tegen koopkrachtpariteit worden verhandeld.

³¹³ Bijvoorbeeld het oplossen van watertekorten via een prijssysteem, het afschaffen van onderzoeksubsidies en de 'Food and Drug Administration', de privatisering van de postbedeling, nationale parken, medische zorg, ruimtevaartprogramma's,...

³¹⁴ Die het omgekeerde bereiken van waarvoor ze bedoeld zijn.

³¹⁵ Een vorm van basisinkomen dat de minimale levensbehoeften dekt waardoor bedrijven arbeid tegen haar marginale productiviteit – de verhouding tussen extra productie en arbeid – kunnen verlonen – ultiem een besparing op de salarissen.

³¹⁶ Om het schoolsysteem rechtvaardiger en efficiënter te maken, vooral voor de meest kansarme gezinnen, moeten klantgerichte – de studenten zijn hun klanten – bedrijven met winstoogmerk de competitie aangaan met overheidsscholen – een socialistisch systeem beheerd door de vakbonden – zodat het onderwijsniveau van alle scholen zich richt op het hogere niveau van de privéscholen. Voor elke leerling wordt een bedrag ter hoogte van de schoolkost van het overheidsonderwijs toegekend. Op dergelijke wijze wordt de stratificatie tussen arm en rijk, een bedreiging van de sociale stabiliteit, doorbroken en is vrije ouderkeuze mogelijk.

³¹⁷ "[...] de enige sociale verantwoordelijkheid van bedrijven [...] [is] winst maken zo lang ze de spelregels volgen, i.e. deelnemen aan open en vrije concurrentie zonder misleiding en fraude." (Friedman, 1998, p. 365, mijn vertaling).

gehouden³¹⁸. (Achterhuis, 2010, pp. 232-236), (Friedman, 1976, pp. 271-274, 279-280), (Friedman, 1998, pp. 227-235, 342-344, 347-354, 360-363, 377-385, 394), (Keen, 2011, pp. 243-245), (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 234-235, 282-284, 428-429), (Passet, 2010, pp. 855-866).

Rationele, doelgerichte “[...] individuen maximaliseren hun welzijn *zoals ze het voor zichzelf opvatten*.” (Becker, 1992, p. 38, cursief in de tekst). Met als hoeksteen van de samenleving de familie, ‘een kleine fabriek’, en beperkte tijd als meest bepalende factor bij elke afweging, gaat de in 1992 met de Nobelprijs bekroonde econoom (Nobel Prize, 2016), Gary Becker (1930)³¹⁹ ervan uit dat elk menselijk gedrag het resultaat is van het maximaliseren van nutsfuncties³²⁰ (Becker, 1965, pp. 495-496), (Becker, 1992, pp. 38-39). Niet slechts aangekochte goederen, de prijzen van aangekochte goederen en inkomen zijn bepalend bij het maken van keuzes, ook de naast de werktijd beschikbare tijd moet worden meegenomen.

Aangezien huishoudens kunnen worden beschouwd als productie-eenheden, consumeren zij niet slechts goederen en diensten maar produceren zij voor zichzelf comfort. Dit comfort moet worden beschouwd als een opbrengst - het creëren van een aan de familie eigen nut door gebruik te maken van de productiegoederen, grondstoffen en arbeid. Theaterbezoek, slapen, voortplanting, eten, schoonmaken,... zijn een afweging tussen de som van hun directe marktprijs en hun indirecte prijs of de ervoor benodigde tijd. Daar tijd, in de vorm van betaalde arbeid, omgezet kan worden in goederen, kunnen beide gecombineerd beschouwd worden als één globale middelenbeperking³²¹. De opportuniteitskost³²² van de verschillende mogelijke keuzes is echter niet voor alle goederen en diensten identiek. Voor basisbehoeften die moeten worden ingevuld om te overleven en in staat te zijn te werken – om een inkomen te verwerven – zal de eraan gespendeerde tijd in mindere mate als een opgeven van opbrengsten worden beschouwd. Slapen, eten en ontspanning worden opgevat als ‘productieve consumptie’. Binnen dit kader, rekening houdend met de marginale kosten en baten³²³ van de mogelijke keuzes, overwegen gezinnen hoe zij hun nutsfuncties kunnen maximaliseren door al dan niet te verzaken aan een geldelijk inkomen

³¹⁸ Monetarisme of Friedmans versie van de kwantiteitstheorie van geld (zie supra pp. 23-24, 47-48).

³¹⁹ Becker werd lid van The Econometric Society in 1967 (The Econometric Society, 2014).

³²⁰ Zie supra p. 26.

³²¹ De budgetlijn (zie supra pp. 21-22, noot 118).

³²² Zie supra p. 13.

³²³ Zie supra p. 13.

uit arbeid ten voordele van niet-geldelijke opbrengsten³²⁴. (Becker, 1965, pp. 495-500, 503).

Gegeven dat rationele individuen eenzelfde kostenbaten analyse maken wanneer zij beslissingen nemen, kan een overvloed aan sociale fenomenen worden verklaard. Zo wordt voor kennisverwerving en gezondheidsbeslissingen de balans opgemaakt tussen niet-geldelijke opbrengsten samen met voorziene toekomstperspectieven³²⁵ en de opgegeven waarde van de geïnvesteerde tijd (Becker, 1992, p. 43). De beslissing te huwen, kinderen te krijgen of te scheiden is een poging van mannen en vrouwen hun nutsfuncties te maximaliseren en door rationele keuzes hun welzijn te bevorderen (Becker, 1992, p. 46). Doordat de opvoeding van kinderen, een tijdsintensieve en dus vanuit dit perspectief een opbrengstenintensieve activiteit is, wordt de grootte van een gezin vaak bepaald door de relatieve prijs voor het gezin. Relatieve prijs die in geïndustrialiseerde landen oploopt doordat opleiding en vorming steeds belangrijker worden omdat menselijk kapitaal³²⁶ bepalend is voor economisch welzijn³²⁷. Gezinnen met hoge inkomens hebben dus vaker minder kinderen en hebben er meer belang bij getrouwd te blijven omdat ze meer te verliezen hebben. (Becker, 1965, pp. 509-510), (Becker, 1992, pp. 44-47). Zelfs de arbeidsdeling binnen gezinnen kan op dergelijke wijze worden benaderd, consumptieactiviteiten worden onder de verschillende leden van een gezin verdeeld in functie van de relatieve marktefficiëntie van elk lid. Specialisatie binnen stellen geeft beide partners een comparatief voordeel³²⁸ in functie van de respectievelijke opportuniteitskosten. Logisch gevolg is het typische schema waarbij de vrouw voor het huishouden zorgt en de man zich op de marktplaats begeeft, omdat een vrouw nu eenmaal kinderen baart en om culturele redenen van de marktplaats wordt geweerd. (Becker, 1965, p. 512), (Becker, 1992, pp. 47-48). Discriminatie op de arbeidsmarkt – van om het even welke bevolkingsgroep – kan enkel opgelost worden door segregatie van bedrijven en goederenmarkten die zich richten op bepaalde bevolkingsgroepen om zo vooroordelen en overtuigingen van werkgevers, -nemers en consumenten te overstijgen (Becker, 1992, pp. 41-43).

Slechts betere scholing kan een eind maken aan ongelijkheid zodat marktgerichte vaardigheden worden ontwikkeld. Investerings in menselijk kapitaal door bedrijven en/of

³²⁴ Persoonlijke en culturele ontwikkeling. De actuele waarde van de verwachte voordelen verdisconteerd tegen de opportuniteitskost van kapitaal moet ten minste overeenkomen met de actuele waarde van de uitgaven.

³²⁵ Hogere inkomsten, interessanter(e) werk(omstandigheden),...

³²⁶ Vooral een technisch gegeven: elke activiteit, betaald of niet, die de toekomstige geldelijke inkomsten door een verhoging van productiviteit doet toenemen (Passet, 2010, pp. 378-379).

³²⁷ Zowel op individueel als op macro-economisch niveau.

³²⁸ Zie supra p. 5.

de overheid zijn essentieel voor (endogene) economische groei. De directe en indirecte kosten (Becker, 1965, p. 497) gekoppeld aan bedrijfsopleidingen worden op langere termijn terugverdiend middels de meerwaarde gegenereerd door het comparatief voordeel voor het bedrijf. Gezien het belang van menselijk kapitaal zouden bedrijven menselijke kennis als een activa moeten beschouwen. (Becker, 1992, pp. 44-45). De in de loop van de twintigste eeuw waargenomen verkorting van de werkweek is het gevolg van een toename van de waarde van tijd door technologische veranderingen en een toename van (menselijk) kapitaal³²⁹. Niet enkel door een directe inkomensverhoging ten gevolge van de verhoogde productiviteit op de werkvloer maar ook door een indirecte inkomensverhoging want de relatieve prijs van tijdsintensieve goederen en diensten neemt af wanneer de productiviteit van consumptie en de niet-werktijd toenemen. Deze stijging van de relatieve koopkracht leidt tot een toename van de vraag naar luxegoederen, die inkomenselastisch³³⁰ en tijdsintensief zijn, en tempert zo het substitutie-effect³³¹ m.b.t. de arbeidsduurvermindering³³². (Becker, 1965, pp. 505-507). Tussen tijdsgebruik en consumptietijd bestaat echter wel een substitutie-effect wanneer meer waarde wordt gehecht aan tijd. De consumptiemaatschappij is dan het gevolg van het in toenemende mate beroep doen op tijdsbesparende goederen en diensten³³³. (Becker, 1965, pp. 513-514).

De inkomensongelijkheid is echter beperkt, consumptiegoederen zijn duurder voor mensen met een hoog inkomen omdat de relatieve opgegeven opbrengsten bij hen hoger liggen, zij zullen tijd dikwijls substitueren voor goederen en diensten omdat tijd net voor hen meer waarde krijgt. Werklozen zullen de neiging hebben zich vaker met tijdsintensieve activiteiten zoals televisie kijken, lessen volgen, vissen,... bezig te houden net omdat de kost van tijd voor hen lager ligt. (Becker, 1965, pp. 508-509, 514-515). De neiging om in buitensteden en op het platteland te gaan wonen wanneer inkomens stijgen, is een afweging tussen de relatieve verplaatsingskosten en het belang dat wordt gehecht aan het hebben van een tuin³³⁴ (Becker, 1965, pp. 511-512). Zelfs misdadig gedrag is een rationele afweging tussen de financiële opbrengsten uit strafbare daden en uit wettelijk werk, waarbij de potentiële crimineel rekening houdt met de pakkans en de hoogte van de strafmaat. Om crimineel gedrag te voorkomen volstaat het de strafmaat, in het bijzonder

³²⁹ Schaafeffecten en arbeidsdeling en de introductie van supermarkten, auto's, huishoudelijke apparatuur, telefoon,...

³³⁰ Inkomenselasticiteit vraag ($\% \text{ verandering in kwantiteit} / \% \text{ verandering in inkomen}$) > 1 (Varian, 2010, p. 285). Zie ook supra p. 20, noot 115.

³³¹ Zie supra pp. 35-36.

³³² Als het substitutie-effect ten volle zou werken zou inkomensverhoging een aanzienlijkere verkorting van de arbeidsduur in de hand moeten werken dan effectief het geval is.

³³³ Bereide maaltijden, kinderopvang,...

³³⁴ Blijkbaar zou de beschikbare ruimte binnenshuis geen en die buitenshuis wel een luxeproduct zijn.

boetes, van veroordeelden te verhogen³³⁵ zodat ze voldoende afschrikkend zijn en niet langer de balans van de afweging naar misdadig gedrag laten overhellen. (Becker, 1992, pp. 41-43). Voorts kunnen overheidspensioenvoorzieningen worden vervangen door te investeren in kinderen, zodat het investeringsrendement hoger is dan bij sparen en die kinderen een schuldbesef aan te praten zodat zij later zullen zorgen voor hun ouders – aangezien overeenkomsten tussen familieleden niet bindend zijn. Overigens leiden sociale zekerheidsprogramma's³³⁶ – net zoals geografische mobiliteit, toegenomen welvaart als gevolg van economische groei en meer scheidingen – tot een verzwakking van de emotionele band tussen familieleden die niet langer op elkaar een beroep moeten doen in geval van rampspoed. (Becker, 1992, pp. 48-51).

In 1961 stelt John Muth (1930-2005), lid van The Economic Society (The Econometric Society, 2014), een alternatief voor Friedmans 'aanpassende verwachtingen' voor. Rationele verwachtingen van economische agenten zijn geïnformeerde voorspellingen van toekomstige gebeurtenissen en zij maken dezelfde voorspellingen als de desbetreffende economische theorie zou maken. Niet alleen informatie over het verleden maar ook de schaarse informatie waar het economisch systeem efficiënt gebruik van maakt bepalen de verwachtingen die gevormd worden op basis van de structuur die het relevante economische systeem³³⁷ beschrijft. (Muth, 1961, p. 316). Nieuwe informatie wordt onmiddellijk verwerkt door economische agenten die het Marshalliaans evenwichtssysteem bij prijsvorming toepassen, afwijkingen van de evenwichtsprijs worden veroorzaakt door toevallige schokken³³⁸ (Keen, 2011, p. 249), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 239). Rationele verwachtingen zijn modelconsistent, i.e. de subjectieve voorspelling komt overeen met de objectieve mathematische verwachting want de voorspeller maakt gebruik van een model van de economie dat overeenstemt met het in de werkelijkheid geldende stochastische proces (Meeusen & Willemé, 2006, p. 238). Robert Lucas (1937), Nobelprijswinnaar in 1995 (Nobel Prize, 2016) en voorzitter van The Econometric Society in 1997 (The Econometric Society, 2015), transposeert Muths rationele verwachtingen naar de macro-economie³³⁹. In navolging van Friedman gaat hij ervan uit dat er geen wisselwerking is tussen inflatie en werkloosheid maar dat een natuurlijke werkloosheidsgraad bestaat³⁴⁰.

³³⁵ Tezelfdertijd kan de pakkans worden verkleind en kunnen overheidskosten constant blijven.

³³⁶ Pensioen- en gezondheidsvoorzieningen.

³³⁷ In Muths voorbeeld prijsvorming op de landbouwmarkt (Muth, 1961, p. 330).

³³⁸ De financiële markten werken op gelijkaardig wijze, de verwachtingen van investeerders zijn correcte voorspellingen van de vooruitzichten van bedrijven, alle informatie m.b.t. die vooruitzichten zit vervat in de aandelenprijs die op onvoorspelbare wijze verandert wanneer nieuwe informatie m.b.t. de vooruitzichten naar boven drijft (historische prijzen kunnen niets vertellen over de toekomstperspectieven): 'de efficiënte markten hypothese' (Keen, 2011, p. 282).

³³⁹ Lucas' economisch model is een zeer gereduceerd abstract model waarin alle endogene variabelen van de vergelijkingen zijn opgelost zodat exogene variabelen 'getest' kunnen worden (Lucas, 1972), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 289).

³⁴⁰ Zie supra pp. 48-49.

De Phillips-curve bevindt zich steeds in het lange termijn perspectief van Friedman. Omdat economische agenten hun verwachtingen onmiddellijk aanpassen wanneer nieuwe informatie beschikbaar wordt³⁴¹ en gemiddeld³⁴² geen voorspellingsfouten worden gemaakt m.b.t. tot de evolutie van macro-economische variabelen zoals inflatie, kan de overheid geen beleid voeren tenzij op korte termijn door het achterhouden van informatie waardoor een verrassingseffect gecreëerd wordt. Op lange termijn leidt een dergelijk beleid sowieso tot de natuurlijke werkloosheidsgraad maar met hogere inflatie, onzekerheid en een verlies aan geloofwaardigheid van het macro-economisch beleid. De overheid moet dus steeds maatregelen aankondigen en daarna uitvoeren zodat de economische agenten haar geloven. Langdurige veranderingen in het (natuurlijke) werkloosheidsniveau en het cyclisch karakter van de economie zijn het gevolg van exogene veranderingen aan de aanbodzijde³⁴³, technologische ontwikkelingen, demografische of sociologische wijzigingen in het arbeidsaanbod, een voorkeur voor meer of minder vrijetijd³⁴⁴, aanpassingen van overheidsinvesteringen, veranderd spaargedrag, voorgaande investeringen, schommelingen van grondstoffenprijzen, klimatologische rampspoed, oorlogen en revoluties,... die een invloed hebben op de productiviteit, de lonen en/of tewerkstelling. (Keen, 2011, pp. 241, 246-249, 253-254) (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 237-239, 286-288, 429), (Passet, 2010, pp. 870-872). Op basis van het gedrag van een unieke nutsmaximaliserende rationele economische agent die de toekomst kan voorspellen wordt een macro-economisch model geëxtrapoleerd dat de werkelijke conjunctuurcycli³⁴⁵ weergeeft. Niet langer de comparatieve statica van evenwichtssituaties die slechts tijdelijk verstoord worden maar een verklaring voor het cyclisch karakter van de economie gebaseerd op voortdurende economische groei³⁴⁶. Dit resulteert in een Robinson Crusoe³⁴⁷

³⁴¹ Er is dus geen aanpassingsperiode zoals bij Friedman (zie supra p. 48) die als irrationeel wordt beschouwt omdat het rationeler is, bijvoorbeeld in geval van een olieschok, om de in de media beschikbare informatie in de inflatieverwachting te verwerken dan deze te extrapoleren uit historische prijzen (Meeusen & Willemé, 2006, p. 286), ook al is de beschikbare informatie niet perfect.

³⁴² Verdeeld rond de mediaan van een Bell-curve (Keen, 2011, p. 252).

³⁴³ In tegenstelling tot Keynes (zie supra pp. 26-27). Op elke markt wordt via de prijzen – en niet het kwantitatief aanbod – steeds een evenwicht bereikt.

³⁴⁴ Doordat de werkloosheidsvergoedingen en/of inkomensbelastingen respectievelijk stijgen of dalen. Onvrijwillige werkloosheid bestaat niet aangezien het salaris de prijs van het opgeven van vrijetijd is tegen de gegeven marktprijs. Zie ook supra pp. 50-53 wat betreft de kostenbatenaafweging van gezinnen en individuen.

³⁴⁵ 'Real business cycle theory'. Conjunctuurcycli worden in 1976 geherintroduceerd door Lucas die zoals Friedman focust op monetaire misperceptie (zie supra pp. 48, 53) (Lucas, 1977) en verder uitgewerkt door (Finn Kydland (1973) en) Edward Prescott (1940, Nobelprijs 2004 (Nobel Prize, 2016)) en John Long (s.d.) en Charles Plosser (1948) die in navolging van Solow (zie supra pp. 41-42) de nadruk leggen op technologische innovatie (Keen, 2011, p. 257), (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 239, 427-429, 444-453, 482-485), (Passet, 2010, p. 872). Deze bekommernis is niet nieuw natuurlijk, ook o.a. Marx (zie supra pp. 6-9) of von Mises (zie supra pp. 15-16) hebben het expliciet over het cyclisch karakter van de economie.

³⁴⁶ Zonder veranderingen in technologie of de economische spelregels bestaat een constant groeipad waarbij de levensstandaard om de veertig jaar verdubbelt (Prescott in Keen, 2011, p. 263).

³⁴⁷ Robinson Crusoe, Daniel Defoe's (1660-1731) schipbreukeling – uit het in 1719 verschenen werk *The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe of York, Mariner: who lived Eight*

voorstelling van de economie over een unieke, onsterfelijke consument die consumeert wat hij produceert – één enkel goed, gemaakt in één bedrijf dat hij bezit en waarvan hij de enige werknemer is³⁴⁸. Hij maximaliseert zijn nut door, in functie van zijn preferenties, een evenwicht te vinden tussen vrijetijd en werken – onvrijwillige werkloosheid is hem dus onbekend. Wanneer het aanbod af- of toeneemt³⁴⁹ zal hij zijn keuze aanpassen. Meer of minder vrijetijd, meer of minder consumptiegoederen of investeringsgoederen zodat hij en alle markten hun evenwicht terugvinden. De substitutie van vrijetijd en werk nu of in de toekomst, afhankelijk van het reële loon en het verwachte toekomstig loon³⁵⁰ in functie van technologische veranderingen³⁵¹, verplaatst het evenwicht en zorgt voor conjunctuurcycli. Werklozen zijn of vrijwillig werkloos of zijn niet rationeel, want ze hebben de toekomstige lonen systematisch overschat. Macro-economie wordt gereduceerd tot toegepaste Walrasiaanse micro-economie gebaseerd op prijstheorie. (Keen, 2011, pp. 253-257), (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 482-485).

Samuelsons sociale welvaarfsfunctie waarbij de gemeenschap zich gedraagt alsof zij een rationeel individu is³⁵², wordt in twijfel getrokken door James Buchanan (1919-2013), Nobelprijs economie in 1986 (Nobel Prize, 2016). Politiek³⁵³ is een structuur van complexe ruil waarbinnen individuen collectief hun eigenbelang nastreven dat niet kan worden verzekerd via de markt, ze ruilen er bijdragen tot de kosten van wat ze gemeenschappelijk willen – publieke goederen³⁵⁴. Individuen betreden een markt – een ruilinstitutie – niet met

and Twenty Years, all alone in an uninhabited Island on the coast of America, near the Mouth of the Great River of Oroonoke; Having been cast on Shore by Shipwreck, wherein all the Men perished but himself. With An Account how he was at last as strangely deliver'd by Pirates. Written by Himself. – die achttwintig jaar lang op een onbewoond eiland zijn plan trekt, en zijn metgezel Vrijdag zijn al langer de enige protagonisten in de economie. Frédéric Bastiat (1801-1850), economisch journalist, voert hen – voor zover ik heb kunnen terugvinden – voor het eerst op in 1847 in een artikel over vrijhandel waarvan hij een fervent voorstander was (Bastiat, 1847). Menger (zie supra pp. 10-13) vernoemt hem in zijn waardetheorie m.b.t. zijn waterbestemming of wat later het opportuniteitskostprincipe (zie supra p. 13) wordt genoemd (Menger, 2007, pp. 134-135).

³⁴⁸ De representatieve economische agent zoals geformuleerd door William Gorman (1923-2003), voorzitter van de Econometric Society in 1972 (Keen, 2011, p. 60), (The Econometric Society, 2015).

³⁴⁹ Door exogene technologische factoren. Technologische innovatie m.b.t. groei; veroudering van de infrastructuur en uitrusting door een gebrek aan innovatie waardoor arbeidsplaatsen verloren gaan m.b.t. recessies.

³⁵⁰ Crusoe is zowel werkgever als werknemer. Hij investeert omdat het marginaal product van kapitaal stijgt. Aangezien hij geen vrijwillige werkloosheid kent, is de loonelasticiteit dermate dat de keuze tussen vrijetijd en arbeid de conjunctuurcycli steeds volgt.

³⁵¹ Technologische innovatie wordt als tijdelijk beschouwd, in het begin gaat het arbeidsaanbod omhoog omdat de huidige lonen stijgen en vrijetijd duurder wordt.

³⁵² Zie supra pp. 40-41 en noot 254 aldaar. Transitiviteit (zie p. 38 en noot 222 aldaar) is van toepassing: zoals het voor een individu irrationeel is om inconsequente voorkeuren te hebben is dit voor een samenleving verkeerd (Mueller, 1993, p. 391).

³⁵³ In een democratie (Passet, 2010, p. 881).

³⁵⁴ Goederen en diensten worden gangbaar volgens de volgende criteria opgedeeld (Young, 2007, p. 3):

	Uitsluitbaar	Niet-uitsluitbaar
Rivaliserend	Privé-goederen	Gemeenschappelijke hulpbronnen

het idee dat een algemene verdeling de uitkomst van het ruilproces zal zijn. Er is geen gemeenschappelijk doel – het goede, het ware, het mooie – dat onafhankelijk van de waarden van de deelnemers aan de markt bestaat. Het vertrekpunt zijn individuen – waarderende, kiezende en handelende eenheden – die, zonder rekening te houden met anderen, keuzes maken tussen mogelijke alternatieven en zo waarde³⁵⁵ maximaliseren. (Buchanan, 1986). Om subjectieve keuzes³⁵⁶ te kunnen maken, moeten individuen zoveel mogelijk keuzevrijheid hebben m.b.t. de goederen en diensten die ze krijgen en leveren en de institutionele spelregels. Elke verandering zal hun nutsfunctie beïnvloeden, het zijn niet de uitkomsten van keuzes, maar het keuzeprocess zelf dat goed of slecht kan zijn omdat het meer of minder keuzevrijheid laat. (Buchanan, 1986), (Locksley, 1983, p. 35). De institutionele spelregels moeten zo beperkt mogelijk zijn behalve wat betreft eigendomsrechten die door iedereen moeten worden erkend om niet te vervallen in anarchie³⁵⁷ (Locksley, 1983, pp. 36, 39). Samenwerking, een Pareto-efficiënte³⁵⁸ mutatie, vraagt dat de verschillende deelnemers een stilzwijgende of formele overeenkomst sluiten³⁵⁹ die de eigendoms- en individuele rechten³⁶⁰ – en de sancties in geval van contractbreuk – van elke deelnemer vastlegt³⁶¹ (Buchanan, 1986), (Locksley, 1983, pp. 39-41, 44), (Mueller, 1993, pp. 10, 432-433). Hoe groter en onpersoonlijker een gemeenschap, hoe groter de nood om asociaal gedrag³⁶² te beteugelen door het opstellen

Niet-Rivaliserend	Clubgoederen	Publieke of collectieve goederen

Buchanan lag mee aan de basis van clubgoederen (Locksley, 1983, p. 42), (Mueller, 1993, p. 150).

³⁵⁵ Wat wordt beschouwd als een 'goed', bijvoorbeeld appels, inkomen, liefdadigheid, economisch belang... Inkomen of vermogen hebben geen invloed op de nutsfunctie tenzij ze een 'goed' zijn.

³⁵⁶ Individuen zijn ongelijk, ze hebben andere smaken, talenten, verwachtingen, kennis, interpretaties, achtergrond.

³⁵⁷ Een Hobbesiaanse oorlog van allen tegen allen. De oorspronkelijke toestand waarbinnen goederen 'natuurlijk verdeeld' zijn, i.e. een niet Pareto-optimaal Nash-evenwicht – een nulsomspel – binnen o.a. het 'prisoners' dilemma' dat de verschillende mogelijke tactieken weergeeft:

	A werkt samen	A werkt niet samen
B werkt samen	win-win	B verliest, A wint meer dan B verliest
B werkt niet samen	A verliest, B wint meer dan A verliest	nulsom

(Mueller, 1993, pp. 9-10)

³⁵⁸ Zie supra p. 22.

³⁵⁹ Een onder de sluier van onzekerheid m.b.t. de toekomstige positie van elk van de deelnemers unaniem bereikte rechtvaardige grondwettelijke overeenkomst – vatbaar voor herziening op basis van unanimiteit – die leidt tot geordende anarchie – het algemeen belang – zodat individuen op een voorspelbare grond hun verwachtingen kunnen vormen.

³⁶⁰ Een eventuele herverdeling vindt ook op het grondwettelijk niveau plaats (Buchanan, 1986), (Mueller, 1993, pp. 106-107).

³⁶¹ Politiek is dus een coöperatief win-winspel waaraan vrijwillig wordt deelgenomen (Mueller, 1993, p. 101).

³⁶² O.a. ook het dilemma van de collectieve actie waarbij gebruik kan worden gemaakt van publieke of collectieve goederen zonder ervoor te betalen en externe effecten waarbij de consumptie van een goed door één individu een negatief of positief effect kan hebben op een ander individu.

van wetten³⁶³ die moeten worden afgedwongen door ordehandhavers en hoe meer belastingen moeten worden geheven om publieke goederen³⁶⁴ ter beschikking te stellen (Mueller, 1993, p. 14). Sociale afhankelijkheid maakt bepaalde regels en wetten noodzakelijk, conflicten tussen individuen zorgen voor het ontstaan van instituties die deze oplossen – de overheid (Locksley, 1983, pp. 39-40). Overheid die zich gedraagt als een monopolie omdat politieke concurrentie door de rationele onwetendheid van de kiezers³⁶⁵, de onzekerheid inherent aan het repetitieve karakter van verkiezingen en uitgesproken tegenstellingen tussen verkozenen de overheid niet efficiënt kan inperken. Enkel grondwettelijke regelgeving m.b.t. belastingheffing, schulduitgifte en de creatie van geld kunnen de overheid intomen in haar inkomstenmaximaliserende³⁶⁶ doel. (Mueller, 1993, p. 268), (Passet, 2010, pp. 883-884). Te nemen maatregelen bestaan in het zorgen voor een evenwichtig staatsbudget, privatisering van overheidsdiensten zodat hun monopolie wordt doorbroken, het beoordelen van de impact van sociale maatregelen en politieke beslissingen voor het welzijn van de samenleving³⁶⁷ en desnoods een grondwettelijke revolutie³⁶⁸ zodat de overheid wordt ingeperkt³⁶⁹ (Buchanan, 1986), (Locksley, 1983, pp. 49-50), (Passet, 2010, pp. 882-883).

³⁶³ Nagrondwettelijke overeenkomsten. Buchanan is voorstander van het unanimitieitsprincipe – het politiek equivalent van ruilvrijheid op de goederenmarkt (Buchanan, 1986) – in grote gemeenschappen kan dit echter tot hoge kosten en inefficiëntie leiden of tot de onmogelijkheid een compromis te bereiken, een absolute meerderheidsregel – in de veronderstelling dat geen ‘tirannie van de meerderheid’ ontstaat – is dan mogelijk (Buchanan, 1986), (Locksley, 1983, pp. 41-45), (Mueller, 1993, pp. 101-107), (Passet, 2010, pp. 882-883).

³⁶⁴ Waaronder ook ordehandhaving. De zelf versnellende toename van overtredingen bij gebrek aan ordehandhaving wordt door Buchanan de erosie van ‘wettelijk kapitaal’ van een gemeenschap genoemd.

³⁶⁵ Het zich realiseren van de kiezer dat zijn stem een verwaarloosbare invloed heeft op de uitkomst van de stemming waardoor hij geen tijd en geld meer besteedt aan informatie inwinnen over de kandidaten. Het idee komt oorspronkelijk van Schumpeter (zie supra p. 33). Voor Buchanan is stemmen als een sportspel toejuichen, omdat een stem geen gevolgen op zijn welzijn heeft laat de kiezer toevallige en niet gerelateerde factoren zijn stem bepalen. (Mueller, 1993, pp. 205-206, 367), (Passet, 2010, p. 882).

³⁶⁶ Het gevolg van het overheidsapparaat dat zichzelf in stand wil houden door het bekomen van grotere budgetten en politici die stemmen willen winnen met (schuldgefinancierde) uitgaven, belastingbeleid en door inflatie gefinancierd tewerkstellingsbeleid door in te spelen op de ‘aanpassende verwachtingen’ van de kiezers (zie supra p. 48 en noot 306 aldaar) tot ze niet langer voor de gek kunnen worden gehouden. (Locksley, 1983, pp. 46-49), (Mueller, 1993, pp. 295, 302-303).

³⁶⁷ Politieke vooruitgang wordt afgemeten aan de bevrediging van wat begeerd wordt door individuen. Wat wordt begeerd kan gedeeld worden door een groot aantal individuen, maar is nooit een voorgeschreven doel op zich. Het politieke proces moet worden geëvalueerd in termen van unanimitieit – of rechtvaardigheid – en niet de uitkomsten. Een politieke econoom kan slechts aanbevelingen doen m.b.t. veranderingen in realiseerbare regels en procedures waarbij de individuele belangen de mogelijke regels en procedures bepalen. (Buchanan, 1986).

³⁶⁸ Wanneer regels niet voldoen aan het unanimitieitsprincipe en de overheid de grondwettelijke overeenkomst geschonden heeft.

³⁶⁹ Idealiter wordt de overheid teruggedrongen tot haar beschermende functie – het afdwingen van overeenkomsten – en beperkt tot haar rol als pure facilitator bij het verkrijgen van voordelen uit publieke goederen zonder dat ze bepaalt hoe de publieke goederen en de eraan verbonden kosten worden verdeeld (Locksley, 1983, pp. 45, 48).

Samengevat kan elk menselijk handelen economisch worden opgevat op basis van de veronderstelling dat mensen rationeel zijn – maximaliseren op basis van onveranderlijke consumptiesmaken – en dat steeds een evenwicht tot stand komt. Het macro-economisch niveau beantwoordt aan de wetten van het individueel rationeel handelen op basis van (im)perfecte informatie op micro-economisch vlak. Het evenwichtsgroei-pad van de welvaartseconomie³⁷⁰ wordt bepaald door de consumptie- en vrijetijdsvoorkeur van een representatieve economische agent³⁷¹. Sociale problemen kunnen het best op contractuele basis via de markt worden geregeld omdat zij, wanneer onbelemmerd, welvaart maximaliseert. De overheid is deel van het probleem en niet de oplossing. Hypothesen moeten niet realistisch zijn zolang ze het mogelijk maken correcte voorspellingen te maken (Friedman, 1966). Wanneer geen expliciete markten bestaan, zoals voor huwelijken, wordt uitgegaan van het alsof principe. De nieuwklassieke economie heeft een metaforisch karakter, metaforen die in elke context kunnen worden toegepast.

Economische politiek: het neoliberalisme

De eerste helft van de twintigste eeuw werd gekenmerkt door twee wereldoorlogen, epidemieën, revoluties, economische crisis, werkloosheid, totalitaire partijstaten en dictaturen. Tussen 1931 en 1945 kenden Europa, het Midden-Oosten en (Zuid)oost Azië bezetting, vernietiging, rassenzuivering, marteling en uitroeiing. Na de Tweede Wereldoorlog was de wereldwijde overtuiging dat vrijheid niet kon worden gevrijwaard zonder inmenging van de overheid. (Judt, 2010, pp. 42, 45-47). Een vrije markt zonder politieke omkadering gaat aan haar eigen wetmatigheden ten onder en sleurt de samenleving mee in de ondergang (Coolsaet, 2009, p. 90). In navolging van Keynes moet een markt van onzekerheid³⁷² plaats maken voor de overheid die de tekortkomingen van de markt compenseert in naam van het algemeen belang (Judt, 2010, pp. 48, 61). Economische groei wordt verzekerd en van de wieg tot het graf wordt bescherming geboden voor de wisselvalligheden van het lot (Coolsaet, 2009, p. 90), (Judt, 2010, pp. 74, 79). Een inclusieve samenleving: de garantie van huidig welzijn en toekomstige voorspoed (Judt, 2010, p. 50), (Sassen, 2014, p. 76).

Nochtans was er een onderstroom die net in staatsplanning een gevaar voor de vrijheid zag. Het magere antwoord van de pre-Keynesiaanse neoklassieke economische theorie op de gevolgen van de crisis van de jaren negentiendertig³⁷³ en de reactie hierop – die vooral wordt gekarakteriseerd door staatsinterventie en –planning³⁷⁴ – leidt tot een crisisgevoel

³⁷⁰ Zie supra pp. 40-41 en 60 en noot 346 aldaar.

³⁷¹ Zie supra p. 55, noot 348.

³⁷² Zie supra pp. 25-30.

³⁷³ Zie supra p. 25.

³⁷⁴ In de V.S. de 'New Deal' door Franklin Roosevelt (1882-1945), in Europa de, onder Otto von Bismarck (1815-1898) geïnitieerde, uitbreidende sociale zekerheid, interventies op industrieel vlak,

bij liberale denkers (Audier, 2015, p. 100), (von Hayek, 2007, p. 187), (Passet, 2010, p. 512), (Steiner & Walpen, 2006, p. 96). In augustus 1938 vindt in Parijs de 'Colloque Walter Lippmann'³⁷⁵, naar de schrijver van het in 1936 verschenen *The Good Society*, plaats. Zesentwintig Europese³⁷⁶ economen, ambtenaren en intellectuelen trachten er het liberalisme nieuw leven in te blazen. (Audier, 2015, p. 234), (Steiner & Walpen, 2006, pp. 94, 96). De liberale agenda die er ter conclusie wordt opgesteld, stelt de prijszetting op de vrije markt als fundamenteel beginsel van het liberalisme dat als doel heeft de begeerten van de mens – een sociaal goed – maximaal in te vullen. Het marktevenwicht wordt echter beïnvloed door het wetgevend kader – contractuele en eigendomsbepalingen – dat afhangt van de overheid. Het bepalen van het wettelijk kader is de liberale manier om sociale controle uit te oefenen. (Steiner & Walpen, 2006, p. 97). Nochtans waren er ook onenigheden tussen de verschillende deelnemers. Zo wilden von Hayek³⁷⁷ en von Mises³⁷⁸ het klassieke negentiende-eeuwse laissez-faire liberalisme, gebaseerd op de natuurlijke harmonie van individuele belangen, uitdrukkelijk niet aan kritiek onderwerpen (Steiner & Walpen, 2006, pp. 97, 98-99) en zijn de Duitse ordoliberalen³⁷⁹ voorstanders van liberaal staatsinterventionisme: economisch-politieke maatregelen die de economische activiteit op basis van de wetten van de markt organiseert waarbij de overheid wordt ingekapseld in de rechtsstaat. (Boas & Gans-Morse, 2009, pp. 145-146), (Steiner & Walpen, 2006, p. 95).

Al tijdens de Tweede Wereldoorlog vat von Hayek het plan op een internationale organisatie op te richten om liberale intellectuelen samen te brengen en hun inspanningen te stroomlijnen (Butler, 2014), (von Hayek, 1967, pp. 150-151). Zijn bedoeling is de oprichting van een internationale academie voor politieke filosofie, een gesloten vereniging van gelijkgestemden waartoe slechts op voorspraak van leden kan worden toegetreden (von Hayek, 1967, p. 158). Mogelijk gemaakt door de fondsenwerving van Albert Hunold³⁸⁰ (1899-1980), geassocieerd met Zwitserse zaken- en bankmilieus en Harold Luhnow (1895-1978) van het 'William Volker Charities Fund'³⁸¹ vindt van 1 tot 10 april 1947 in Mont-Pélerin, Zwitserland, de eerste bijeenkomst van achtendertig geestverwanten plaats

infrastructuurwerken, consumptieondersteuning, werktijdverkorting, de scheiding tussen commerciële en zakenbanken, wisselkoerscontrole,...

³⁷⁵ Walter Lippmann (1889-1974) was een Amerikaans journalist.

³⁷⁶ Behalve Lippmann en Bruce Hopper (1892-1972), Amerikaans journalist en docent politieke wetenschappen en internationale zaken aan Harvard University.

³⁷⁷ Zie supra pp. 44-46.

³⁷⁸ Zie supra pp. 15-16.

³⁷⁹ Walter Eucken (1891-1950), Wilhelm Röpke (1899-1966) en Alexander Rustöw (1885-1963).

³⁸⁰ De geworven fondsen waren eigenlijk bedoeld voor een internationaal tijdschrift dat Röpke wou oprichten (Butler, 2014).

³⁸¹ Naar de oprichter William Volkner (1859-1947), ondernemer in huishoudartikelen. Actief van 1932 tot 1965 – vanaf 1947 onder leiding van Luhnow – in het promoten van de vrije markt en liberale economie, o.a. door onderzoek en lezingen te financieren en door boekenschenken aan (hoge)scholen (Duke University, s.d.).

(Butler, 2014), (Friedman, 1998, pp. 158, 161), (von Hayek, 1967, pp. 148, 159), (Steiner & Walpen, 2006, p. 98). Onder hen, in tegenstelling tot de 'Colloque Walter Lipmann', bijna de helft Amerikanen (Butler, 2014), onder wie verschillende 'Chicago School' economen³⁸². Hoofdonderwerp van de besprekingen is "[...] de relatie tussen 'vrij ondernemen' en een werkelijke concurrentiële orde." (von Hayek, 1967, p. 153, mijn vertaling). De voorvechters van individuele vrijheid (von Hayek, 1967, p. 155) zijn het over zowat niets eens, of het nu over de manier waarop hun waarden moeten worden verdedigd of hoe deze toe te passen, over de rol van religie en morele waarden, vakbonden, overheidsinmenging in inkomstenverdeling of over de naam van de vereniging gaat (Butler, 2014), (Friedman, 1998, pp. 160-161). Toch resulteert de bijeenkomst in een doelverklaring. Om de centrale beschavingswaarden – menselijke waardigheid en vrijheid – te beschermen voor gangbaar beleid dat geen absolute waarden meer voorstaat³⁸³ en de rechtsstaat niet langer als uitgangspunt ziet – waardoor eigendomsrechten en marktwerking, de basis voor een vrije samenleving, in het gedrang komen – wordt de eigen ideologie³⁸⁴ gesteld. Geldige idealen moeten gebaseerd worden op een analyse van de morele en economische oorsprong van de crisis van de liberale orde. Voorts moet de rol van de overheid worden geherdefinieerd en de rechtsstaat worden heringevoerd zodat minimumnormen die het vrij initiatief en de vrije markt garanderen kunnen worden vastgelegd. Op termijn moet zo een internationale orde gestalte krijgen die vrede en vrijheid vrijwaart en harmonieuze internationale economische betrekkingen moet mogelijk maken. (Butler, 2014), (The Mont Pelerin Society, 1947). Tot het einde van de jaren negentig hebben de ordoliberalen aanzienlijke invloed binnen de 'Mont Pelerin Society' (MPS), één van de enige internationale platformen waarbinnen de Duitse economische heropbouwpolitiek waaraan ze ten grondslag lagen³⁸⁵ gunstig wordt onthaald. In 1950 wordt Ludwig Erhard (1897-1977), toenmalig minister van economische zaken onder Konrad Adenauer (1876-1967) en vader van het West-Duits economisch wonder, lid van de MPS (Boas & Gans-Morse, 2009, p. 147), (Butler, 2014), (Palmer, 1985), (Steiner & Walpen, 2006, p. 98). Alhoewel gericht op de wereld en gebaseerd op marktwerking, concurrentie en ondernemerschap is dit wonder ook een sociaal project verankerd in de rechtsstaat waarbij rechtsregels ervoor moeten zorgen dat geregeerd wordt voor de markt en niet ondanks de markt. Een inclusief

³⁸² Aaron Director (1901-2004), schoonbroer van Milton Friedman, instrumenteel in de publicatie van von Hayeks *The Road to Serfdom* door de University of Chicago University Press; Milton Friedman (zie supra pp. 47-50); Frank Knight (1885-1972); George Stigler (1911-1991), Nobelprijs economie 1982 (Nobel Prize, 2016) en von Hayek voegden zich later bij de Chicago universiteit (Friedman, 1998, p. 158).

³⁸³ Vooral door geschiedenisonderwijs dat historisch relativisme en fatalisme uitdraagt: ontwikkelingen zijn de onontkoombare gevolgen van historische wetten, de enige morele standaard is succes, individuele prestaties worden overschaduwd door die van massabewegingen, materiële noden domineren de kracht van ideeën (von Hayek, 1967, p. 154).

³⁸⁴ De verklaring stelt expliciet dat het om een ideologische beweging gaat.

³⁸⁵ Röpke en Eucken (zie supra p. 59, noot 379) waren geprivilegieerde gesprekspartners van de geallieerden en Duitse politici.

project waarbij op basis van fiscale herverdeling onderwijs, gezondheid, cultuur en vrijetijd collectief worden georganiseerd met als bedoeling vermogens-, inkomens- en kansenongelijkheid te reduceren zodat binnen ondernemingen en de overheid de macht wordt gespreid. Minder (bedrijfs)winst, hogere arbeiderslonen, meer macht voor de vakbonden en decentralisatie van de publieke functies – of een sociale markteconomie – zijn het resultaat. (Audier, 2015, p. 215), (Boas & Gans-Morse, 2009, pp. 146-147), (Steiner & Walpen, 2006, p. 101). Binnen de MPS leidt dit tot meningsverschillen over de rol van de vakbonden, van de overheid en een andere visie op het klassiek liberalisme. Het vertrek begin van de jaren negentienzestig³⁸⁶ van veertien leden van de MPS, onder wie Hunold, Rustöw en Röpke luidt het overwicht van de Chicago en Oostenrijkse scholen binnen de MPS in. (Butler, 2014), (Steiner & Walpen, 2006, p. 98).

In 1951 publiceert Friedman, sterk beïnvloed door discussies met von Hayek³⁸⁷ en het lezen van zijn *The Road to Serfdom* (Friedman, 1998, p. 333), "Neo-Liberalism and its Prospects"³⁸⁸ (Friedman, 1951). In dit artikel legt hij de basis van de Chicagoversie van het neoliberalisme. Niet langer het negentiende-eeuwse laissez-faire moet het fundamentele individualisme bewerkstelligen maar een concurrentiële orde. De overheid moet hierbij niet alleen instaan voor de openbare orde en klassieke openbare werken, maar vooral een raamwerk garanderen waarbinnen de vrije concurrentie kan openbloeien en het onpersoonlijke prijssysteem efficiënt de economische activiteiten van individuen coördineert zodat individuele vrijheid wordt gewaarborgd. Op dergelijke wijze zal concurrentie iedereen beschermen: consumenten door concurrentie tussen producenten, werknemers en bezitters van eigendom door concurrentie tussen werkgevers en de producenten zelf door concurrentie tussen consumenten. Hiertoe moet de overheid de vrijheid vrijwaren een beroep uit te oefenen en om bedrijven op te richten, zodat monopolievorming wordt vermeden, en monetaire stabiliteit garanderen door de geldvoorraad onder strikte regels te beheren. Zonder tussen te komen op de markt moet de overheid, uit humanitaire overwegingen, ook de ergste miserie en leed verhelpen. Alle macht wordt zo ingeperkt en uitgeoefend volgens algemene regels die op iedereen van toepassing zijn. Beleid bij wet eerder dan bij administratieve orde. (Friedman, 1951, pp. 92-93).

³⁸⁶ Er bestaat verwarring over de periode, de ene bron (Steiner & Walpen, 2006) heeft het over eind jaren negentienvijftig, de andere (Butler, 2014) over begin jaren negentienzestig.

³⁸⁷ von Hayek vervoegt de universiteit van Chicago in 1950 waar hij een leerstoel in sociale en morele wetenschappen krijgt (Barry, 1983, p. 87) gefinancierd door het 'William Volker Charities Fund' (zie supra p. 59) (von Hayek, 2007, p. 20).

³⁸⁸ De term 'neoliberalisme' werd bedacht door wat nu de ordoliberalen worden genoemd (Boas & Gans-Morse, 2009, p. 145) en geijkt tijdens het Colloque Walter Lippman (Audier, 2015, p. 234) (zie supra pp. 58-59).

Friedmans artikel wordt in een vrij obscuur Noors tijdschrift "Farmand", waarvan Trygve Hoff (1895-1982)³⁸⁹, één van de deelnemers aan de eerste bijeenkomst van de MPS, uitgever is (Butler, 2014), gepubliceerd. Nochtans krijgt het neoliberale gedachtengoed steeds meer invloed in de pers. Een aantal van de deelnemers aan de eerste MPS-conferentie zijn (hoofd)redacteur van vooraanstaande tijdschriften en kranten, van de Amerikaanse "Newsweek"³⁹⁰, "Fortune"³⁹¹, "The Washington Post"³⁹², "Barron's Weekly"³⁹³, "Reader's Digest"³⁹⁴, de Zwitserse "Neue Zürcher Zeitung"³⁹⁵ en de Zweedse "Dagens Nyheter"³⁹⁶ (Butler, 2014).

Eén van de eerste leden van de MPS, Henry Hazlitt³⁹⁷ (1894-1993), bewonderaar en later vriend van von Mises³⁹⁸, alhoewel autodidact, is een invloedrijk economisch journalist. Na de tweede wereldoorlog heeft hij een conflict met de uitgever van "The New York Times", waar hij sinds 1934, na banen bij "The Wall Street Journal", "The New York Evening Mail", "The New York Herald" en "The New York Sun", aan de slag was als economisch redacteur, omdat hij een tegenstander is van het Bretton Woods systeem. Uiteindelijk vertrekt hij naar "Newsweek" waar hij een wekelijkse column, "Business Tides", krijgt. In 1946 verschijnt zijn boek *Economics in One Lesson* – waarvan zeshonderdduizend exemplaren worden verkocht – waarin hij in leekentaal, wat hij de toen gangbare economische 'misvattingen' noemt, aan de kaak stelt. (Mises Institute, s.d.), (Uchitelle, 1993). Zonder hen bij naam te noemen valt hij de toenmalig gangbare theorieën van Keynes³⁹⁹ en Marx⁴⁰⁰ aan. De les bestaat erin dat "[d]e kunst van de economie bestaat uit het niet louter kijken naar de onmiddellijke maar de langere termijn effecten van elke beleidsdaad; uit niet enkel de gevolgen van zo'n daad op louter één groep maar op alle groepen te volgen." (Hazlitt,

³⁸⁹ Friedman was bevriend met Hoff (Friedman, 1998, pp. 339, 448).

³⁹⁰ Opgericht in 1933 door Thomas Martyn (1896-1979) die voordien voor "Time Magazine" had gewerkt als buitenlandse correspondent, overgenomen door "The Washington Post" in 1961 (Newsweek, 2007).

³⁹¹ Opgericht in 1930 door de stichters van Time in 1923, Britton Hadden (1898-1929) en Henry Luce (1898-1967) – Republikein – ook oprichter van Life in 1936 (Encyclopaedia Britannica, 2015).

³⁹² Opgericht in 1877 door Stilson Hutchins (1838-1912), na het faillissement in 1933 overgenomen door Eugene Meyer (1875-1959), financier, voorzitter van de Federal Reserve van 1930 tot het aantreden van Roosevelt in 1933, eerste voorzitter van de Internationale Bank voor Heropbouw en Ontwikkeling in 1946 (Washington Post, 2013).

³⁹³ Een wekelijkse investeringskrant, net zoals "The Wallstreet Journal" gepubliceerd door Dow Jones, die sinds 1921 bestaat (Dow Jones, 2016)

³⁹⁴ Opgericht in 1922 door William Dewitt Wallace (1889-1981) en Lila Wallace (1889-1984). Reader's Digest publiceert in 1945 een ingekorte versie van *The Road to Serfdom* op vraag van Max Eastman (1883-1969) – lid van de MPS (von Hayek, 1967, p. 152) – met een oplage van bijna tien miljoen kopieën. Deze zaaide wantrouwen m.b.t. Roosevelt's 'New Deal'. (von Hayek, 2007, pp. 19, 22).

³⁹⁵ Liberale krant opgericht in 1780 (BBC News, 2004b).

³⁹⁶ Liberale krant opgericht in 1864, in de jaren negentienzestig grootste krant van Zweden (Encyclopaedia Britannica, s.d.)

³⁹⁷ von Hayek, 1967, p. 148.

³⁹⁸ Zie supra pp. 15-16.

³⁹⁹ Zie supra pp. 25-30.

⁴⁰⁰ Zie supra pp. 6-9.

1946, p. 5, mijn vertaling, cursief in de tekst). Het gezond verstand zegt dat Smiths voorzichtigheidsprincipe⁴⁰¹ steeds van toepassing is, dat destructie niet goed is voor de economie, dat nutteloze publieke werken verspilling zijn, dat het niet gevaarlijk is om horden werklozen aan het werk te zetten, dat productie verhogende en mankracht besparende machines niet te vrezen zijn, dat vrije productie en consumptie rijkdom toevoegen, dat naties niet rijker worden door andere landen te dwingen onder kostprijs af te nemen, dat sparen tot welvaart leidt (Hazlitt, 1946, pp. 214-215). Eigenbelang wordt door concurrentie omgetoverd in maximale productie, monopolie- en kartelvorming leidt tot algemene verarming, alleen door naar het volledige plaatje te kijken kan worden gezien dat er steeds economische vooruitgang is (Hazlitt, 1946, pp. 218, 222). In 1966 volgt Friedman Hazlitt, met zijn instemming, op met een eigen column in "Newsweek". Tot 1984 zal hij o.a. publiceren over inflatie en de rol van monetair en fiscaal beleid⁴⁰² en individuele vrijheid als het hoofddoel van sociale regelingen. Volgens Friedman hadden deze columns een belangrijke invloed op de publieke opinie. (Friedman, 1998, pp. 356-358, 364).

William Buckley (1925-2008), ook een lid van de MPS⁴⁰³ en conservatieve katholiek⁴⁰⁴, sticht in 1955, nadat hij een allegaartje van traditionele conservatieven, individualisten⁴⁰⁵ en anticommunisten heeft verzameld, het nog steeds zeer invloedrijke "National Review" (William F. Buckley, Jr. Program at Yale, 2015). De bedoeling is het conservatieve gedachtengoed nieuw leven in te blazen in een tijdperk waarin zelfs liberalen het collectivisme en centralisering hebben omarmd en de relativistische ideologen van sociale innovatie alles sturen. Het tijdschrift belijdt dat een gecentraliseerd bestuur enkel moet instaan voor het leven, de vrijheid en de eigendom van de burgers; dat waarheid gestoeld moet zijn op menselijke ervaring; een oorlog moet worden gevoerd tegen het communisme; duidelijke ideologische verschillen binnen een tweepartijensysteem; het concurrentiële prijssysteem als garant van vrijheid en materiële vooruitgang – monopolies en vakbonden doen ondernemingen geweld aan – en is tegen elke vorm van wereldregering of ondergeschiktheid aan internationale organisaties. Conformiteit met de bestaande intellectuele elites wordt verworpen, een eerlijk intellectueel debat moet worden aangegaan. (Buckley, 1955). Zijn tweewekelijkse column 'On the Right' wordt vanaf 1962, tot zijn dood achtenveertig jaar later, internationaal aangeboden en verschijnt op haar

⁴⁰¹ Wat verstandig is voor een familie kan niet dom zijn op het niveau van een land. Zie supra pp. 4-5.

⁴⁰² Zie supra pp. 48-49.

⁴⁰³ Gaf een lezing over von Hayek op de MPS-bijeenkomst van 1976 (Buckley, 2000)

⁴⁰⁴ In 1951 publiceerde hij *God and Man at Yale: The Superstitions of 'Academic Freedom'*, een beschuldiging van atheïsme en collectivisme van de universiteit waar hij had gestudeerd. In 1954 de bestseller *McCarthy and his Enemies*, een verdediging van de anticommunistische, antiliberalen en anti Democratische Partij campagne van de senator Joseph McCarthy (1908-1957). Beide werden uitgegeven bij Regnery Publishing. (Martin, 2008). Eastman (zie supra p. 62, noot 394) lid van de ledenraad van "Nation Review" stapte er op omdat het te pro-christelijk is (Buckley, 1992).

⁴⁰⁵ Later worden individualisten 'libertariërs' genoemd (Edwards, 2016).

hoogtepunt in driehonderd kranten (Biography.com, s.d.), (Martin, 2008), (William F. Buckley, Jr. Program at Yale, 2015). Zijn onsuccesvolle gooi in 1965 naar het burgermeesterschap van New-York, vormt het opstapje voor een politiek praatprogramma. 'Firing Line', het langstlopende programma ooit, wordt in 1966 op de lokale New-Yorkse zender WOR-TV gelanceerd en loopt van 1971 tot 1999 op de publieke omroep (PBS). (Biography.com, s.d.), (Martin, 2008). In zijn vijftigtal historische romans en detectiveverhalen waarin hij zijn eigen mening over o.a. Cuba, Oost-Duitsland, de U.S.S.R. en de moord op Kennedy ventileert, is het niet steeds duidelijk wat gebaseerd is op feiten en wat het resultaat is van zijn verbeelding (Vaughan, 1996). Zo slaagt hij erin het conservatieve gedachtengoed, gebaseerd op nationaal belang en meer moraliteit, aanvaardbaar te maken in de V.S. en de blanke werkende klasse, die traditioneel democratisch stemde, te winnen voor de republikeinse presidentskandidaat in 1980: Ronald Reagan (1911-2004) (Martin, 2008).

Friedman wordt in 1976 door Robert Chitester (1947) van de publieke televisie (PBS) benaderd. Via een lezingen- en televisieserie, een universiteitscursus, schoolmateriaal en een boek (Friedman, 1998, p. 471) zullen vrijemarkt-ideeën – “[Friedmans] persoonlijke sociale, economische en politieke filosofie” (Friedman, 1980, p. 473, mijn vertaling) – verspreid worden zodat “[...] honderden, duizenden – mogelijk miljoenen – leken [...] overtuigd en bekeerd [kunnen worden]” (Friedman, 1998, p. 481, mijn vertaling). In boekvorm verschijnt *Free to Choose*, het best verkochte non-fiction boek in de V.S. in 1980 en daarna vertaald in meer dan zeventien talen, net voor kerstmis 1979 (Friedman, 1998, pp. 496-497). Begin januari 1980 wordt de eerste van tien afleveringen, van ongeveer een uur, “De kracht van de markt”, uitgezonden op de publieke televisie (PBS) met gemiddelde kijkcijfers van drie miljoen kijkers (Friedman, 1998, p. 498). Daarop volgen: “De tirannie van controle”, “Crisisanatomie”, “Van de wieg tot het graf”, “Gelijk geschapen”, “Wat is er mis met onze scholen?”, “Wie beschermt de consument?”, “Wie beschermt werknemers?”, “Hoe inflatie verhelpen?” en ten slotte “Hoe vrij te blijven”. Tien uur in een notendop. Vrijheid en welvaart worden gecreëerd door markten en vrijwillige ruil die de activiteiten organiseren en mensen in staat stellen hun leven te verbeteren. Zowel staatscontrole en -planning van economische activiteiten als bedrijven die bescherming of subsidies proberen af te dwingen m.b.t. vernieuwingen die ze niet zelf controleren, beperken technologische verandering en dus de consumentenkeuze. Het gaat niet langer over wat goed of beter is, maar over wat goedgekeurd en toegelaten is. Het antwoord op de Grote Depressie, die het gevolg is van overheidsfalen, is meer overheid. Zoals bijvoorbeeld in de welvaartstaat die geldt dat niet het zijne is – en dus met geweld moet worden verkregen via belastingen – uitgeeft en het gebruik van de ontvangers (steuntrekkers) moet controleren. Gelijkheid van talenten en inkomen bestaat niet, iedereen moet dus de kans krijgen zichzelf te

verbeteren en het recht van de zo verkregen voordelen te genieten. Gelijkheid van uitkomsten zorgt ervoor dat de vrijheid van sommigen wordt ingeperkt (diegenen die moeten inleveren) en perkt de motivatie om nieuwe rijkdom te creëren in. Ook voor scholing geldt keuzevrijheid; dit kan het best via onderwijscheques omdat gecentraliseerde overheidscontrole ervoor zorgt dat de onderwijskwaliteit achteruitgaat en dat de armen betalen voor het onderwijs van de toekomstige rijken. Consumenten hoeven niet beschermd te worden door staatsregelgeving, de concurrentie tussen vele aanbieders op de markt is de beste bescherming. Zo ook worden werknemers het best beschermd door de concurrentie om talent van werkgevers die leidt tot hoge lonen en de beste arbeidsomstandigheden, want vakbonden en ambtenarenstatuten beschermen slechts bepaalde werknemersgroepen. Loon- en prijsbeheersing zijn geen oplossing voor inflatie die steeds het gevolg is van de geldcreatie, die niet in de maat loopt met het bruto nationaal product (BNP). Overheidstussenkomsten in het lenigen van armoede en nood leiden tot het fysiek en materieel faillissement van een land. (Friedman, 1980). Als televisieserie wordt "Free to Choose" wereldwijd – behalve in Frankrijk – uitgezonden; via 'Free to Choose Enterprise' worden ontelbare video's verkocht maar nog belangrijker worden jonge mensen op het juiste ogenblik overtuigd (Friedman, 1998, pp. 481, 502-504). In 1984 volgen een nieuw doch minder succesvol programma en boek "De tirannie van het status-quo" waarin zeven studenten met Friedman discussiëren over wat de overheid kan doen als een bezorger van sociale verandering⁴⁰⁶. Friedman gaat ervan uit dat wanneer een regering aantreedt, ze alleen tijdens de eerste zes maanden van haar mandaat veranderingen kan doorvoeren. Onder de titels "Begunstigden", "Bureaucraten" en "Politici" en met stukjes speech van Reagan als inleiding wordt de economische rol van de overheid steeds een half uur lang onderzocht. (Friedman, 1984a), (Friedman, 1984b), (Friedman, 1984c), (Friedman, 1998, pp. 464, 503). Na de val van de muur wordt in 1990 een nieuwe vijfdelige versie van "Free to Choose" gemaakt waarbij Friedman de gevolgen van het communisme in Tsjechoslowakije, Hongarije en Polen aan de kaak stelt (Friedman, 1998, pp. 505-514).

Naast een mediaoffensief om het neoliberale gedachtengoed te verspreiden zijn de MPS en haar leden ook actief op het vlak van denktanks, lobbyorganisaties, (studenten)verenigingen, liefdadigheids- en andere organisaties. Met fondsen van de

⁴⁰⁶ Deze uitzendingen worden opgenomen in Stanford University waarbinnen het in 1919 door Herbert Hoover (1874-1964) – republikeins president van 1929 tot 1933 – opgerichte 'Hoover Institution' als onafhankelijk instituut werkt. De in 1959 geformuleerde missie is: op basis van de Amerikaanse grondwet, 'Bill of Rights' en parlementaire democratie met als beginsel privéondernemerschap als motor voor initiatief en vindingrijkheid met zo min mogelijk tussenkomst van de federale regering vrede, persoonlijke vrijheid en het behoud van het Amerikaanse systeem promoten. In 1976 wordt Friedman er na zijn pensionering bij de universiteit van Chicago onderzoeker. (Friedman, 1998, p. 559), (Hoover Institution, 2016a). In 1978 wordt het 'William Volker Charities Fund' (zie supra p. 59) opgenomen in de 'Hoover Institution'.

Volker Foundation richt Leonard Read (1898-1983), ook aanwezig op de eerste MPS-bijeenkomst, in 1946 de 'Foundation for Economic Education'⁴⁰⁷ (FEE) op, de eerste neoliberale denktank in de V.S., met als doel de door overheidsingrijpen verloren individuele vrijheid en de marktorde te hernieuwen (Friedman, 1998, p. 151), (von Hayek, 1967, p. 148), (Hazlitt, 1984), (Sennholz, 1996). Het programma bestaat uit (financiële) ondersteuning van wetenschappers, de studie van actuele economische en politieke items, pamfletten en brochures voor massaverdeling, een krant, klassieke werken, het uitgeven van kwaliteitshandboeken, een landelijk radioprogramma, niet politieke advies- en studiegroepen in de hele V.S., de analyse van collectivistische voorstellen zodat ze kunnen worden verworpen voor ze worden aanvaard, een lezingeninstituut, de promotie van studentenstages in het bedrijfsleven en de financiering en integratie van het hele project (Hazlitt, 1984). Een van de eerste publicaties in 1946 is Friedman en Stiglers pamflet 'Roofs or Ceilings' waarin ze de controle van huurprijzen aanvallen (Friedman, 1998, pp. 150-151), (Hazlitt, 1984). Vele andere uitgaven van werken van o.a. von Mises, Hazlitt, Harper en Bastiat volgen waaronder sommige door 'Reader's Digest' in verkorte versie in haar Amerikaanse en buitenlandse uitgaves – in die tijd goed voor een oplage van dertien miljoen exemplaren (Hazlitt, 1984). In 1956 neemt de FEE "The Freeman" over die oorspronkelijk in 1950 o.a. door Hazlitt⁴⁰⁸ werd opgericht met een oplage toen van tweeënveertigduizend exemplaren en waarvan Felix Chodorov (1894-1982)⁴⁰⁹ redacteur is (Foundation for Economic Education, s.d.). In 1953 wordt de 'Intercollegiate Society of Individualists' (ISI) – nu Intercollegiate Studies Institute – gesticht⁴¹⁰ met als bedoeling de Amerikaanse idealen van individuele vrijheid en persoonlijke morele verantwoordelijkheid⁴¹¹ in te prenten in de geesten van de volgende generaties. Hiertoe moet een tegencultuur worden gevoed d.m.v. het inrichten op universiteitscampussen van ISI-verenigingen, via het 'Collegiate Network' studentenbladen te ondersteunen, seminaries en conferenties te organiseren en worden stages en onderzoeksmiddelen ter beschikking gesteld. De eerste voorzitter was Buckley⁴¹². (Intercollegiate Studies Institute, s.d.). Vanaf de jaren negentienzestig schieten neoliberale verenigingen als paddenstoelen

⁴⁰⁷ Onder andere samen met Hazlitt (zie supra pp. 62-63), Luhnnow (zie supra p. 59) en Claude Robinson (1900-1961), oprichter in 1938 van marktonderzoeksbureau 'Opinion Research Corporation' (ORC International, 2016) en in 1948 met George Gallup (1901-1984) van het reclame- en opiniepeilingenbureau 'Gallup & Robinson Inc.' (The G&R Cooperative, 2015) en raadgever van onsuccesvol republikeins presidentskandidaat Richard Nixon (1913-1994) in 1960 (Fenton, 1964). Onder de oorspronkelijke staf bevonden zich Reads vriend von Mises (zie supra pp. 15-16), Floyd 'Baldy' Harper (1905-1973) en Orval Watts (1898-1993), allebei MPS-lid (von Hayek, 1967, p. 148).

⁴⁰⁸ Zie supra pp. 62-63.

⁴⁰⁹ Ook aanwezig op de eerste bijeenkomst van de MPS (von Hayek, 1967, p. 148).

⁴¹⁰ Luhnnow (zie supra pp. 59 en noot 407) was één van de financiële bijdragers, Chodorov was één van de oprichters.

⁴¹¹ Daarnaast zijn de basisprincipes van een vrije samenleving: een beperkte overheid, de rechtsstaat, de vrijemarkteconomie, traditionele joods-christelijke waarden.

⁴¹² Zie supra p. 63-64.

uit de grond, ook gesteund door het gelekte "Powell Memorandum"⁴¹³ met als ondertitel "aanval op het Amerikaanse vrij ondernemerschapssysteem" in 1971 dat als discussiebasis voor verschillende vertegenwoordigers van de kamers van koophandel⁴¹⁴ moest worden gebruikt (Powell, 1971, p. 1, mijn vertaling). Refererend naar Friedman worden de fundamenteën van de vrije wereld vanuit de eigen samenleving (academici, media,...) aangevallen (Powell, 1971, pp. 2-3). Om te overleven moeten bedrijfsleiders een tegenaanval inzetten, gecoördineerd door de kamer van koophandel, tegen de eenzijdigheid van het academisch curriculum, de mediaberichtgeving en de overheid (Powell, 1971, pp. 15-26). De belangrijkste vertegenwoordigers van dit antwoord zijn in chronologische volgorde⁴¹⁵: de 'American Enterprise Association'⁴¹⁶, de 'John Birch Society'⁴¹⁷, het 'Liberty Fund'⁴¹⁸, 'Young Americans for Freedom'⁴¹⁹, het 'Institute for Humane Studies'⁴²⁰, de 'American Conservative Union'⁴²¹, 'The Philadelphia Society'⁴²², de 'Bradley Foundation'⁴²³, 'Young America's Foundation'⁴²⁴, 'Business Roundtable'⁴²⁵, de 'Free

⁴¹³ Naar Lewis Powell (1907-1998), hooggerechtshofrechter vanaf 1971 die het opstelde.

⁴¹⁴ Een onafhankelijke lobbyorganisatie die bedrijven in alle maten, sectoren en regio's vertegenwoordigt (U.S. Chamber of Commerce, s.d.).

⁴¹⁵ Tot 1980, verkiezing van Reagan.

⁴¹⁶ Opgericht in 1943 maar in 1954 opnieuw leven ingeblazen, sinds 1962 'American Enterprise Institute for Public Policy Research', een denktank. Friedman zetelde in het adviesbureau van 1956 tot 1979. Glenn Campbell (1924-2001) was er onderzoeksdirecteur tot 1960 waarna hij zich bij het 'Hoover Institution' (zie supra p. 65, noot 406) voegt. (Friedman, 1998, pp. 343-344).

⁴¹⁷ Een onderwijs- en actieorganisatie in 1958 opgericht door o.a. Robert Welch (1899-1985) (The John Birch Society, s.d.) en Fred Koch (1900-1967) (Wayne, 1986). Aangevallen door Buckley (zie supra pp. 63-64) wegens te extremistisch (Buckley, 2008).

⁴¹⁸ Een onderwijsstichting in de brede betekenis – publicatie van boeken, lezingen, online bibliotheken – opgericht in 1960 door Pierre Goodrich (1894-1973) (Liberty Fund, 2011).

⁴¹⁹ In 1960 na een bijeenkomst op Buckleys (zie supra pp. 63-64) landgoed. Reagan was meer dan veertig jaar lid van de raad van bestuur. (Young America's Foundation, 2015a).

⁴²⁰ In 1961 door Harper (zie supra p. 66, noot 407). Spits zich toe op studenten, academici en andere intellectuelen d.m.v. seminars, conferenties, online video's en seminars, studentenbeurzen, carrièreprogramma's en het vormen van netwerken om invloed uit te oefenen op het beleidsdebat (Institute for Humane Studies, 2015a). Werkt samen met het 'Charles Koch Institute' voor stages (Institute for Humane Studies, 2015b).

⁴²¹ In 1964 door Buckley (zie supra pp. 63-64), de oudste lobbyorganisatie van de V.S., organisator sinds de jaren negentienzestig van de jaarlijkse 'Conservative Political Action Conference' (American Conservative Union, 2015). Sinds 1973 aangevuld met de 'ACU Foundation' die kiezers, ambtenaren, politici en opiniemakers moet opvoeden in conservatisme (ACU Foundation, 2016).

⁴²² In 1964 door Don Lipsett (1930-1995) – ook actief in de 'Intercollegiate Society for Individualists' (zie supra p. 66), Buckley (zie supra pp. 63-64), Edwin Feulner (1941) – eerst penningmeester en dan van 1996 tot 1998 voorzitter van de MPS (Butler, 2014) – en Friedman (zie supra pp. 47-50, 60-62, 64-65). Een Amerikaanse versie van de MPS. (Friedman, 1998, pp. 335-336). Campbell (zie supra p. 67, noot 422) was de eerste voorzitter, Henry Regnery (1912-1996) van Regnery Publishing (zie supra p. 67, noot 422) voorzitter in de jaren negentienzeventig, zijn zoon Alfred (1942) was lid van de raad van bestuur van 2011 tot 2014 (The Philadelphia Society, 2016a), (The Philadelphia Society, 2016b).

⁴²³ Opgericht in 1942, actief op het vlak van overheidsbeleid sinds 1965.

⁴²⁴ 1969, oorspronkelijk 'University Information Services', met als bedoeling studenten via sprekers te voorzien in conservatieve ideeën die ontbreken in hun scholing. Ze liggen mee aan de basis van de 'Conservative Political Action Conference'. Vanaf 1975 ondersteunen ze Reagans dagelijks radioprogramma met vijftig miljoen luisteraars per week. (Foote & Curran, 2007) (Young America's Foundation, 2015b).

⁴²⁵ 1972, een lobbyorganisatie met als doelstelling het bedrijfsleven een actieve rol te doen spelen in overheidsbeleid (Business Roundtable, s.d.).

Market Foundation⁴²⁶, 'The Heritage Foundation'⁴²⁷, de 'Conservative Caucus of State Legislators'⁴²⁸, de 'Koch Foundation'⁴²⁹, het 'International Centre for Economic Policy Studies'⁴³⁰, 'Citizens for the Republic'⁴³¹, de 'Free Congress Foundation'⁴³² en 'Christian Voice'⁴³³. Daarnaast bestaan er nog meer of minder obscure stichtingen van rijke zakenmensen zoals de 'John M. Olin Foundation'⁴³⁴, de 'Kathryn and Shelby Cullom Davis Foundation'⁴³⁵ en de 'Earhart Foundation'⁴³⁶. Volgens de toenmalige voorzitter van het 'Manhattan Institute for Policy Research'⁴³⁷ was de financiële inbreng van de 'Olin Foundation' instrumenteel in het brengen van de conservatieve boodschap (Ratner, 2005).

In West-Europa blijven behalve in het V.K. de denktanks tot de jaren negentiennegentig schaars. In de Duitse Bondsrepubliek richt in 1950 de staatssecretaris van Erhard⁴³⁸, Alfred Müller-Armack (1901-1978) samen met de voorzitter van de Keulse industrie- en handelskamer, Franz Greiss (1905-1995) die twee jaar eerder al de 'Bund Katholischer Unternehmer' had gesticht (Bund Katholischer Unternehmen, 2016), het 'Institut für Wirtschaftspolitik' op (Institut für Wirtschaftspolitik, s.d.). In 1953 ziet met de hulp van Rustöw⁴³⁹ het 'Aktionsgemeinschaft Soziale Marktwirtschaft' het licht en een jaar later, ter nagedachtenis van Eucken⁴⁴⁰, het 'Walter Eucken Institut' (Aktionsgemeinschaft Soziale

⁴²⁶ 1972, nu 'Liberty Institute'. Heeft tot doel de religieuze vrijheid te verdedigen en in eer te herstellen en families te sterken. (Liberty Institute, 2015).

⁴²⁷ 1973, met een duidelijke band met de MPS, één van de oprichters, Feulner (zie supra pp. 67, noot 422, en één lid van de huidige raad van bestuur, Larry Arnn (?) en een voormalig lid, Phillip Truluck (?) zijn lid van de MPS. Een denktank georganiseerd in drie instituten: 'The Institute for Economic Freedom and Opportunity', 'The Institute for Family, Community and Opportunity' en 'The Kathryn and Shelby Cullom Davis Institute for National Security and Foreign Policy' die alle drie nog een resem organisaties overkoepelen. (The Heritage Foundation, 2016a), (The Heritage Foundation, 2016b), (The Heritage Foundation, 2016c.)

⁴²⁸ 1974, nu 'American Legislative Exchange Council'.

⁴²⁹ Sinds 1977 het 'CATO-Institute', een denktank. Opgericht door o.a. Charles Koch (1935) zoon van Fred (zie supra p. 67, noot 420) en lid van de MPS. (Crane & Niskanen, 2002). von Hayek, Friedman, Becker en Buchanan hebben allemaal voor het instituut gewerkt (CATO Institute, s.d.b).

⁴³⁰ 1977, nu 'Manhattan Institute for Policy Research', onderzoekscentrum dat via de pers, boeken en lezingen haar neoliberale gedachtegoed verspreidt, advies geeft aan lokale overheden m.b.t. o.a. criminaliteitsbestrijding en oprichter van de 'Adam Smith Society' die actief is in handels(hoge)scholen (Manhattan Institute, 2016).

⁴³¹ Opgericht door Reagan in 1977, politiek actiecomité dat voorstaat dat vrijheid van god en niet van de staat komt (Citizens for the Republic, 2015).

⁴³² 1977, pionier in de coördinatie van de inspanningen conservatieve congresleden, journalisten, denktanks en basisgroeperingen (Free Congress Foundation, s.d.).

⁴³³ 1978, politieke lobby- en onderwijsorganisatie (Christian Voice, s.d.), deel van 'American Service Council' – geen verdere informatie beschikbaar, opgeheven.

⁴³⁴ Naar de stichter John Olin (1892-1982) actief in de wapenindustrie. De stichting is opgeheven sinds 2005.

⁴³⁵ Naar Kathryn Wasserman Davis (1907-2013) en Shelby Collum Davis (1909-1994) – een investeringsbankier – die een eigen stichting hebben bij de 'Heritage Foundation' (zie supra p. 73, noot 428).

⁴³⁶ Naar Harry Earhart (1870-1954) die fortuin maakte in de olie-industrie.

⁴³⁷ Zie supra noot 430.

⁴³⁸ Zie supra p. 60.

⁴³⁹ Zie supra pp. 59, noot 379 en 61.

⁴⁴⁰ Zie supra pp. 59, noot 379 en 60, noot 385.

Markwirtschaft, s.d.), (Walter Eucken Institut, s.d.). Al deze organisaties hangen de ordoliberalen traditie – sociale markteconomie – aan. Behalve het in Frankrijk in 1966 door o.a. de neoliberale economen Jacques Rueff (1896-1978) en Daniel Villey (1911-1968), allebei lid van de MPS (von Hayek, 1967, pp. 148, 152), opgerichte 'Association pour la liberté économique et le progrès social' (aleps, 2012) worden in de rest van West-Europa meestal op overheidsinitiatief adviesorganen ingericht⁴⁴¹.

Het V.K. volgt echter het voorbeeld van de V.S.. Tien jaar nadat von Hayek Anthony Fisher (1915-1988), lid van de MPS (von Hayek, 1967, p. 152), in 1945 had aangeraden intellectuelen te beïnvloeden en niet in de politiek te gaan, richt hij samen met Ralph Harris⁴⁴² (1924-2006) en Arthur Seldon (1916-2005), allebei ook lid van de MPS, het 'Institute of Economic Affairs' (IEA) op met de bedoeling opiniemakers – professoren, journalisten en radiomakers – geleidelijk te overtuigen van vrijemarktideeën (Institute for Economic Affairs, s.d.), (Gerald Frost, 2008, pp. 10-11, 14). von Hayek, Friedman, Becker en Buchanan, allemaal ooit voorzitter van de MPS (The Mont Pelerin Society, s.d.) zijn er auteurs. In 1959 organiseert IEA de Oxford conferentie van de MPS (Institute for Economic Affairs, s.d.). Harris en Seldon adviseren Sir Keith Joseph (1918-1994) bij de stichting in 1974 van het 'Centre for Policy Studies' met als afgevaardigd bestuurder Margaret Thatcher (1925-2013). Binnen het Tory-centrum zonder formele relatie met de Conservatieve Partij zal "[...] wat niet betwijfeld wordt, betwijfeld, het ondenkbare gedacht en nieuwe wegen gebaad worden." (Centre for Policy Studies, s.d., mijn vertaling), (Gerald Frost, 2008, p. 19). Daarnaast is Fisher instrumenteel in het bouwen van een internationaal netwerk van marktgerichte individuen en organisaties. Hij ligt mee aan de basis van denktanks zoals het 'Fraser Institute' in Canada in 1975 (The Fraser Institute, 1999, p. 7) dat als eerste een rapport over economische vrijheid uitbrengt⁴⁴³ (Friedman, 1998, p. 567), samen met William Casey⁴⁴⁴ (1913-1987) van het 'International Centre for Economic Policy Studies'⁴⁴⁵ in 1977 in New York, het 'Adam Smith Institute' in 1970 gevestigd in Londen (Adam Smith Institute, s.d.), het 'Pacific Research Institute for Public Policy' in 1979 in San Francisco (Pacific Research Institute, s.d.) en in 1981 het 'Atlas Economic Research Foundation' ook

⁴⁴¹ Friedman spreekt verder over conferenties georganiseerd door het Italiaanse CESES waar economen uit het Oost- en Westblok over de markteconomie discussiëren, conferenties die hij in 1967, 1970 en 1972 bijwoonde. De afkorting staat volgens Friedman voor 'Centro per studi e ricerche su (sic) problemi economico-sociali', volgens het overlijdensbericht van de oprichter gaat het echter over 'Centro ricerche economiche e sociologiche dei paesi dell' Est' (Friedman, 1998, p. 338), (La Repubblica, 1991). Verdere informatie over deze organisatie is onvindbaar.

⁴⁴² Harris zorgde er voor dat Friedman een producer vond voor "Free to Choose" (zie supra pp. 64-65) (Friedman, 1998, p. 475).

⁴⁴³ Friedman werkt hier actief aan mee; eerst uitgebracht in boekvorm is het sinds 1996 een jaarlijks rapport in samenwerking met het 'CATO Institute' en meer dan zeventig denktanks in de wereld (CATO Institute, s.d.a).

⁴⁴⁴ Door Reagan benoemd als directeur van de CIA in 1981.

⁴⁴⁵ Zie supra p. 68.

in San Francisco, dat wereldwijd vrijemarkt denktanks helpt oprichten⁴⁴⁶ en vooraf gegaan werd door het 'International Institute for Economic Research'⁴⁴⁷ (Atlas Network, 2016a). (Gerald Frost, 2008, pp. 25-27, 36). In Australië wordt in 1976 'The Centre for Independent Studies' opgericht door Greg Lindsay (?) en Maurice Newman (1938), beiden lid van de MSP (Friedman, 1998, p. 428), (The Centre for Independent Studies, s.d.), (The Mont Pelerin Society, s.d.).

Volgens Thatcher begon wat later de Thatcherrevolutie zou worden genoemd met het 'Centre for Policy Studies' en het 'IEA', met ideeën en overtuigingen (Gerald Frost, 2008, p. 21). In 1970 winnen de conservatieven de verkiezingen onder leiderschap van Edward Heath (1916-2005) (Palmer, 1985, p. 179). In het verkiezingsmanifest *Voor een beter morgen* wordt neergelegd dat verantwoordelijkheden zoveel mogelijk moeten worden gedragen door individuen, families, privéinitiatief en lokale overheden, omdat de overheid teveel doet; verder moeten belastingen verlaagd worden en is elke vorm van loonbeheersing uit den boze (Conservative Party, 1970), (Judt, 2010, pp. 95-96). In navolging van het manifest wordt in 1971 de *Industrial Relations Act*, waardoor de vakbondsrechten aan banden worden gelegd, doorgevoerd (Palmer, 1985, p. 179). Binnen de Conservatieve Partij vormen een aantal leden, onder wie Joseph en Thatcher⁴⁴⁸, die Heaths beleid als het over boord gooien van het manifest zien, de Selsdongroep (The Selsdon Group, s.d.). In hun verklaring van 1973 – die tot op de dag van vandaag moet worden onderschreven – staan persoonlijke keuze en verantwoordelijkheid centraal, de overheid kan slechts een raamwerk creëren voor persoonlijk initiatief zodat economische vrijheid politieke vrijheid kan garanderen (The Selsdon Group, 1973). Nadat Joseph zich nogal onhandig had uitgelaten over geboortebeperving bij armen, blijft alleen Thatcher nog als tegenkandidaat van Heath voor het voorzitterschap in 1975 (Gray, 2008, pp. 109-110). Na haar overwinning voelen Harris⁴⁴⁹ en Joseph de nood Thatchers economische kennis bij te schaven. Harris organiseert een ontmoeting met von Hayek⁴⁵⁰ – de basis van jarenlange één-op-één gesprekken en briefwisseling (The Margareth Thatcher Foundation, s.d.) – en overtuigt Joseph haar van de nood aan een aanpak gebaseerd op vrije competitie⁴⁵¹ en

⁴⁴⁶ Indertijd begonnen met zes instellingen telt het netwerk er nu meer dan vierhonderd in tachtig landen (Atlas Network, 2016b).

⁴⁴⁷ Opgericht in 1971. Vanaf 1984 'Atlas Economic Research Foundation UK', in 2001 omgedoopt tot 'International Policy Network UK' en sinds 2010 'Network for a Free Society' wanneer de werking in de V.S. en het V.K. onafhankelijk wordt niettegenstaande de dochter van Fisher, Linda Whetstone (1942) voorzitter van 'Network for a Free Society' lid is van de raad van bestuur van de 'Atlas Economic Research Foundation' in de V.S. (Atlas Network, 2015), (Network for a Free Society, s.d.).

⁴⁴⁸ Zie supra p. 69

⁴⁴⁹ Zie supra p. 69.

⁴⁵⁰ Zie supra pp. 44-47 en 59-61.

⁴⁵¹ Zodat vraag en aanbod prijsevenwichten kunnen bewerkstelligen en de wet van het comparatief voordeel zijn werk kan doen op het niveau van bedrijven en landen.

keuze, het beknotten van de macht van de vakbonden en monetarisme⁴⁵² om het in het hele politieke spectrum overheersende collectivisme tegen te gaan. (Gerald Frost, 2008, p. 20). In 1979 behaalt de Conservatieve Partij onder haar leiding de overwinning⁴⁵³ waarna ze een anti-inflatoir beleid⁴⁵⁴ voert⁴⁵⁵. De belangrijkste stabilisatiemaatregelen zijn besparingen op overheidsuitgaven in sociale voorzieningen en publieke dienstverlening, de stijging van de ambtenarenlonen met het BNP gelijke tred te laten houden en de arbeidsmarkt vrijmaken door vrije negotiatie van lonen gebaseerd op reële economische prestaties, toegang tot de werkvloer aan werkwilligen⁴⁵⁶ en het ontslag van overtollige werknemers mogelijk maken (Hoskyns, 1979, pp. 4, 11) door de macht van de vakbonden in te binden zodat collectieve loononderhandelingen aan banden worden gelegd (Conservative Party, 1979), (Gray, 2008, p. 113) waardoor een eind wordt gemaakt aan prijs- en inkomenscontroles (Healey, 1992, p. 9). De facto implementeert de eerste Thatcherregering een eigen versie van het monetarisme⁴⁵⁷: slechts het BNP geldt als maatstaf en verhogingen in productiviteit worden niet langer in rekening gebracht⁴⁵⁸ (Graeber, 2011, p. 375). Na haar herverkiezing in 1983 gaat ze pas echt de strijd aan: beginnend met British Telecom worden massaal overheidsbedrijven geprivatiseerd⁴⁵⁹ (Chang, 2014, p. 90), in 1984 breekt ze de vakbonden na een staking van één jaar van de mijnwerkers (Gray, 2008, p. 113), voorts worden grensoverschrijdende kapitaalbewegingen vrijgemaakt (Chang, 2014, p. 90) en wordt de financiële markten herzien zodat deze concurrentiëler worden onder zelfregulatie (Healey, 1992, p. 9), (Oxford Reference, 2016), met als kers op de taart de vermindering van de belastingen op de hoogste inkomensschalen van achtennegentig procent voor 1979 tot veertig procent in 1988 (Healey, 1992, p. 9), (Piketty, 2013, p. 805). Het resultaat is een recessie, bedrijven sluiten massaal en de werkdruk verhoogt aanzienlijk met werkloosheidscijfers drie keer hoger dan onder de voorgaande Labour regering⁴⁶⁰ (Chang, 2014, pp. 90-91) die pas naar het einde van haar decennium weer normale hoogtes

⁴⁵² Zie supra p. 48.

⁴⁵³ Thatcher blijft aan de macht tot in 1990.

⁴⁵⁴ De door het Internationaal Monetair Fonds (IMF) opgelegde condities – die vooral gericht waren op een evenwicht op de handelsbalans en het in toom houden van inflatie door monetaire, fiscale en wisselkoersmaatregelen (Buirra, 2003) – bij de lening van bijna vier miljoen pond in 1976 aan het V.K. hadden de voorgaande Labourregering al gedwongen fors te besparen op overheidsuitgaven en de stijging van de (ambtenaren)lonen te beperken wat leidde tot massale stakingen tijdens de 'Winter of Discontent' in 1978-1979 (Draper, s.d.).

⁴⁵⁵ Een aantal leden van haar kabinet moesten door Friedman tijdens een bezoek aan Downing Street in 1980 overtuigd worden van de te voeren politiek (Friedman, 1998, p. 566).

⁴⁵⁶ Vastgelegd in de 'Employment Act' van 1980.

⁴⁵⁷ Voor Friedman moet de groei van de geldmassa overeenkomen met de combinatie van productiviteit en economische groei (zie supra p. 48).

⁴⁵⁸ Waarschijnlijk omdat ervan uitgegaan wordt dat de productiviteit afgenomen is (Conservative Party, 1979).

⁴⁵⁹ Gas, elektriciteit, staal, luchtvaart, wagenconstructeurs, sociale huisvesting met als bedoeling dat zoveel mogelijk mensen eigenaar worden (Conservative Party, 1979). Ongeveer de helft van alle publieke activa (Healey, 1992, p. 9).

⁴⁶⁰ Van meer dan één miljoen naar meer dan drie miljoen werklozen.

bereikt, wanneer de inflatie weer de twee cijfers bereikt, de groei van het BNP nauwelijks hoger is dan in het decennium voor haar aantreden, de verhoogde productiviteit en winstmarges zich niet vertalen in bijkomende investeringen behalve in de financiële sector en een handelsbalans die steeds verder in onevenwicht is (Healey, 1992, pp. 9-10). Op menselijk vlak moeten mensen onafhankelijker worden van de overheid, zichzelf helpen en moeten families, al dan niet beroep doend op vrijwilligersorganisaties en zelfhulpgroepen, voor zichzelf zorgen en (gestimuleerd) werkwilbig zijn (Conservative Party, 1979). Op lange termijn vertaalt zich deze politiek in een toename van de inkomens- en vermogensongelijkheid en een vermindering van sociale mobiliteit (Chang, 2014, p. 90), (Gray, 2008, p. 113), (Judt, 2010, pp. 14-20), (Piketty, 2013, pp. 501, 548).

Thatcher en Reagan kenden elkaar al voor hun respectievelijke verkiezingen, een vriendschapsband gebaseerd op eenzelfde visie op economischpolitiek beleid die in de loop der jaren steeds hechter zou worden (The Margaret Thatcher Foundation, 2016b). Thatcher had Reagans speech "A Time for Choosing" n.a.v. de door de conservatieve Barry Goldwater (1909-1998) verloren campagne voor de presidentsverkiezingen in 1964, waar ook Friedman van onder de indruk was, erg geapprecieerd (Friedman, 1998, p. 389), (The Margaret Thatcher Foundation, 2016a). In deze speech legt Reagan de grondslagen van zijn toekomstige politiek (Friedman, 1992): individuele vrijheid door zelfbestuur want overheidscontrole van de economie kan slechts door mensen te controleren. Omdat de overheid sowieso niets even economisch kan doen als de privésector en belastingen ziet als een middel om de sociale structuur van de V.S. te hervormen moeten ze herzien worden⁴⁶¹ zodat de Amerikaanse droom van rijkdom voor allen op basis van individuele kracht en kunnen weer voor iedereen mogelijk wordt. Zelfbestuur versus het veiligheidscompromis van de gaarkeuken van de welvaartstaat. (Reagan, 1964). Net zoals Goldwater ondersteund door een schare conservatieve denktanks en andere lobbyorganisaties wint Reagan in 1980 de presidentsverkiezingen waarna hij een schare denktankmedewerkers benoemt in zijn staf. Vicepresident George Bush Sr. (1924), adviseur buitenlands beleid Jeane Kirkpatrick (1926-2006) en de voorzitter van de raad van economische adviseurs Murray Weidenbaum (1927-2014) hebben voor het AEI⁴⁶² gewerkt (American Enterprise Institute, 2013), staatssecretaris George Shultz (1920) – voormalig decaan bacheloropleiding handel aan de Universiteit van Chicago – (Hoover Institution, s.d.a) en adviseur binnenlands beleid Martin Anderson (1936-2015) (Hoover Institution, s.d.b) voor het Hoover Instituut⁴⁶³, binnenlandsecretaris James Watt (1938)

⁴⁶¹ Progressieve belastingen zijn immoreel en discriminerend en moeten vervangen worden door proportionele belastingen.

⁴⁶² Zie supra p. 67, noot 416.

⁴⁶³ Zie supra p. 71, noot 410.

voor de Kamer van Koophandel⁴⁶⁴ (United Press International, 1980). Tijdens zijn presidentscampagne had het 'Economic Policy Coordinating Committee' zijn toekomststrategie ontwikkeld; als 'President's Economic Policy Advisory Board' werkt deze raad verder aan zijn economisch beleid. Naast Friedman zijn de leden o.a. de voormalige voorzitter van de Federal Reserve System (FED) en medewerker van het AEI, Arthur Burns (1904-1987) (Federal Reserve System, s.d.), Paul McCracken (1915-2012) – MPS lid – en Herbert Stein (1916-1999), allebei van het AEI (American Enterprise Institute, 2012), (Fischer, 2001), Thomas Sowell (1930) van Hoover (Hoover Institution, 2016b), de toekomstige voorzitter van de FED Alan Greenspan (1926) een aanhanger van het objectivisme⁴⁶⁵ (Achterhuis, 2010, p. 49) en Allan Laffer (1940), bekend van de Laffer curve⁴⁶⁶, die bepalend zou zijn voor Reagans belastingbeleid. Reagans economische politiek volgt in grote mate de aanbevelingen van deze raad. (Friedman, 1998, pp. 389-391). Samengevat gaat het over aanbodeconomie⁴⁶⁷ gebaseerd op de afdruiptheorie⁴⁶⁸, of het verminderen van de belastingen op de hoogste inkomensschalen – van zeventig percent in 1980 naar achtentwintig percent in 1988 (Chang, 2014, p. 318), (Friedman, 1992)⁴⁶⁹, (Piketty, 2013, p. 805) – zodat de hogere inkomensklasse meer zal investeren en dus rijkdom, i.e. banen en inkomens, voor de overige bevolking zal creëren⁴⁷⁰. De verminderde belastinginkomsten zullen worden gecompenseerd door de zo gegenereerde economische groei en het hanteren van de optimale belastingvoet⁴⁷¹. Terzelfdertijd worden de toelagen voor minderbegoeden gekort en het minimumloon bevroren om tot werken aan te zetten want armoede is de moeder van creativiteit en sociale mobiliteit. De welvaartstaat subsidieert de keuze voor vrijetijd ten koste van werk en houdt armoede in stand. Daarnaast moet de inflatie in toom gehouden worden door een inperking van de overheidsuitgaven en een strikte controle van de geldmassa zodat de financiële markten worden gerustgesteld en moet weer volledig op marktwerking worden vertrouwd door het drastisch reduceren van regelgeving zodat economische beslissingen niet langer berusten op het politiek proces maar op prijsvorming op de markt en marktstimulansen. (Chang, 2014, p. 91), (Friedman, 1992), (Passet, 2010, pp. 884-890), (President's Economic

⁴⁶⁴ Zie supra p. 66-67.

⁴⁶⁵ De filosofie van Ayn Rand (1905-1982) waarvan eigenbelang als deugd het centrale ethische concept is en vooral via haar roman *Atlas Shrugged* uit 1957 massaal ingang vind in de V.S. – in 2010 waren in totaal zeven miljoen exemplaren verkocht (Ayn Rand Institute, 2010) – (Achterhuis, 2010, p. 17).

⁴⁶⁶ Voorbij een kritische marginale belastingvoet dalen de belastingopbrengsten geleidelijk tot nul wanneer de voet honderd percent is (Meeusen & Willeme, 2006, p. 247) of te hoge belastingen vernietigen de belastingbasis – het hernemen van Says honderdvijftig jaar oude uitspraak (Passet, 2010, p. 884).

⁴⁶⁷ In tegenstelling tot de vraageconomie van Keynes (zie supra pp. 26-27) gebaseerd op de 'wet van Say' (zie supra p. 4).

⁴⁶⁸ 'Trickle-down theory'.

⁴⁶⁹ Friedman heeft het over een initiële voet van negentig percent.

⁴⁷⁰ De financiële markten zijn hierbij cruciaal: ze vormen angst om tot groei, voorzichtigheid tot creativiteit, conservatiedrang tot opbouw- en vernieuwingsdrang (Passet, 2010, p. 885).

⁴⁷¹ Zoals Laffer (zie supra p. 73) preconiseert.

Advisory Board, 1980, pp. 2, 4-5, 7-9, 11). Onder leiding van Paul Volcker (1927) verhoogt de FED haar intrestvoet tot een piek van twintig percent in 1983 om de inflatie die in 1980 piekte tot bijna vijftien percent te reduceren. Het resultaat is een recessie, de sterke dollar bemoeilijkt de Amerikaanse export en leidt niet alleen tot een oplopend handelstekort maar ook tot werkloosheid⁴⁷² door massale faillissementen in de traditionele industriële sectoren waardoor Reagan zijn toevlucht neemt tot protectionistische maatregelen om de invoer van bijvoorbeeld wagens uit Japan te beperken. Het overheidstekort neemt jaar na jaar toe⁴⁷³, de lonen van ongeschoolde arbeiders nemen af en door de toename aan vijandelijke overnames, mogelijk gemaakt door de deregulering, zien bedrijven zich genooddaakt zoveel en zo snel mogelijk winst te maken door het personeelsbestand te reduceren en slechts op korte termijn te investeren zodat aandeelhouders de aandelenprijzen niet naar beneden halen door massale verkopen. Op lange termijn vertaalt deze politiek zich in een toename van de inkomens- en vermogensongelijkheid en een vermindering van sociale mobiliteit, tot kortetermijndenken om winst te genereren zonder verdere sociale verantwoordelijkheid voor bedrijven⁴⁷⁴. (BBC News, 2004a), (Chang, 2014, p. 92), (Judt, 2010, pp. 14-20), (Passet, 2010, p. 893), (Piketty, 2013, pp. 501, 548).

Friedman en von Hayek hadden bedenkingen bij Thatchers aanpak, bij het niet hard genoeg aanpakken van de vakbonden en de oplopende overheidsuitgaven (The Margaret Thatcher Foundation, 1981). Voor Reagans aanpak had Friedman alleen maar lof⁴⁷⁵ (Friedman, 1992, pp. 1-2). Nochtans was Reagans beleid, net zoals dat van Thatcher niet gericht op het in de hand houden van de geldhoeveelheid zoals voorgeschreven door Friedman⁴⁷⁶. Het overheidstekort neemt zowel in de V.S. als in het V.K. toe ook al wordt gesnoeid in de sociale tegemoetkomingen. De algemene aanvaarding van de steeds toenemende ongelijkheid lijkt erop te wijzen dat de meerderheid er mettertijd van overtuigd is dat marktwerking een langzamere maar zekerder weg is naar wat zij nastreven: vrijheid⁴⁷⁷. Het eerste en tot nog toe enige landelijk experiment in

⁴⁷² Van iets boven zes percent in januari 1980 tot bijna elf percent in december 1982 (United States Department of Labor, 2016).

⁴⁷³ Op jaarbasis in 1980 2,7% van het BNP, met een piek van 6% in 1983 waarna een geleidelijke afname kan worden geconstateerd tot 2,8% in 1989. Onder Bush Sr. Loopt het tekort weer op, een tendens die pas een echte en voorlopige ommekeer kent vanaf 1995 onder Bill Clinton (1946) (Executive Office of the President of the United States, s.d., pp. 26-27). Onder Reagan lopen de jaarlijkse defensie-uitgaven zoals voorzien (President's Economic Advisory Board, 1980, p. 2) op van 4,9% van het BNP in 1980 tot 5,6% in 1989. Over dezelfde periode nemen de intresten op de overheidsschuld toe van 1,9% van het BNP tot 3,1% terwijl de uitgaven voor sociale voorzieningen teruglopen van 11,5% tot 10,5% van het BNP. (Executive Office of the President of the United States, s.d., pp. 55-56). Het totale overheidstekort neemt over deze periode toe van 33,4% van het BNP tot 53,1% (Executive Office of the President of the United States, s.d., p. 143).

⁴⁷⁴ Zoals gepreconiseerd door Friedman (zie supra p. 49, noot 317).

⁴⁷⁵ von Hayek overleed in 1992 aan een niet nader vernoemde langdurige ziekte (Nasar, 1992).

⁴⁷⁶ Zie supra p. 49.

⁴⁷⁷ Het succes van het betoog van Friedman: de meeste medemensen moeten overtuigd worden van wat goed voor hen is (Achterhuis, 2010, p. 241).

neoliberalisme vindt echter plaats in Chili, nadat Augusto Pinochet (1915-2006) met (onrechtstreekse) ondersteuning van de V.S. (Central Intelligence Agency, 2013), (Graeber, 2011, p. 201), (Mattei & Nader, 2008, p. 122) de regering van Salvador Allende (1908-1973) in 1973 had omvergeworpen. Tussen 1955 en 1964 had de Universiteit van Chicago een door de Amerikaanse overheid gefinancierd uitwisselingsprogramma met de Katholieke Universiteit van Chili (Friedman, 1998, pp. 397-398). In eerste instantie worden, met de bedoeling de vraag te doen afnemen, de sociale uitgaven gekortwiekt⁴⁷⁸ en de belastingen op de hoogste inkomens en eigendom verhoogd samen met het afschaffen van belastingen op kapitaalinkomsten om investeringen aan te moedigen (Taylor, 2006, p. 78). De markt wordt vrijgemaakt door het afschaffen van prijscontroles en het reduceren van de importheffingen. Het resultaat is zoals voorzien een terugval van de vraag met faillissementen van binnenlandse bedrijven, onvoorzien hoge werkloosheid⁴⁷⁹ en een drastische vermindering van de inkomsten uit lonen met een inflatie die in 1974 piekt⁴⁸⁰, een achteruitgang van het BNP⁴⁸¹, een groter wordend tekort op de handelsbalans, een toenemende staatsschuld en sterk toenemende ongelijkheid⁴⁸² zodat een meerderheid van de Chilenen niet langer in staat is in zijn voedselnoden te voorzien (Achterhuis, 2010, p. 246), (Letelier, 1976). Na zijn ontmoeting met Pinochet in 1975 onderschrijft Friedman een schokprogramma om een eind te maken aan de recessie (Ferguson, 2008, p. 213), (Friedman, 1998, pp. 399-400, 593). Op basis van het voor de coup opgestelde monetaristische economisch plan 'El ladrillo'⁴⁸³ waaraan de toekomstige ministers van financiën Sergio de Castro (1930) en van economie Emilio Sanfuentes (?)⁴⁸⁴ hadden meegewerkt (Ferguson, 2008, p. 214), (Memoriachilena. Biblioteca Nacional de Chile, s.d.a), (Taylor, 2006, p. 84) wordt een anti-inflatoir beleid⁴⁸⁵ gevoerd door de overheidsuitgaven op sneltempo drastisch in te krimpen⁴⁸⁶, een hervorming van het fiscaal⁴⁸⁷ en financieel systeem, privatisering van overheidsbedrijven en het vrijmaken van de internationale handel. (Friedman, 1998, pp. 592-594), (Memoriachilena. Biblioteca Nacional de Chile, s.d.b), (Silva, 1996, p. 304). Veel Chilenen waren vanaf 1975

⁴⁷⁸ In 1975 werd de uitgaven voor sociale huisvesting met 60% gekort, tussen 1974 en 1976 namen de staatssubsidies voor gezondheidszorg af met 40%, die voor onderwijs met 73% (Taylor, 2006, p. 79). Veel van de voorzieningen waren door de hoogoplopende inflatie waaraan ze niet werden aangepast quasi niets meer waard (Taylor, 2006, p. 78).

⁴⁷⁹ Van 3,1% voor de staatsgreep tot 18,7% in de hoofdstad en meer dan 22% in andere regio's.

⁴⁸⁰ 375,9% een internationaal record.

⁴⁸¹ Bijna 15% in 1975.

⁴⁸² In 1972 ging 62,9% van het nationaal inkomen naar loontrekkenden in privé- en staatsdienst en 37,1% naar de eigendomssector. In 1974 ging nog slechts 38,2% naar loontrekkenden.

⁴⁸³ De baksteen.

⁴⁸⁴ Opgeleid aan de universiteit van Chicago, een paar van de 'Chicago Boys'.

⁴⁸⁵ De buitenlandse schuld – één van Friedmans aanbevelingen om de geldcreatie en dus inflatie in toom te houden (Friedman, 1998, p. 593) – verdrievoudigt bijna tussen 1977 en 1981 (Silva, 1996, p. 305).

⁴⁸⁶ Met 27% één maand na Friedmans bezoek (Ferguson, 2008, p. 213).

⁴⁸⁷ De invoering van onrechtstreekse belastingen zoals een belasting op de toegevoegde waarde van 20% op dagelijks nodige goederen ten koste van directe belasting.

aangewezen op vrijwillige collectieve actie⁴⁸⁸ om te overleven nadat de sociale voorzieningen hervormd werden om slechts gericht de verdienstelijke armen op basis van technische criteria⁴⁸⁹ bij te staan (Taylor, 2006, pp. 80-81). Vanaf 1979 worden pensioenen⁴⁹⁰, invaliditeitsuitkeringen, onderwijs⁴⁹¹ en gezondheidszorg⁴⁹² verder geïndividualiseerd, geprivatiseerd en gedecentraliseerd zodat zij niet langer collectief door de overheid worden georganiseerd, maar op basis van een relatie tussen individuen – die een inspanning leveren omdat ze nu verantwoordelijk zijn voor hun eigen lot – als consumenten en bedrijven middels marktwerking. Met als resultaat dat voor een groot deel van de bevolking de overheid nog steeds instaat voor een minimumpensioen en gezondheidszorg en bedrijven de meest winstgevendste delen hebben overgenomen. (Ferguson, 2008, pp. 216, 218), (Memoriachilena. Biblioteca Nacional de Chile, 2015), (Taylor, 2006, pp. 86-87, 94). Deze maatregelen die erop gericht zijn het investeerdersvertrouwen op te wekken door het ondernemersrisico te reduceren leiden niet tot meer investeringen in productiebedrijven maar tot de groei van de commerciële en dienstensector, meer bepaald de financiële sector⁴⁹³ met een voorkeur voor speculatie en vastgoedinvesteringen⁴⁹⁴ en het opzetten van financiële constructies om met voorkennis bedrijven die geprivatiseerd worden op te kopen (Silva, 1996, pp. 304-307). De crisis van 1982 was niet alleen het gevolg van het koppelen van de peso aan de Amerikaanse dollar (Friedman, 1998, p. 405) maar ook door de stijging van de intrestvoet in de V.S. om de inflatie daar tegen te gaan⁴⁹⁵ wat door de hoge schuldgraad van de conglomeraten⁴⁹⁶ tot een oncontroleerbare intrestspiraal leidt in Chili (Ferguson, 2008, p. 217), (Silva, 1996, p.

⁴⁸⁸ Gaarkeukens, het delen en kraken van woningen, tewerkstelling van vrouwen en kinderen in de informele economie,...

⁴⁸⁹ Het idiosyncratisch in kaart brengen op basis van huishoudenquêtes van de sociale structuur en de verdeling van de bevolking was hiervoor essentieel, bezit van een televisie was bijvoorbeeld een criterium om uitgesloten te worden (Taylor, 2006, pp. 82-83).

⁴⁹⁰ Staat, werkgever en –nemer zijn niet langer gezamenlijk verantwoordelijk met als bedoeling de arbeidsmarkt te flexibiliseren door de werkgevers te vrijwaren van pensioenvoorzieningen zodat zij makkelijker personeel kunnen aanwerven en ontslaan en de staat te ontslaan van de verantwoordelijkheid voor de pensioenniveaus zodat deze apolitiek worden (Taylor, 2006, pp. 94-97).

⁴⁹¹ Een systeem analoog met Friedmans onderwijscheques wordt ingevoerd waardoor al dan niet geprivatiseerde lagere en middelbare scholen in de tijd afnemende toelagen krijgen in functie van het aantal leerlingen. Het hoger onderwijs wordt in hoge mate geprivatiseerd waardoor slechts diegenen die het kunnen betalen toegang hebben. (Taylor, 2006, pp. 90-92)

⁴⁹² De invoering van een verplichte privé gezondheidsverzekering voor werkenden in een dual systeem waarbinnen slechts de rijksten in staat zijn een beroep te doen op de kwalitatief hoogstaandere privé gezondheidszorg waarvan de premies bepaald worden op basis van sekse, leeftijd en inkomen – zwangere vrouwen kunnen bijvoorbeeld nauwelijks terecht in de privé gezondheidszorg (Taylor, 2006, pp. 92-94).

⁴⁹³ Het aandeel van industrie en landbouw in het BNP neemt gestaag af tot 1981 (Silva, 1996, p. 305).

⁴⁹⁴ De grootste financiële conglomeraten hadden nauwe banden met de Chicago Boys in de regering en andere cruciale financiële functies zoals de Chileense centrale bankvoorzitter (Silva, 1996, p. 306). Zo studeerden twee van de voorzitters van Cruzat-Larraín – nu Larraín Vial – aan de universiteit van Chicago (LarraínVial, 2015).

⁴⁹⁵ Zie supra p. 74.

⁴⁹⁶ Ze financierden niet alleen de overnames maar ook de operationele kosten via schulden.

307). Na hun faillissement heeft de overheid plots weer de controle over een groot deel van Chili's grootste en meest schuldbezwaarde bedrijven (Silva, 1996, p. 307). Het is pas vanaf 1984, na het ontslag van de meeste Chicago Boys, dat de Chileense economie door een pragmatische neoliberale aanpak⁴⁹⁷, in overeenstemming met het bedrijfsleven⁴⁹⁸, er weer bovenop komt (Memoriachilena. Biblioteca Nacional de Chile, s.d.b), (Silva, 1996, p. 308).

Desalniettemin worden de precepten van de Chicagoschool vanaf de jaren negentientachtig in de vorm van structurele aanpassingen wereldwijd toegepast. Beginnend met Latijns-Amerika worden door de Wereldbank en het IMF wereldwijd condities opgelegd bij het verkrijgen van leningen naar aanleiding van de schulden crisis in de derde wereld⁴⁹⁹. Deze condities⁵⁰⁰ zijn: fiscale discipline⁵⁰¹, de heroriëntering van overheidsuitgaven⁵⁰², belastinghervorming⁵⁰³, de liberalisering van intrestvoeten⁵⁰⁴, een concurrentiële wisselkoers⁵⁰⁵, het vrijmaken van invoer⁵⁰⁶, het bevorderen van directe buitenlandse investeringen⁵⁰⁷, privatisering van overheidsbedrijven⁵⁰⁸, deregulering van de markt⁵⁰⁹ en het garanderen van eigendomsrechten⁵¹⁰. (Chang, 2014, p. 93), (Ferguson, 2008, p. 308), (Graeber, 2011, p. 2), (Piketty, 2013, pp. 789-790), (Williamson, 1990). Alleen die landen⁵¹¹ waar door staatsinterventie de liberalisering geleidelijk wordt ingevoerd, kennen een duurzame economische ontwikkeling. In de overige landen neemt het inkomen per hoofd af, de schuldgraad toe en zijn de beschikbare fondsen voor onderwijs,

⁴⁹⁷ Meer controle over de financiële markten, een hoge reële wisselkoers, redelijke intrestvoeten, bescherming tegen oneerlijke binnenlandse en internationale aasgierconcurrentie van landbouw, ontginning en industrie d.m.v. prijsondersteuning en andere sectorale maatregelen.

⁴⁹⁸ In hoofdzaak de Confederatie voor Productie en Handel.

⁴⁹⁹ De hoge leningen aangegaan door ontwikkelingslanden om industrialisering en dure olie (n.a.v. de olieschok teweeggebracht door de OPEC in 1973 en 1979) te bekostigen worden onbetaalbaar wanneer de internationale intrestvoet net zoals de Amerikaanse verdubbelt (zie supra p. 74).

⁵⁰⁰ Later bekend als 'Washington Consensus' naar John Williamsons formulering in 1989. Washington staat voor het Amerikaanse congres, de internationale financiële instituties – het IMF en de Wereldbank – de economische agentschappen van de Amerikaanse overheid, de FED en denktanks (Chang, 2014, p. 70), (Williamson, 1990).

⁵⁰¹ Het inperken van begrotingstekorten zodat de betalingsbalans niet uit evenwicht raakt en hoge inflatie en kapitaalvlucht worden vermeden (zie supra p. 49 en noot 311 aldaar).

⁵⁰² De afschaffing van prijssubsidies om te investeren in gezondheid, onderwijs en infrastructuur.

⁵⁰³ Een brede belastingbasis met gematigde belastingvoeten.

⁵⁰⁴ Een gematigd positieve intrestvoet zodat investeringen in industrie worden bevorderd en de overheidsschuld niet explosief toeneemt.

⁵⁰⁵ Zodat export de betalingsbalans in evenwicht houdt (zie supra p. 49, noot 312).

⁵⁰⁶ De afschaffing van invoervergunningen en andere protectionistische maatregelen (zie supra p. 49).

⁵⁰⁷ Het oprichten of de overname van nieuwe industriële bedrijven zorgt voor meer kapitaal, kennis en competenties. De productie is of gericht op een lacune op de interne markt of bevordert de export.

⁵⁰⁸ Uit efficiëntieoverwegingen.

⁵⁰⁹ Om concurrentie te bevorderen zowel op het vlak van handel als van kapitaalstromen.

⁵¹⁰ Fundamenteel voor een goede werking van het kapitalistisch systeem.

⁵¹¹ Japan, Zuid-Korea, Taiwan, Singapore en andere Aziatische Tijgers en meer recent India en China. Voor India en China worden de officiële groeicijfers echter bijna uitsluitend gebaseerd op productiestatistieken die niet worden weerspiegeld in de inkomstengroei van gezinnen (Piketty, 2013, p. 522).

gezondheidszorg en infrastructuur drastisch kleiner geworden (Chang, 2014, pp. 93-94), (Coolsaet, 2009, p. 149), (Sassen, 2014, p. 85). Het disciplineringsregime⁵¹² (Harvey, 2014, p. 51), (Sassen, 2014, p. 85) opgelegd door de financiële instituties van de Verenigde Naties (VN) en het openen van een wereldwijde vrije markt onder auspiciën van de Wereldhandelsorganisatie (WTO) – niet gespeend van hypocrisie⁵¹³ – hebben wereldbedrijven de mogelijkheid gegeven lokale bedrijven de markt uit te drijven en niet alleen land maar ook water⁵¹⁴ en grondstoffen te integreren in globale bedrijfskringlopen waar vooral buitenlandse investeerders beter van worden en waarvan de lokale bevolking de ecologische gevolgen moet dragen. Vaak hebben ze ook geleid tot verzwakking en verarming van het lokale bestuur omdat de noden van de globale marktorde voorrang krijgen op lokale noden. De transfer van de zwakkeren naar de sterkeren gebaseerd op neutrale technische eigendomsrechtsregels waarbij economische ontwikkeling en democratisch bestuur uitblijven. (Achterhuis, 2010, pp. 249-260), (Mattei & Nader, 2008, pp. 48-51, 57), (Sassen, 2014, pp. 85-86, 149-151).

De jaren negentienzestig en -zeventig werden gekenmerkt door de Koude Oorlog, de machtsstrijd tussen twee machtsblokken. Het communistische onder leiding van de toenmalige U.S.S.R.⁵¹⁵, het liberaal kapitalistische onder leiding van de V.S. (Coolsaet, 2009, p. 53), (Gray, 2008, p. 41). De neoliberale krachten worden bijgestaan door de gebeurtenissen. Chicagoschool economen krijgen de ene Nobelprijs economie na de andere⁵¹⁶. Nadat Nikita Khrushchev (1894-1971), de opvolger van Jozef Stalin (1978-1953), het totalitaire karakter van zijn bewind had veroordeeld (Khrushchev, 1956), (Palmer, 1985, pp. 220-221), volgde bijna twintig jaar later Alexander Solzhenitsyns (1918-2008) *De Goelag Archipel* dat in het westen veel weerklank vond en de argumenten van o.a. von Hayek en Friedman m.b.t. de verdienste van de vrije markt als vrijmakend leek te bekrachtigen (Audier, 2015, p. 131), (Palmer, 1985, p. 349). De OPEC toont haar macht door de olie-export te beperken en tot twee keer toe een olieschok te veroorzaken met inflatie en stagflatie tot gevolg in het Westen. Een economische situatie waarop het Keynesiaans model geen antwoord heeft. In 1975 brengt de Trilaterale Commissie⁵¹⁷ haar

⁵¹² Gebaseerd op een conceptie van de wet als de optelsom van technische en neutrale privaatrechtelijke regels die slechts op hun economische efficiëntie en niet langer op inhoudelijke rechtvaardigheid moeten worden beoordeeld of de rechtsstaat (zie supra pp. 59-60) (Mattei & Nader, 2008, p. 48).

⁵¹³ Die delen van de wereldhandel worden geliberaliseerd die de industriële landen ten goede komen, voor die sectoren, zoals de landbouw, die de ontwikkelingslanden ten goede komen blijven protectionistische maatregelen bestaan (Coolsaet, 2009, p. 149), (Napoleoni, 2008, p. 209).

⁵¹⁴ Water wordt niet beschouwd als een basisrecht maar als een behoefte waaraan moet worden voldaan via de markt (Achterhuis, 2010, p. 255), (Sassen, 2014, pp. 192-193).

⁵¹⁵ Unie der Socialistische Sovjet Republieken.

⁵¹⁶ von Hayek (1974), Tjalling Koopmans (1975), Friedman (1976), Theodore Schultz (1979) (Nobel Prize, 2016).

⁵¹⁷ Een discussiegroep van vertegenwoordigers van denktanks in Europe, Noord-Amerika en Japan opgericht in 1973.

rapport uit over *De crisis van de democratie*, waarin ze de nefaste gevolgen – o.a. inflatie – van de democratische participatie in kaart brengt (Audier, 2015, p. 91), (The Trilateral Commission, 2016). In 1972 was al *De grenzen aan de groei*, dat binnen afzienbare tijd de uitputting van de hulpbronnen voorspelde, voor de Club van Rome verschenen. Bovendien vertaalt de net verworven vrijheid van de ex-kolonies zich vanaf het begin van de jaren negentienzeventig in een vraag naar institutionele hervormingen die tot evenwichtigere internationale economische en politieke verhoudingen moeten leiden⁵¹⁸. Daarnaast eisen verschillende bevolkingsgroepen in het Westen – zwarten, vrouwen, homoseksuelen – ook hun deel – individuele rechten gebaseerd op identiteit – op in de inclusieve samenleving (Graeber, 2011, pp. 374-375), (Judt, 2010, pp. 85-91). De grenzen van de welvaartstaat lijken bereikt.

⁵¹⁸ 1972: Verklaring van Stockholm: “[...] de geïndustrialiseerde landen moeten inspanningen leveren om de kloof tussen henzelf en de ontwikkelende landen te dichten.” (UNEP, 1972, punt 4, mijn vertaling). 1974: Handvest van de Economische Rechten en Plichten van Staten: “[...] het invoeren en handhaven van een rechtvaardige en billijke economische en sociale orde”, waarbij de nadruk wordt gelegd op de verantwoordelijkheid van de ontwikkelde landen m.b.t. de ontwikkeling van de andere landen zodat de kloof tussen beiden kan worden gedicht (United Nations, 1974, Resolutie 3281, mijn vertaling), (Tinbergen, 1976, pp. 48-52).

Musica universalis

Volgens de vandaag onderwezen economische theorie “[Bestuderen] economen [...]hoe mensen beslissen: hoeveel ze werken, wat ze kopen, hoeveel ze sparen en hoe ze hun spaartegoeden investeren. Economen bestuderen ook hoe mensen interageren met elkaar. [...] ze bestuderen hoe een veelheid aan kopers en verkopers van een goed samen de verkoopprijs van een goed en het aantal verkochte goederen bepalen. [...] Economen bestuderen krachten en tendensen die de economie in haar geheel beïnvloeden: de toename van het gemiddeld inkomen, het deel van de bevolking dat geen werk kan vinden en het tempo waartegen prijzen stijgen.” (Mankiw & Taylor, 2011, p. 3). Aangezien de samenleving bestaat uit miljoenen huishoudens en bedrijven is er geen samenleving, enkel mannen, vrouwen en families die eerst naar zichzelf kijken (naar Thatcher, Margaret Thatcher foundation, 1987). Niet alleen bepaalt het individueel handelen – het maken van keuzes – het collectief dat geen handelingscapaciteit heeft, omdat het economische denken zich profileert als een positieve wetenschap, worden individuele keuzes als waarde vrij voorgesteld – doordat ze beschouwd worden als een ordening tussen voorkeuren die het individueel welzijn bevorderen zonder welzijn te meten of te definiëren. Interpersonele vergelijkingen en rechtvaardigheidskwesties worden gediskwalificeerd door de markt die waardebepalend en waardenvrij zou zijn.

De gustibus non disputandum

De nieuwklassieke economische theorieën vertrekken vanuit het individu, de kleinste onherleidbare sociale entiteit (Chang, 2014, p. 192), dat aan de basis ligt van de fundamentele economische principes m.b.t. het invullen van (materiële) behoeften⁵¹⁹. De subjectiviteit van persoonlijke smaak, welzijn en geluksgevoel wordt omzeild door rationaliteit te reduceren tot een technisch gegeven dat ontstaat is van elke motivering. Een rationele economische agent kan op basis van wat hij het beste acht voor zijn welzijn een keuze maken tussen alternatieven in functie van de middelen die hem ter beschikking staan (Chang, 2014, p. 198), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 304). De keuzes⁵²⁰, die rationeel zijn omdat ze steeds zijn/haar individueel nut optimaliseren, openbaren zijn/haar voorkeuren die geordend kunnen worden⁵²¹ zonder een oordeel te vellen over zijn/haar beweegredenen (Keen, 2011, pp. 5-6, 46) ook al is een persoonlijke keuze een waardeoordeel. In eerste instantie wordt dat individu in afzondering bestudeerd, een nuts- of winstmaximaliserende economische agent die steeds een individuele zelfzuchtige kostenbatenberekening maakt met volledige kennis van de heersende marktcondities en

⁵¹⁹ De producent komt in de huidige onderwezen theorie pas ter sprake wanneer het al gaat over een markt. Het gaat dus over autarkische consumenten.

⁵²⁰ Indifferentiecurves (zie supra p. 22, noot 118).

⁵²¹ Nutsfuncties (zie supra p. 26).

de (toekomstige) werkelijkheid en de mogelijke alternatieven zodat het soeverein en op consistente wijze keuzes kan maken (Chang, 2014, pp. 193, 197-198), (Kahneman, 2012, p. 377), (Passet, 2010, p. 428), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 304). Binnen deze kostenbatenanalyse zijn voorkeuren gegeven⁵²² en onveranderlijk en kan niet worden onderzocht hoe individuele waardeoordelen gevormd worden (Chang, 2014, p. 193), (Kahneman, 2012, p. 291), (Keen, 2011, p. 45). Mogelijke inkomsteneffecten worden geneutraliseerd⁵²³; de enige wet die houdt, is dat de vraag naar een goed van een geïsoleerde consument toeneemt als de prijs daalt⁵²⁴. Het inkomen⁵²⁵ is een limiet op de keuzemogelijkheden, zonder referentie naar haar invloed op de gemaakte keuze. (Keen, 2011, p. 49). Wanneer vervolgens rekening wordt gehouden met inkomstenveranderingen worden inkomstenstaten – waarbij de relatieve prijzen constant worden gehouden – vergeleken (Kahneman, 2012, p. 279), (Keen, 2011, p. 50). Volgens de 'wet van het afnemende grensnut'⁵²⁶ hebben individuele keuzes voor bijkomende goederen⁵²⁷, over alle goederen heen, steeds een positief, zei het afnemend, effect. Meer is steeds beter⁵²⁸. (Keen, 2011, p. 44).

Homo micro-*o*economicus beweegt zich in een wereld waarin hij los van culturele, sociale of andere context steeds logisch coherente zelfzuchtige keuzes maakt op basis van een momentopname van de huidige situatie zonder referentie naar zijn verleden en waarbij wat hij wil overeenstemt met wat het best is voor zijn welzijn en zijn welzijn geoptimaliseerd wordt door zijn keuzes (Kahneman, 2012, pp. 290, 377, 411). In het beste geval is elke keuze een kansspel waarbij de uitkomst beoordeeld wordt op basis van haar gemiddeld nut⁵²⁹ in het slechtste geval zijn de voorkeuren een aangeboren inzicht. Toe- of afname van nut worden als absolute waarden beschouwd, de graad waarin deze een effect hebben op de algemene nutservaring is steeds dezelfde. Bovendien vormt de oorspronkelijke toestand geen referentiepunt waartegen een toe- of afname wordt afgewogen. (Kahneman, 2012, pp. 279, 282, 290), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 305). De mogelijke goederencombinaties worden door homo micro-*o*economicus' budgetlijn bepaald⁵³⁰. Homo micro-*o*economicus past slechts zijn keuzes op dergelijke wijze aan dat

⁵²² Transitiviteit (zie supra p. 38, noot 222).

⁵²³ De gecompenseerde vraagcurve van Hicks (zie supra pp. 35-36).

⁵²⁴ De 'wet van de vraag' (zie supra pp. 35-36 en noot 205 aldaar) – behalve voor Giffen-goederen waarvan het onwaarschijnlijk is dat ze in de werkelijke wereld bestaan (Varian, 2010, p. 105).

⁵²⁵ De budgetlijn (zie supra p. 20, noot 115).

⁵²⁶ Zie supra p. 13 of convexiteit (zie supra p. 40, noot 243).

⁵²⁷ Die steeds perfect substitueerbaar zijn (zie supra p. 40, noot 243).

⁵²⁸ Onverzadigbaarheid (zie supra p. 40, noot 242) onder afnemend marginaal nut.

⁵²⁹ Een vereenvoudigde versie van de nutstheorie van Morgenstern en von Neumann (zie supra p. 38). De toepassing van hun axioma's op de subjectieve onzekerheid van éénmalige gokken en niet op het objectief risico van herhaalde pogingen. Een oefening in kansrekening. (Kahneman, 2012, pp. 270, 312, 314, 336-338), (Keen, 2011, p. 382).

⁵³⁰ Traditioneel wordt steeds gewerkt met twee goederen waartussen de consument moet kiezen. In werkelijkheid zijn talloze combinaties tussen talloze goederen mogelijk die onmogelijk te bevatten

zijn welzijn wordt geoptimaliseerd in functie van zijn inkomsten op dat ogenblik⁵³¹. Als zijn inkomen hem alleen toelaat minderwaardige goederen of goederen uit uitbuiting aan te schaffen kiest homo micro-*o*economicus ervoor duurzame of ethisch geproduceerde goederen links te laten liggen. Wanneer homo micro-*o*economicus' budgetlijn hem alleen maar toelaat eieren te eten, dan kiest hij eieren voor zijn geld. Indien homo micro-*o*economicus zich geen dak boven het hoofd kan veroorloven, dan kiest hij ervoor dakloos te zijn.

Rationaliteit wordt gereduceerd tot berekening, tot prijzen, hoeveelheden en inkomsten. Mensen zijn echter niet in staat tot een dergelijke rationaliteit: bij het nemen van beslissingen zijn ze overmatig optimistisch (Kahneman, 2012, p. 255), (Mischel, 2014, p. 180). Mensen nemen meer of onverantwoorde risico's wanneer ze alleen tussen nefaste opties kunnen kiezen of bijna zeker zijn dat ze veel zullen verliezen (Kahneman, 2012, pp. 280, 317-319). Mensen zijn slechts nog in staat aandacht te hebben voor het beheren van gebrek wanneer ze in armoede leven (Mullainathan & Shafir, 2013, p. 29). Hoe minder mensen bezitten, hoe gevoeliger ze zijn voor het risico op verlies (Kahneman, 2012, pp. 283-286). Voor mensen heeft wat ze bezitten meer waarde dan wat ze kunnen verkrijgen (Kahneman, 2012, p. 293), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 305). Mensen worden beïnvloed door de formulering van logisch equivalente uitspraken (Chang, 2014, p. 199), (Kahneman, 2012, p. 363). Mensen zijn niet in staat de hele (toekomstige) werkelijkheid te overzien maar houden het bij een heuristische mentale boekhouding⁵³² die ook hun gevoelens meeneemt om een overzicht te behouden en maken keuzes in functie van hun aspiraties⁵³³ (Chang, 2014, p. 199), (Kahneman, 2012, p. 343), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 307). Bovenal zijn de voorkeuren van mensen niet onveranderlijk: ze veranderen in functie van de context (Chang, 2014, p. 192), (Kahneman, 2012, pp. 355-356), (Mischel, 2014, p. 193), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 305).

Volgens de nieuwklassieke theorieën het individu zichzelf en zijn doelen verwezenlijken wanneer het eigenbelang ongehinderd en op eigen kracht kan worden nagestreefd. Homo micro-*o*economicus' succes uit zich in materiële verrijking, sociale macht en individueel genot waarvoor hij zelf verantwoordelijk is omdat hij meester is van de voorwaarden – uitiem zijn tijdsbesteding⁵³⁴ – die bijdragen tot zijn welzijn (Lordon, 2013, p. 248). Homo micro-*o*economicus bepaalt op dezelfde manier als hij consumeert hoeveel arbeid hij wil

zijn – voor acht goederen waarvan 99,99% combinaties buiten de budgetlijn vallen blijven nog meer dan zestienhonderd mogelijke combinaties. Volledigheid, transitiviteit en convexiteit zijn dan irrealistische condities (Keen, 2011, p. 70).

⁵³¹ De enige tijdsoverweging die homo micro-*o*economicus maakt is vandaag zijn volledig inkomen uitgeven, lenen of sparen (Varian, 2010, pp. 182-183).

⁵³² Afgezien van het feit dat de mogelijke goederencombinaties niet te overzien zijn (zie supra p. 86, noot 532).

⁵³³ Ze zijn tevreden met een goed resultaat en optimaliseren dus niet.

⁵³⁴ De rationele keuzetheorie van Becker (zie supra pp. 56-59).

leveren⁵³⁵. De afweging tussen werk en vrijetijd maakt hij in functie van het uurloon, wanneer de lonen afnemen kiest homo micro-œconomicus er niet alleen voor om minder te verdienen maar ook om meer vrijetijd te nemen. Homo micro-œconomicus verslaapt desnoods zijn hele vrijetijd als hij niet de middelen heeft om er iets (nuttig) mee te doen. (Keen, 2011, p. 137). Wanneer homo micro-œconomicus ontslagen wordt aanvaardt hij dat gelaten, emoties zijn hem vreemd, de impact van zijn verlies doet er niet toe, hij past slechts zijn consumptiegedrag aan⁵³⁶. Wanneer homo micro-œconomicus een keuze moet maken tussen werkloos zijn en bijvoorbeeld werken voor een wapenproducent, dan gaat die keuze over hoeveel waarde hij hecht aan een hoger inkomen en hoeveel aan zijn overtuiging dat wapens laakbaar zijn. Wanneer de nood hoog is – de momentopname – dan laat hij zijn principes varen of aanvaardt hij onderbetaald werk. Zo kiest homo micro-œconomicus er desnoods ook voor om zijn minderjarige kinderen te laten werken om te kunnen overleven of om te verhongeren⁵³⁷. Voor homo micro-œconomicus is werken een last waartoe hij alleen kan worden aangezet door extrinsieke motivering – een inkomen of noodzaak, intrinsieke motivatie is hem vreemd (Achterhuis, 2010, pp. 277-283), (Chang, 2014, p. 348), (De Grauwe, 2014, p. 70), (Keen, 2011, p. 132).

Homo micro-œconomicus ziet zichzelf als een productie-eenheid⁵³⁸, in staat om zijn leven op te bouwen door simpelweg te verlangen (Lordon, 2013, p. 249), een project waarin hij moet investeren. Door te werken kan homo micro-œconomicus zichzelf verwezenlijken zodat professioneel geluk kan samenvallen met het gelukkige leven (Lordon, 2013, p. 230). Hij is niet langer een onderworpen subject, zijn kunnen maakt hem vrij van externe dwang. Er blijft slechts prestatiedwang, de internalisering van de voorheen disciplinerende dwang van hogerhand⁵³⁹. Inkomensverschillen zijn het resultaat van een hogere marginale productiviteit⁵⁴⁰ van diegenen die meer verdienen. Het inkomen bevat de beloning van menselijk kapitaal: diegenen die meer in zichzelf geïnvesteerd hebben zijn bekwaamer en verdienen het meer te verdienen. (Chang, 2014, p. 318), (Keen, 2011, pp. 131-132, 137), (Passet, 2010, p. 879), (Piketty, 2013, p. 482). In de praktijk resulteert deze denkwijze in 'meritocratisch extremisme', het aanduiden van de winnaars van de productiviteits- en scholingswedstrijd door eigenverdienste extreem te belonen (Piketty, 2013, p. 530) zonder intergenerationele sociale mobiliteit te bewerkstelligen (Chang, 2014, p. 320), (Judt, 2010,

⁵³⁵ Arbeid wordt op dezelfde manier opgevat als elk ander goed. Volgens de 'wet van Say' (zie supra p. 4) neemt het aanbod aan arbeid toe wanneer het uurloon verhoogt en omgekeerd (zie supra p. 6). Consumenten bepalen zo, in tegenstelling tot consumptiegoederen, niet de vraag maar het aanbod aan arbeid. Logischerwijze consumeren producenten dan arbeid en wordt arbeid met winstoogmerk geproduceerd en is het arbeidsaanbod onderhevig aan de 'wet van de verminderende meeropbrengsten' (zie supra p. 4, noot 25). (Keen, 2011, p. 130).

⁵³⁶ Op de wijze beschreven pp. 82-83.

⁵³⁷ Een aangepaste versie van Malthus' theorie (zie supra pp. 5 en 9, noot 47) waarbij loontrekkers de honger dood niet ondergaan maar kiezen.

⁵³⁸ Becker (zie supra pp. 50-53).

⁵³⁹ Schumpeters rationeel individualisme (zie supra p. 30)

⁵⁴⁰ Zie supra p. 49, noot 318.

p. 14), (Piketty, 2013, p. 775). Geïmpliceerd wordt dat wie arm is, of niet goed genoeg is of niet hard genoeg probeert (Chang, 2014, p. 337), (Judt, 2010, p. 24), (Mullainathan & Shafir, 2013, p. 155). Zowel rijken als armen krijgen wat ze verdienen (Keen, 2011, p. 131). Niet alleen materieel en qua aanleg zijn mensen niet gelijk, ze zijn het vooral moreel niet omdat ze vrij gekozen hebben te zijn wie ze zijn. De objectieve gelijkheid van allen – de vrijheid te leven zoals we willen en niet als onderworpen subject – verwordt tot een ongelijke verdeling van de kansen op genot. Iedereen begeert naar eigen (materieel) vermogen. De armen passen zich via zelfbeperking aan zonder dwang van buitenaf. Vrijheid is dan niet langer een doel op zich maar een moreel rechtvaardigingsmiddel voor ongelijkheid. Nochtans is individuele productiviteit onzeker want moeilijk meetbaar⁵⁴¹ (Piketty, 2013, pp. 492, 531). Nochtans is ongelijkheid ook het gevolg van een ongelijke start in het leven (Chang, 2014, p. 338). Niet alleen werkt inkomensongelijkheid ongelijke kansen in de hand (Coolsaet, 2009, p. 118), ook geslacht, huidskleur, religie, leeftijd,... werken kansen tegen (Chang, 2014, p. 338). Vraag en aanbod naar competenties liggen aan de basis van inkomensongelijkheid, bepalend voor het aanbod is het schoolsysteem – de onderwijskwaliteit en de toegankelijkheid, voor de vraag is de technologische situatie van het productieapparaat doorslaggevend (Piketty, 2013, p. 483). Armoede leidt tot falen (Mullainathan & Shafir, 2013, p. 155). Het individu kan niet los van zijn context worden gezien.

Niet alleen worden ethische principes gediskwalificeerd door hun waardebeperking te herleiden tot een pure nutskwestie, ook de menselijke capaciteit om op basis van de rede een doordacht en verantwoord oordeel te vormen wordt uitgeschakeld zodat slechts de instrumentele rationaliteit van natuurlijke behoeften blijft. De parabel van individuele vrijheid (Chang, 2014, p. 174) laat slechts ruimte voor de willekeur van individuele consumptie- en tijdsbestedingskeuzes en geeft een illusie van vrijheid. De vrijheid om individueel verantwoordelijk te zijn voor de economische gevolgen van eigen keuzes. Homo micro-œconomicus als de incarnatie van negatieve vrijheid: hij kiest zoals hij wil (Berlin, 2010, p. 25). De economie is dan “[...] het domein waarbinnen het aan het subject [...] wordt overgelaten [...] om te doen of te zijn wat in zijn vermogen ligt, zonder tussenkomst van andere personen [...]” (Berlin, 2010, p. 11). Soevereiniteit, “[...] het ideaal van absolute zelfgenoegzaamheid en meesterschap over het eigen lot [...]”, wordt vereenzelvigd met vrijheid (Arendt, 1994, pp. 232-233). Ultiem kiest homo micro-œconomicus ervoor om niet meer te kunnen kiezen, om volledig onderworpen te zijn aan fysieke noodzakelijkheid (Arendt, 2009, p. 79), om slechts nog te trachten te overleven

⁵⁴¹ Slechts voor dupliceerbare taken en functies kan een grove schatting worden gemaakt (Piketty, 2013, p. 492). Het is ook onwaarschijnlijk dat de productiviteit van topkaders veel sneller toeneemt dan de gemiddelde productiviteit (Piketty, 2013, p. 497).

omdat zijn vrijheid “[...] afhankelijk is van het ontkennen van de sociale werkelijkheid.” (Harvey, 2014, p. 207, mijn vertaling). Losgemaakt van elke context hoeft niemand zich te bekommeren over het lot van de anderen.

Efficiënte eilanden

Volgens de klassieke versies ontmoeten deze homines micro-œconomici elkaar op de markt. De evenwichtstheorie⁵⁴² vervaecht de individuele keuzes van representatieve consumenten en producenten⁵⁴³ op de verschillende markten los van elkaar, onder vrije competitie waarbij ze geen invloed hebben op de prijs⁵⁴⁴. De deelnemers aan elke markt hebben een begindotatie – iets wat ze kunnen aanbieden⁵⁴⁵ – op basis waarvan ze beslissen te (ver)kopen in functie van de marktprijs (Varian, 2010, p. 167). Marktvraag en -aanbod zijn de optelsom van respectievelijk de individuele consumentenvraag⁵⁴⁶ en het individuele producentenaanbod⁵⁴⁷ – die elkaar niet beïnvloeden (Keen, 2011, p. 109) – tegen elke prijs. Wanneer iedereen ge- en verkocht heeft wat hij wou kopen of verkopen⁵⁴⁸ uit eigenbelang, dan is de markt in evenwicht en de evenwichtsprijs bepaald⁵⁴⁹. Op dit moment hebben zowel consumenten als producenten hun keuze geoptimaliseerd en gedragen ze zich op een verenigbare wijze⁵⁵⁰. (Mankiw & Taylor, 2011, pp. 71, 77, 81), (Varian, 2010, pp. 271, 293-294). Ze hebben hun eigenbelang nagestreefd en de markt – d.m.v. de gedecentraliseerde verdeling van middelen op basis van hun prijs (Mankiw & Taylor, 2011, p. 90) – bewerkstelligt het welzijn van iedereen (Chang, 2014, p. 175), (De Grauwe, 2014, pp. 26-27), (Keen, 2011, p. 38). In deze competitie tussen gelijken (Passet, 2010, p. 423) wordt verondersteld dat het inkomen van de consumenten onafhankelijk is van de prijs⁵⁵¹ die bij een hogere vraag oploopt⁵⁵² (Keen, 2011, pp. 51, 57). De producent hoeft zich alleen zorgen te maken over de kwantiteit aangezien de markt de verkoopprijs (Keen, 2011, p. 117), (Mankiw & Taylor, 2011, p. 292), (Varian, 2010, p. 396) en de lonen⁵⁵³ (Keen, 2011, p. 82) bepaalt. Producenten weten niet en reageren niet op wat andere

⁵⁴² De ‘wet van vraag en aanbod’ (zie supra p. 4) zoals gemodelleerd door Marshall (zie supra p. 21, noot 116).

⁵⁴³ Met hun eigen rationaliteit: winstmaximalisatie, i.e. de bekomen prijs moet overeenkomen met de marginale productiekost (zie supra p. 20, noot 112) (Chang, 2014, p. 173), (De Grauwe, 2014, p. 27), (Keen, 2011, p. 75). Voorkeuren m.b.t. wat zij produceren hebben producenten niet. Producenten kijken vooral naar zichzelf.

⁵⁴⁴ Ze zijn prijsnemer door hun aantal (zie supra p. 39, noot 237).

⁵⁴⁵ Zie ook supra p. 42-43.

⁵⁴⁶ Op basis van individuele voorkeuren waardoor ze hun individueel genot onafhankelijk optimaliseren (zie supra pp. 81-82).

⁵⁴⁷ Wie wat produceert wordt bepaald door het comparatief voordeel van de producenten (zie supra p. 5 en noot 27 aldaar).

⁵⁴⁸ Iedereen kan identieke goederen kopen en verkopen (Varian, 2010, p. 294). Enkel de beschouwde markt is onderhevig aan verandering – de ceteris paribus aanname (Keen, 2011, p. 177).

⁵⁴⁹ Zie supra pp. 20-21 en noten 115 en 116 aldaar.

⁵⁵⁰ Elke andere prijs zou betekenen dat sommigen hun gedrag nog aanpassen.

⁵⁵¹ De gecompenseerde vraagcurve van Hicks (zie supra pp. 35-36).

⁵⁵² De ‘wet van de verminderende meeropbrengsten’ (zie supra p. 4, noot 25).

⁵⁵³ Op korte termijn zijn de productiefactoren onveranderlijk (Keen, 2011, p. 109).

producenten (zouden kunnen) doen (Keen, 2011, p. 85). Het sociaal nut wordt geoptimaliseerd omdat alle producenten hun winst maximaliseren⁵⁵⁴, of precies zoveel produceren zodat hun marginaal inkomen gelijk is aan hun marginale kost⁵⁵⁵ tegen de evenwichtsprijs op de markt voor de totaal beschikbare kwantiteit en omdat zij geen invloed hebben op de prijs⁵⁵⁶ is dit de best mogelijke prijs voor de consument (Keen, 2011, p. 87).

Deze homines micro-œconomici leven in een omgeving waarin zij allemaal totaal los van elkaar, of het nu consumenten of producenten zijn, voor zichzelf kiezen of en hoeveel zij gaan consumeren of produceren van een goed op basis van de door de markt gegeven prijs van dat goed waardoor zij samen de marktprijs van dat goed bepalen. In het beste geval is de markt een aanpassingssysteem in het slechtste geval een cirkelredenering⁵⁵⁷. De totale consumentenvraag wordt bepaald door hun bereidheid tot betalen. Die consumenten die niet kiezen voor een goed hechten er geen waarde aan⁵⁵⁸. (De Grauwe, 2014, pp. 64-65). De marginale productiekosten en dus de bereidheid tot verkopen van elke producent regelen het totale producentenaanbod⁵⁵⁹. Diegenen van wie de marginale productiekosten te hoog liggen t.o.v. de geldende marktprijs produceren niet omdat ze geen waarde hechten aan het produceren van iets dat hen geen winst oplevert tegen de marktprijs. Een optimale situatie want het aanbod gaat naar diegenen die er het meeste waarde aan hechten en de vraag wordt toegewezen aan diegenen die ze tegen de minste kost kunnen produceren (Mankiw & Taylor, 2011, p. 152). Of diegenen die geen waarde hechten aan een goed het ook effectief niet willen consumeren is niet aan de orde. De individuele budgetlijn valt buiten de beschouwing van een specifieke markt. De totale vraag wordt bepaald door diegenen die dat goed kunnen en willen betalen⁵⁶⁰. Of diegenen die geen waarde hechten aan het verkopen van een goed dit ook niet (willen) verkopen is ook niet aan de orde. Het is irrationeel om niet tegen marginale kost te verkopen of rekening

⁵⁵⁴ Zie supra noot 543.

⁵⁵⁵ Marginale kost die op korte termijn, doordat de productiviteit afneemt, vanaf een bepaald punt steeds toeneemt waardoor voor meer productie een hogere prijs moet worden gegeven (Keen, 2011, p. 103).

⁵⁵⁶ Omdat alle producenten met elkaar concurreren, worden zij gedwongen tegen de geldende marktprijs te verkopen (De Grauwe, 2014, p. 76). Als zij tegen een hogere prijs verkopen hebben ze geen kopers meer, tegen een lagere prijs kunnen ze niet aan de vraag voldoen (Keen, 2011, p. 86).

⁵⁵⁷ Keen komt op een andere wijze tot dezelfde bevinding. Voor zijn argumentatie verwijs ik naar (Keen, 2011, pp. 91-92).

⁵⁵⁸ Omdat hij als homo micro-œconomicus kiest in functie van zijn budgetlijn (zie supra pp. 81-82).

⁵⁵⁹ Overigens wordt aangenomen dat voor elke markt consumenten en producenten bestaan die de volledige geproduceerde hoeveelheid bij elk evenwicht afnemen. Fenomenen als afnemende of constante marginale kosten – die in de werkelijke productiewereld meer standaard dan uitzondering zijn (Keen, 2011, pp. 124-125) – voorraad, overproductie, tegen verlies verkopen,... bestaan in deze omgeving niet of zijn het gevolg van marktfalen.

⁵⁶⁰ Diegenen die geen brood kopen lusten geen brood of eten liever taart; dat ze niet de middelen zouden kunnen hebben om brood of taart te kopen behoort niet tot de mogelijkheden (De Grauwe, 2014, pp. 65-66).

te houden met ervaring en/of toekomstperspectieven. Dit is een omgeving van uitsluiting door instrumentele prijzen die de ruil met gegadigden faciliteert⁵⁶¹. Marktprijzen zeggen slechts iets over getotaliseerde voorkeuren van bevoorrechten zonder iets over de intrinsieke waarde van de ruilobjecten voor iedereen uit te drukken. Het referentiepunt m.b.t. het bepalen van prijzen op elke markt is middels hun voorkeuren de budgetlijn van enkelen zonder rekening te houden met de noodzakelijkheden voor allen.

In deze omgeving wordt ervan uitgegaan dat iedereen iets aan te bieden heeft – door hen geproduceerde dingen, verzameld bezit of arbeid (de begindotatie) – waardoor een inkomen kan worden gegenereerd. Ook in deze omgeving is dit voor de meesten arbeid. (Varian, 2010, p. 160). Hoe iets kan worden geproduceerd of bezit kan worden vergaard zonder voorafgaande middelen blijft in het midden. Overigens is dit een consumentenomgeving. Hoe een consument producent kan worden in een dergelijke omgeving – de goederen zijn immers geconsumeerd – is niet duidelijk. Ook voor arbeid geldt dat het sociaal nut wordt geoptimaliseerd als alle producenten – in dit geval diegenen die hun arbeidstijd aanbieden – hun winst – in dit geval hun inkomen – maximaliseren of precies zoveel produceren zodat hun marginaal inkomen gelijk is aan hun marginale kost tegen de evenwichtsprijs – in dit geval het loon – op de markt voor de totaal beschikbare kwantiteit – alle aangeboden arbeid – en omdat zij geen invloed hebben op de prijs – hun loon – is dit de best mogelijke prijs voor de consument – in dit geval de producent als afnemer van arbeid⁵⁶². Of dit loon, dat bepaald wordt door de bereidheid tot betalen van de producent, volstaat om een menswaardig consumptiebestaan te leiden wordt niet in beschouwing genomen. Het evenwicht tussen de bereidheid tot verkopen van de consumenten als producenten van arbeid en de bereidheid tot betalen van de producenten als consumenten zorgt er ook op deze markt voor dat het aanbod – in dit geval aan arbeid – gaat naar diegenen die er het meeste waarde aan hechten en dat de vraag – in dit geval naar arbeid – toegewezen wordt aan diegenen die ze tegen de minste kost kunnen produceren (Mankiw & Taylor, 2011, p. 152). Arbeid is een consumptiegoed dat wordt gebruikt om andere consumptiegoederen te produceren. Arbeid wordt geproduceerd om winst te maken. Het krijgen van kinderen is het produceren van een consumptiegoed om aan de vraag naar arbeid te voldoen. Arbeid is onderhevig aan de wet van afnemende opbrengsten (Keen, 2011, p. 130), hoe meer kinderen worden geproduceerd hoe hoger hun productiekost. Op zijn minst een vreemd mensbeeld.

⁵⁶¹ Geld is slechts een rekeneenheid om mogelijkheden te vergelijken zodat voorkeuren tot uiting kunnen komen.

⁵⁶² Zie supra pp. 82-83 en noot 535 aldaar.

In deze omgeving is geen plaats voor geleidelijke verandering, telkens opnieuw moeten vraag en aanbod op elkaar afgestemd worden – steeds vergelijkingen van evenwichtstoestanden waarin de tijd geen rol speelt. Omdat vraag en aanbod elkaar niet beïnvloeden kunnen zij enkel veranderen⁵⁶³ door externe gebeurtenissen⁵⁶⁴ die buiten de invloedssfeer van de individuele producenten of consumenten vallen. In deze omgeving staat de ene markt los van de andere markt, gebeurtenissen hier kunnen slechts als een externe gebeurtenis tot een ander evenwicht op een andere markt leiden. In deze omgeving wordt elke markt afzonderlijk beschouwd zonder effect op de leefwereld of op anderen omdat deze effecten, positief of negatief, niet onderhevig zijn aan marktwerking (Varian, 2010, p. 644), er kan geen prijs worden gevormd omdat de eigendomsrechten niet (goed) gedefinieerd zijn (De Grauwe, 2014, p. 88), (Varian, 2010, p. 648) of omdat de verantwoordelijken niet kunnen worden aangewezen (De Grauwe, 2014, p. 38). In deze omgeving vallen individuele en collectieve rationaliteit samen. De markt houdt geen rekening met de gevolgen van het gedrag van individuele homines micro-œconomici op hun leefwereld. Het milieu⁵⁶⁵, de gezondheid⁵⁶⁶, arbeidscondities⁵⁶⁷, burens of naaste gemeenschappen⁵⁶⁸, dierenwelzijn⁵⁶⁹,... vallen buiten de horizon van de markten die slechts de optelsom zijn van individuele nuts- of winstmaximalisatie. In een omgeving van winstmaximalisatie zal elke producent trachten de kosten zoveel mogelijk te drukken of af te wentelen, indien de productiefactoren onveranderlijk zijn en producenten slechts oog hebben voor hun eigen horizon, dan werkt de markt oneerlijke praktijken om meer winst te maken in de hand.

Nochtans worden de evenwichtssituaties op alle markten verondersteld steeds Pareto-efficiënt⁵⁷⁰ te zijn omdat niemand beter kan worden gemaakt zonder dat iemand anders er slechter van wordt (Varian, 2010, pp. 310-312). Als echter niet duidelijk is hoe de begindotatie wordt bepaald en die ongelijk verdeeld is dan leidt deze beginsituatie tot ongelijke keuzemogelijkheden en uitkomsten. Als evenmin verklaard wordt hoe iemand van consument een producent van iets anders dan arbeid kan worden dan wordt de

⁵⁶³ Aan consumentenzijde is het inkomen gegeven en voldoen de voorkeuren aan de rationaliteitsvoorwaarde (zie supra p. 38) – op één en dezelfde markt is zijn bereidheid tot betalen tegen eenzelfde prijs dan logischerwijze onveranderlijk. Aan producentenzijde is het niet rationeel om de geproduceerde hoeveelheid te wijzigen als ook grondstoffen, lonen en productiemiddelen, elk op hun markt, onderhevig zijn aan dezelfde wet van vraag en aanbod (overigens worden alle productiefactoren als onveranderlijk beschouwd op korte termijn (zie supra p. 85, noot 554)).

⁵⁶⁴ Natuurevenementen, technologische ontwikkeling,... (Mankiw & Taylor, 2011, pp. 85-89).

⁵⁶⁵ Zoals vervuiling, overbevissing of de opwarming van de aarde.

⁵⁶⁶ Bijvoorbeeld overmatig gebruik van antibiotica als consument of producent van dierlijk voedsel, het weigeren van vaccinaties of alcoholmisbruik.

⁵⁶⁷ Onder andere kinderarbeid en andere vormen van uitbuiting.

⁵⁶⁸ Zoals het gebruik van genetisch gemodificeerde gewassen, filevorming, geur-, geluids- of andere overlast.

⁵⁶⁹ Bijvoorbeeld door de vernietiging van hun habitat of (te) krappe behuizing in fokkerijen.

⁵⁷⁰ Zie supra p. 22.

bestaande toestand bestendig. Aangezien ook de geldmarkt⁵⁷¹ op dezelfde wijze werkt en rijke individuen meestal uitleners zijn die interestinkomsten ontvangen en arme individuen, in de hoop op toekomstige hogere inkomsten, ontleners⁵⁷² die interesten betalen, dan lijkt het onwaarschijnlijk dat de status quo kan worden doorbroken. Consumenten kunnen op een bepaalde consumptiegoederenmarkt wel gelijk zijn omdat zij allebei prijsnemer zijn, niet alleen zal hun individuele budgetlijn hun bereidheid tot betalen bepalen maar ook het aantal markten waaraan zij op gelijke voet kunnen deelnemen zal beperkt zijn. Ceteris paribus één enkele markt, zonder enige context, bestuderen leert slechts dat tegen de gangbare marktprijs een bepaalde kwantiteit van een consumptiegoed kan worden verkocht en dus noodzakelijkerwijs geproduceerd. Het leert niets over hoe die prijs tot stand komt⁵⁷³, over de gevolgen van de gemaakte keuzes, over de werkelijke condities waarbinnen keuzes worden gemaakt, over de redenen waarom individuen al dan niet deelnemen aan een markt, over hoe aan iedereen's noden wordt voldaan en leert dus ook niets over waar waarde aan gehecht wordt of niet.

Kosmische harmonie

Om het economisch systeem in zijn geheel te bestuderen vertrekt de nieuwklassieke versie van het gedrag van de homines micro-œconomici (Keen, 2011, p. 256). Ook op de globale markt, waarbij constante economische groei wordt verondersteld⁵⁷⁴, ontstaat steeds weer een evenwicht op alle markten en worden alle hulpbronnen volledig gebruikt. De geldhoeveelheid is neutraal⁵⁷⁵, een toename zal alle nominale prijzen, activa en passiva⁵⁷⁶ evenredig doen toenemen⁵⁷⁷. (Keen, 2011, pp. 243-244). De arbeidsmarkt is ook in evenwicht door een samenspel van het algemeen prijsniveau waarvan het effect op de lonen onmiddellijk wordt verwerkt in vraag en aanbod⁵⁷⁸ en de voortdurende afweging tussen arbeid en vrijetijd van werknemers (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 238-239, 483). Economische agenten maximaliseren rationeel en kunnen dit omdat zij optimaal gebruik maken van de informatie waarover zij beschikken om economische beslissingen te nemen – huidige en toekomstige prijzen – wat hen in staat stelt subjectieve voorspellingen te doen die gemiddeld overeenstemmen met de corresponderende objectieve mathematische

⁵⁷¹ De geldmarkt werkt zoals beschreven door Fisher (zie supra pp. 24-25), dus de huidige situatie waarin interest niet eens de inflatie compenseert, is niet voorzien.

⁵⁷² In de veronderstelling dat zij effectief een lening bekomen.

⁵⁷³ Consumenten en producenten kiezen of en hoeveel zij gaan consumeren of produceren van een goed op basis van de door de markt gegeven prijs van dat goed waardoor zij samen de marktprijs van dat goed bepalen.

⁵⁷⁴ Zie supra pp. 53, 60 en noot 350 aldaar.

⁵⁷⁵ De klassieke dichotomie en de kwantiteitstheorie (zie supra pp. 4 en noot 23 aldaar en 23-24).

⁵⁷⁶ Dus ook spaartegoeden en schulden.

⁵⁷⁷ Banken en schulden spelen geen rol (Keen, 2011, p. 257).

⁵⁷⁸ Als rationele verwachtingen (zie supra pp. 53-54). De verwachte en reële inflatie zijn steeds identiek (Keen, 2011, p. 247).

verwachtingen⁵⁷⁹ (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 238-239). Elke homo micro-œconomicus die deelneemt aan het gedecentraliseerde economische systeem is een gecentraliseerde planner (Passet, 2010, p. 869) die rekening houdt met de toekomstige inflatie⁵⁸⁰ bij zijn intertemporele consumptie- en vrijetijdskeuzes gebaseerd op zijn voorkeuren⁵⁸¹ (Lucas, 1977, pp. 19, 24). Monetaire stabiliteit zal welvaart bevorderen omdat het de onstandvastigheid van het reële algemene prijsniveau reduceert (Lucas, 1977, p. 25). Omdat niet kan worden afgeweken van de natuurlijke werkloosheidsgraad⁵⁸² is de enige mogelijkheid voor de overheid het stabiliseren van inflatie door middel van een transparant en geloofwaardig monetair beleid (Meeusen & Willemé, 2006, p. 328). Tracht de overheid de werkloosheid te reduceren dan veroorzaakt zij alleen inflatie⁵⁸³ (Keen, 2011, p. 241). Onafhankelijke centrale banken houden de inflatie in toom door het korte termijn rentepeil te laten fluctueren⁵⁸⁴. Overheden moeten hun uitgaven beperken en zo min mogelijk belastingen heffen binnen budgetten in evenwicht⁵⁸⁵. Liefst beperkt de overheid zich tot het garanderen van contractuele en eigendomsrechten en vrije concurrentie⁵⁸⁶. Herverdeling vergt een unanieme herziening van de grondwettelijke bepalingen wat betreft eigendoms- en individuele rechten⁵⁸⁷. Slechts wanneer de markt tekort schiet kan de overheid d.m.v. het politieke proces tussenbeide komen m.b.t. de ruil van bijdragen aan wat gemeenschappelijk begeerd wordt⁵⁸⁸. Welvaart of politieke vooruitgang moet worden afgemeten aan de bevrediging van individuele begeerten omdat individuele belangen bepalen of het algemeen belang wordt verwezenlijkt⁵⁸⁹. Waarde wordt gemaximaliseerd door zelfzuchtige individuen die keuzes maken tussen alternatieven.

Planēta œconomica is een wereld waarin homines micro-œconomici onafhankelijk van elkaar hun eigenbelang nastreven door, op basis van een correcte interpretatie van imperfecte informatie, die hen in staat stelt de toekomst te voorspellen, rationele keuzes te maken, hun plannen realiseren en zo het algemeen belang bewerkstelligen – of Smiths

⁵⁷⁹ Modelconsistentie (zie supra p. 53).

⁵⁸⁰ Bijkomende belastingen en staatshersteluitgaven kunnen worden beschouwd als inflatie, respectievelijk reduceren zij het reële loon of leiden tot prijsverhogingen (Passet, 2010, p. 871).

⁵⁸¹ Zie supra pp. 56-59.

⁵⁸² Zie supra pp. 49 en 53.

⁵⁸³ Zie supra pp. 48-49 en 53.

⁵⁸⁴ In de jaren negentiennegentig werd afgestapt van het beheersen van de geldmassa (zie supra p. 49) omdat deze enerzijds door doorgedreven informatisering en deregulering van de financiële markten slechte voorspellers van het inflatiepeil waren geworden en anderzijds omdat de nu relevantere aggregaten aan hun controle ontsnappen (Keen, 2011, p. 245), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 413).

⁵⁸⁵ Zie supra pp. 49 en 53.

⁵⁸⁶ Zie supra pp. 4, 16, 41, 45-46, 49 en 57.

⁵⁸⁷ Zie supra p. 56.

⁵⁸⁸ Publieke goederen (zie supra p. 55).

⁵⁸⁹ Zie supra p. 55, noot 354.

onzichtbare hand⁵⁹⁰. Planēta oeconomica is een gedecentraliseerd systeem dat zich steeds in een optimaal evenwicht van alle markten bevindt waardoor prijzen het ordeningscentrum vormen (De Grauwe, 2014, p. 26), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 427), (Passet, 2010, p. 871) – een Walrasiaans evenwicht. In het beste geval een abstract model in het slechtste geval een natuurstaat waarbij een allocatievariabele de verschillende verdelingen kan weergeven (Lucas, 1972, pp. 106, 120). De rationele verwachtingen van de homines micro-œconomici en flexibele prijzen en lonen garanderen het algemeen evenwicht en sluiten elke overheidstussenkomst bij voorbaat uit als evenwichtsverstoring. Crisissen of fluctuaties in het nationaal inkomen die aanleiding geven tot depressies en werkloosheid zijn geen verstoringen van het evenwicht maar verplaatsingen van de evenwichtswaarde door monetaire misperceptie⁵⁹¹ of door exogene schokken⁵⁹². Enerzijds is homines micro-œconomici's interpretatie van een prijsverandering vatbaar voor vergissingen omdat zij niet weten of het om een wijziging van het algemeen prijspeil gaat of om een relatieve prijsaanpassing. Een foute lezing kan zich (versneld) verspreiden en het harmonisch evenwicht verstoren. Anderzijds worden de subjectieve inschattingen van homines micro-œconomici m.b.t. de kans dat een gebeurtenis zich voordoet geassimileerd met risico's die statistisch kunnen worden ingeschat omdat ze zich herhalen (Lucas, 1977, p. 15). Op planēta oeconomica zelf kennen homines micro-œconomici geen onzekerheid, gemiddeld zijn hun toekomstverwachtingen accuraat omdat ze hun eigenbelang bevorderen binnen een systeem waarvan ze weten hoe het functioneert⁵⁹³ (Keen, 2011, p. 249), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 238). Alle plannen realiseren er zich feilloos (Keen, 2011, p. 259). Op planēta oeconomica bestaat onzekerheid – een zich niet herhalende gebeurtenis⁵⁹⁴ – slechts als gebeurtenis van buitenaf die een grote impact heeft op planēta oeconomica maar niet kan worden verklaard of voorzien. Het harmonisch evenwicht wordt verbroken door niet-economische onafwendbare overmacht (Keen, 2011, p. 257). Zelfversterkende terugkoppelingseffecten bestaan niet in planēta oeconomica, het verleden wordt er uitgemiddeld of vergeten door het tegen elkaar wegvallen van afwijkingen omdat ze als willekeurig worden beschouwd 'onder de wet van de grote aantallen'. Het impliciet

⁵⁹⁰ “[...] het jaarlijks inkomen van elke samenleving stemt altijd precies overeen met de ruilwaarde van de volledige jaarlijkse productie van haar industrie [...]. Omdat elk individu [...] zoveel mogelijk tracht [...] [ervoor te zorgen dat] zijn productie het meeste waarde heeft; werkt elk individu aan het zo groot mogelijk maken van het jaarlijks inkomen van de samenleving. Algemeen genomen is het niet zijn bedoeling het algemeen belang te bevorderen en weet hij niet hoeveel hij eraan bijdraagt. [...] hij heeft alleen zijn eigen belang voor ogen en wordt hierin, zoals in vele andere gevallen, geleid door een onzichtbare hand om een doel dat geen deel was van zijn bedoelingen te bevorderen. [...]. Door zijn eigenbelang na te jagen bevordert hij vaak het belang van de samenleving doeltreffender dan wanneer hij het wil bevorderen.” (Smith, 2007, pp. 349-350, mijn vertaling). Dit is de enige vermelding van de 'onzichtbare hand' in *The Wealth of Nations*.

⁵⁹¹ Zie supra pp. 48 en 53.

⁵⁹² Het geldaanbod (Keen, 2011, p. 244), de natuurlijke werkloosheidsgraad (Meeusen & Willemé, 2006, p. 214) en plotse veranderingen aan aanbodzijde (zie supra pp. 48 en 54).

⁵⁹³ Het overeenkomstige stochastisch proces dat geldt in de werkelijkheid (Meeusen & Willemé, 2006, p. 238).

⁵⁹⁴ Zie ook supra p. 26 en noot 143 aldaar.

optimalisatieproces⁵⁹⁵ van alle homines micro-œconomici voor zich zorgt ervoor dat het systeemmodel waarop ze zich baseren wordt aangepast indien ze zich systematisch vergissen. (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 293-294). Op planēta œconomica baseren alle homines-œconomici zich op hetzelfde en enige systeemmodel. Planēta œconomica reduceert de werkelijkheid tot een éénduidig lange termijn evenwicht waarmee ze steeds samenvalt. (Meeusen & Willemé, 2006, p. 347). De micro-economische rationaliteitsveronderstelling⁵⁹⁶ wordt doorgetrokken tot het macro-economisch niveau⁵⁹⁷. Hoe eenzelfde modelperceptie van het economisch systeem voor alle homines micro-œconomici⁵⁹⁸ kan bestaan wordt niet geëxpliciteerd. Er bestaat geen impact van een verkeerde modelperceptie, waardoor foute verwachtingen het gedrag van homines micro-œconomici zal beïnvloeden, op de gegevens die gebruikt worden om de modelspecificatie te bepalen. Veralgemeende foute informatie over één of meer van de variabelen, waardoor homines micro-œconomici foute verwachtingen hebben, hebben op planēta œconomica geen destabiliserend effect noch invloed op de toekomstige ontwikkelingen als de markten te allen tijde ruimen. Er wordt geen rekening gehouden met de mogelijkheid dat, zelfs wanneer de verwachtingen van alle homines micro-œconomici rationeel zijn en alle markten altijd ruimen, zij hun verwachtingen kunnen beperken zodat toekomstige generaties worden uitgesloten⁵⁹⁹. Omdat de verwachtingen in de nabije toekomst op hun beurt afhangen van de verwachtingen in de verdere toekomst, die dan weer afhangen van de nog verdere toekomst moet een voor alle homines micro-œconomici identieke eeuwigheid bestaan.

Op planēta œconomica kan een individuele markt zich niet in onevenwicht bevinden en dus niet de oorzaak zijn van een crisis (Keen, 2011, pp. 261-262), veranderingen zijn het gevolg van substitutie-effecten (Lucas, 1977, p. 17). Op planēta œconomica ruimen alle markten steeds aan evenwichtsprijzen onder volmaakte mededinging. Prijsrigiditeit – een empirisch vastgestelde werkelijkheid (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 333-334) – ten gevolge van monopolistische concurrentie, oligopolie of monopolie moet op planēta œconomica ten alle prijze tegengegaan worden door deregulering omdat zij perfecte marktwerking met producenten die prijsnemer zijn verhindert. Starre prijzen kunnen niet

⁵⁹⁵ Zoals bij nuts- of winstmaximalisatie.

⁵⁹⁶ Volledigheid, transitiviteit, onverzadigbaarheid en convexiteit (zie supra p. 40).

⁵⁹⁷ De Sonnenschein-Mantel-Debreu condities bewijzen echter dat door inkomenseffecten de transitiviteit van de geaggregeerde vraagfunctie niet kan worden gegarandeerd omdat in wederzijds afhankelijke markten deze kunnen ruimen bij verschillende prijscombinaties. Hierdoor kunnen meerdere algemene evenwichtssituaties bestaan. (Keen, 2011, pp. 51-53).

⁵⁹⁸ Alle deelnemers aan het economisch systeem. Gezien de vergevorderde globalisering ligt aan een arme boer in een arm land en een multimiljonair in een rijk land dezelfde werkelijkheid ten gronde van waaruit elk van hen eenzelfde model extrapoleert en dezelfde verwachtingen m.b.t. dezelfde variabele, zoals bijvoorbeeld de toekomstige prijs van aardappelen.

⁵⁹⁹ Het doorschuiven van (staats)schulden of milieuproblemen naar toekomstige generaties door er geen rekening mee te houden in de huidige verwachtingen.

het gevolg zijn van het optimaliserend gedrag van homo micro-*o*economicus; contractueel afgesproken prijzen, klantenbinding, aanpassingskosten⁶⁰⁰ zijn onbestaand op *planēta o*conomica, prijzen passen zich steeds onmiddellijk aan. (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 205-206). Werkgevers en werknemers hebben eenzelfde onderhandelingspositie (Keen, 2011, p. 135) – zij zijn allebei prijsnemers – op *planēta o*conomica, werkgevers maken geen misbruik van het feit dat zij de lonen naar beneden kunnen drijven omdat het arbeidsaanbod hoog en de vraag laag is⁶⁰¹. Om loonrigiditeit tegen te gaan moeten hoge en/of langdurige werkloosheidsvergoedingen, minimumlonen, (automatische) loonindexering, vaste lange-termijn contracten, vakbonden en collectieve arbeidsovereenkomsten bestreden worden. Werknemers en hun vertegenwoordigers zijn irrationeel want zij aanvaarden geen nominale loondalingen maar aanvaarden ze wel door inflatie. Solidariteit en sociale controle⁶⁰², (de)motivering door respectievelijk loondalingen en -verhogingen⁶⁰³, de rationele voorkeur voor zekerheid⁶⁰⁴, coördinatieproblemen⁶⁰⁵,... bestaan niet op *planēta o*conomica. Omdat geld neutraal is, bestaat er geen causale band tussen de monetaire en de reële sfeer⁶⁰⁶. (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 214-218, 328-329).

Onder perfecte concurrentie zorgen competitieve prijzen op *planēta o*conomica voor een optimale samenleving: de productieprocessen kunnen niet gewijzigd worden zonder dat van één goed minder wordt geproduceerd om meer te produceren van een ander, er is geen wederzijds nutverhogend handelsverkeer meer mogelijk en de inkomensdistributie is dusdanig dat niemand beter kan worden gemaakt zonder dat iemand anders er slechter van wordt (Rawls, 1999, p. 240). De economische toestand, als het resultaat van keuzes, van *planēta o*conomica moet als een gegeven worden beschouwd zolang het keuzeproces

⁶⁰⁰ De impact van een prijsverandering op de marketingkosten (prijzlijsten, brochures, reclame, heretikettering,...).

⁶⁰¹ Vooral in het geval van monopsonie (een markt met één koper en veel aanbieders) (Meeusen & Willemé, 2006, p. 216).

⁶⁰² Het is rationeel om uit solidariteit met alle werkenden en werklozen geen loon te aanvaarden onder het huidige loon omdat werkgevers dan het signaal krijgen dat toekomstige veralgemeende nominale loondalingen aanvaardbaar zouden zijn. Het is ook rationeel om individueel een loon te bedingen dat vergelijkbaar is met wat gangbaar is voor een functie. In dergelijk geval gaat het neutraliteitsprincipe van geld overigens niet langer op (Meeusen & Willemé, 2006, p. 329).

⁶⁰³ Volgens de nieuwklassieke versie bestaat er geen onvrijwillige werkloosheid, wanneer het evenwichtsloon geldt, kan steeds een nieuwe baan worden gevonden tegen het evenwichtsloon, dit kan leiden tot contraproductief gedrag omdat ontslag weinig effect heeft. Lonen boven het evenwichtsloon zorgen ervoor dat bekwaamere en gemotiveerdere werknemers zich aanbieden, dat de personeelsrotatie vermindert, hoe tevredener werknemers zijn,... (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 336-337).

⁶⁰⁴ In de vorm van contracten op lange termijn eerder dan op korte termijn.

⁶⁰⁵ Bij perfecte marktwerking en rationele verwachtingen kan de keuze van één deelnemer de keuzemogelijkheden en de keuze van de andere(n) beïnvloeden (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 340-341).

⁶⁰⁶ De klassieke dichotomie die enkel door nominale rigiditeiten kan worden doorbroken (zie supra pp. 4 en noot 23 aldaar en 23-24).

zoveel mogelijk keuzemogelijkheden laat⁶⁰⁷. Aangezien er geen gemeenschappelijk doel onafhankelijk van de waarden van elke homo micro-œconomicus kan bestaan⁶⁰⁸ moet op planēta œconomica zoveel mogelijk overgelaten worden aan de markt. Onder de sluier der onwetendheid worden eigendoms- en individuele rechten initieel vastgelegd en kunnen slechts bij unanimitieit of absolute meerderheid worden herzien. Op planēta œconomica beperkt de overheid zicht tot het uitvaardigen van technische en neutrale privaatrechtelijke regels die deze rechten vrijwaren. Omdat op planēta œconomica het sociaal goed de maximale invulling van de begeerten van de homines micro-œconomici is moeten wetten op hun economische efficiëntie worden beoordeeld. Omdat begeerten geen doel op zich kunnen zijn, beperkt rechtvaardigheid zich tot unanimitieit of het aanvaarden van de toestand door de meerderheid van planēta œconomica.

Morele principes worden weggerelativeerd onder de dekmantel van de verscheidenheid die mensen typeert. Keuzes kunnen slechts betekenisvol zijn in materiële zin. Het enige hogere principe dat geldt is economische efficiëntie waaraan alles onderworpen wordt: zowel rechtvaardigheid als verantwoordelijkheid, geluk, wetten, welzijn, kennis, liefde, medeleven, milieukwesties of het leven zelf. Waarde wordt beperkt tot begeren, tot het verlangen te consumeren. Een steeds veranderend hunkeren dat verspilling en veroudering, voortdurende vernietiging in zich draagt. Welvaart is niet het resultaat van het bezit van materiële dingen maar van een zich steeds versnellend productie- en consumptieproces van een verspillingseconomie waarvoor duurzaamheid de grootste bedreiging vormt (Arendt, 1994, p. 252) maar waardoor permanente groei wordt bewerkstelligd. De enorme stijging van de welvaart Het evenwicht waarin de economie zich bevindt is steeds een optimale welvaartstoestand. Het is onmogelijk dat verschillende uitkomsten mogelijk zijn, dat verschillende (Pareto-efficiënte) evenwichten met verschillende welvaartsverdelingen kunnen leiden tot andere beoordelingen waardoor de rechtvaardigheidskwestie opduikt. Het bepalen van een optimale sociale welvaartsfunctie is onmogelijk want een normatieve aangelegenheid waarover niets kan worden gezegd. De door de globalisering toenemende onderlinge economische afhankelijkheid en haar consequenties op het welzijn van mensen, de bedreiging van het milieu door een economisch systeem dat het milieu als goed beheerd beschouwd, als de eigendomsrechten correct zijn afgebakend en de socio-economische realiteit van armoede en uitsluiting die mensen in hun waardigheid aantasten blijven onbesproken. Concrete economische problemen moeten wijken voor theoretische problemen, de werkelijkheid krijgt de eigenschappen die overeenkomen met de eisen van de theorie. Elke relatie met de werkelijkheid zoals beleefd door homines micro-œconomici, ontbreekt op planēta

⁶⁰⁷ Zie supra p. 56.

⁶⁰⁸ Zie supra p. 56.

œconomica ter wille van een mythisch algemeen evenwicht. Doelloos zwalpt de economie op haar zee van middelen die verheven zijn tot hoogste goed.

Summum bonum

Alhoewel de nieuwklassieke economische wetenschap zich presenteert als een positieve en dus waardenvrije wetenschap, geven haar beginselen – nuts- of winstmaximalisatie en economische efficiëntie – aanleiding tot een doctrine die bepaalde waarden en gedragsregels voorschrijft. Alhoewel individuele keuzes voor de theorie als ethisch neutraal worden beschouwd, houdt de theorie een moreel doel in: het maximaal invullen van de begeerten die ten grondslag liggen aan deze keuzes door de keuzevrijheid te bevorderen zodat algemene welvaart wordt gediend. Als theorie kan ze als utilitaristisch consequentiaalistisch worden beschouwd, omdat slechts het resultaat – het invullen van begeerten – bepalend is m.b.t. het welzijn van de gemeenschap en niet de bedoelingen of beweegredenen bij het maken van keuzes (van Hees et al, 2014, p. 97). Omdat de uitkomst steeds optimaal is, is het irrelevant of die uitkomst actief bewerkstelligd wordt of onbedoeld tot stand komt en is zij steeds gerechtvaardigd.

Begeren en willen

De nieuwklassieke economische theorie oordeelt niet over de individuele keuzes van economische agenten. Zij gaat ervan uit dat elke keuze een rationele keuze, is omdat zij een subjectieve individuele inschatting van verwacht genot is, een afweging in het invullen van wat mensen begeren⁶⁰⁹. Het uit de weg gaan van de subjectiviteit van persoonlijke smaak, ambities, welzijn en geluksgevoel, waarbij alles wat als een nood wordt gevoeld – zowel materiële als geestelijke en sociale noden – in economische termen kan worden afgewogen, herleidt mensen niet alleen tot slechts economische wezens, het reduceert mensen ook tot zelfzuchtige wezens die worden gestuurd door prikkels waaronder moet worden gekozen. Niet langer noden maar de onmiddellijke invulling van onbegrensde verlangens stuurt individuen (Bell, 1996, p. 22). Het is expliciet een 'geïnformeerde verlangenstheorie' waarbij welzijnsverhoging, onafhankelijk van morele of andere kwalitatieve kenmerken, kwantitatief wordt opgevat (van Hees et al, 2014, pp. 68-69). Welzijnsverhoging die afhankelijk is van het verwacht genot en dus niet noodzakelijk geconcretiseerd wordt. Alhoewel ervan uitgegaan wordt dat elk individu weet wat hem/haar genot oplevert, balanceert het steeds tussen hoop en vrees voor wat werkelijkheid zal worden, kan het niet handelen omdat het nooit de stap uit het tijdloze in de tijd zet (Jonas, 2011, p. 139).

Het Aristotelisch proairêsis of het vermogen te kiezen tussen middelen – alternatieven – om een begeerd, afwezig object te bemachtigen dat ook onbereikbaar kan zijn en moet

⁶⁰⁹ Deze aanname kan worden teruggevoerd tot Bentham (zie supra p. 10) en de uitwerking hiervan door de Oostenrijkse school (zie supra pp. 10-13) en Jevons (zie supra p. 17).

bemiddelen tussen de begeerte en de rede, wordt beroofd van de rede (Arendt, 2014, pp. 81-85). Zoals de ezel van Buridan die van honger zou omkomen als hij volledig rationeel tracht te kiezen tussen twee even aantrekkelijke hooibundels op gelijke afstand, vertrouwt de mens op zijn begeerte en verzaakt aan zijn vrije keuze (Arendt, 2014, p. 86). Volgens Aristoteles is het de begeerte die de rede ertoe aanzet om "[...] tussenbeide te komen en om de beste strategieën en middelen te beramen om dit object te bemachtigen." (Arendt, 2014, p. 80). De begeerte richt zich op een makkelijk bereikbaar 'wat' en wordt slechts ingeperkt door de praktische rede – de bewust plannende rede – omdat er mogelijke toekomstige gevolgen zijn waarvoor de begeerte blind is en waardoor het handelen tot de sfeer van de moraliteit behoort (Arendt, 2014, pp. 80-85), (Peters, 1967, p. 163). Het genot vervolledigt de levensactiviteit maar het is het handelen, de keuze voor één daad en niet voor een andere – het hoe – waardoor ontstaat wat ook anders zou kunnen zijn (Arendt, 2014, pp. 31, 33, 83), dat goed of slecht kan zijn en niet het overlappende genot dat het resultaat is van het handelen (Arendt, 2014, pp. 82-83), (Peters, 1967, p. 77). De pre-christelijke filosofie kent geen willen, het is de wens die zich richt op de toekomst, op het doel⁶¹⁰ (Arendt, 2014, pp. 19, 32, 80-81), (Peters, 1967, p. 163). Het is vrijwillige onderwerping aan het gebod van god die geleid heeft tot de ontdekking van de wil, "[...] [het] mentaal orgaan voor een toekomst die in principe onbepaalbaar is en daarom een mogelijk verbod van het nieuwe." (Arendt, 2014, pp. 35, 92). Op het ogenblik dat het zelfgebod⁶¹¹ niet langer noodzakelijk kunnen impliceert, ontstaat de wil als een autonoom vermogen dat individualiseert (Arendt, 2014, pp. 86-87, 243). De vrije wil⁶¹² heeft echter (een) doel(en) voor ogen dat/die de mens zichzelf stelt, die het zuivere kiezen uit middelen om levensnoodzakelijkheden te bekomen overstijgt(en) en waardoor de mens handelt. Omdat het een keuze tussen alternatieven betreft worden mensen niet slechts gedreven door een wil die bestaat uit het bewust doordrijven van een neiging in weerwil van andere neigingen (Lalande, 1956, p. 1218) in zijn eigenbelang en het eigenbelang van anderen negerend, maar door waardeoordelen waarbij de verschillende mogelijkheden en ter beschikking staande middelen worden beschouwd om tot handelen over te gaan. Het betreft een duurzame, beredeneerde keuze met een doel voor ogen dat louter genot overstijgt. In de nieuwklassieke economische versie is de mens gereduceerd tot een 'idiosyncratisch personage' (Baechler, 2013, p. 113), tot de unieke manier waarop hij/zij zijn/haar eigen specifieke karakter en culturele socialisatie tot uitdrukking brengt zonder rekening te houden met zijn/haar inbedding in de mensheid en het maatschappelijk weefsel

⁶¹⁰ "[...] datgene waarom iets existeert en waarom een proces of een handeling wordt ondernomen om dat te bewerkstelligen of in stand te houden." (Jonas, 2011, p. 93) zonder een waardeoordeel in te houden.

⁶¹¹ In Aristotelische en Kantiaanse interpretatie van de praktische rede: 'Gij zult' als een uit de rede ontstane dwang op basis van evidente waarheid of logische redenering (Arendt, 2014, pp. 86-87).

⁶¹² Het al dan niet bestaan van de vrije wil (van Hees et al, 2014, pp. 230-247) zal ik in deze thesis niet beschouwen.

(Baechler, 2013, pp. 86-89). Een ontaard wezen dat afgesneden is van doeleinden en waarvan het succes bepaald wordt door het vermijden van pijn en het ervaren van genot (Baechler, 2013, p. 116). De rede wordt onderworpen aan de wil en de wil aan de begeerte.

Nochtans worden economische agenten, alhoewel onderworpen aan de willekeur van de begeerte, als normatief competente wezens beschouwd die individueel moreel verantwoordelijk zijn voor de (economische) gevolgen van hun keuzes omdat zij deze vrij maken. De wil bevestigt en verzekert het individu als diegene die alle wilsacten stuurt waardoor een solipsistische vrijheid ontstaat (Arendt, 2014, pp. 243-244). Substantiële verantwoordelijkheid houdt echter niet alleen in dat het individu een autonome keuze heeft gemaakt maar ook dat het controle heeft over de omstandigheden waarin die keuze wordt gemaakt (van Hees et al, 2014, pp. 34-35). De nadruk die gelegd wordt op het persoonlijk aandeel in de economische positie van individuen en het niet bestaan van vrijwillige werkloosheid zorgt ervoor dat het moreel zwaartepunt bij het individu zelf komt te liggen, dat vrij van externe belemmeringen zelf de uitkomst bewerkstelligt. Wanneer de economische positie aanleiding geeft tot het niet in staat zijn de eigen identiteit uit te drukken⁶¹³, tot sancties⁶¹⁴, tot uitsluiting of de maatschappelijke veroordeling van bepaalde individuen dan wordt afbreuk gedaan aan de vrijheidsprincipe zelf, aan de mogelijkheden tot handelen. Aan het zo ontstane angstaanjagende 'gevoel' van eigen verantwoordelijkheid voor de eigen onafhankelijkheid kan alleen worden ontsnapt door te handelen, wat niemand alleen kan. Willen mensen in de wereld iets bereiken, dan moeten ze in gezamenlijk overleg, door de pluraliteit eigen aan de mens, handelen. (Arendt, 2014, pp. 225, 243-244, 249-250). Niet alleen negatieve vrijheid: de bevrijding van onderdrukking maar ook positieve vrijheid⁶¹⁵: het stichten van vrijheid als een stabiele, tastbare werkelijkheid (Arendt, 2014, p. 253). De mens niet als begerende behoeftige maar als moreel vrij omdat hij/zij de dood niet langer vreest (Arendt, 1994, pp. 72, 99), (Gray, 2011, p. 234), doordat hij/zij zich kan plaatsen in de toekomst, die hij/zij anders kan willen en waarvan hij/zij weet dat de verwerkelijking contingent is omdat hij/zij anders had kunnen handelen en feilbaar is in het oplossen van de problemen die zich stellen aan de mensheid: Hoe kunnen wij vreedevol samenleven?, Hoe stemmen wij beperkte middelen en ongebreidelde noden op elkaar af?, Hoe bevorderen wij welzijn? (Baechler, 2013, p. 85).

⁶¹³ Bij gebrek aan middelen dat zich op verschillende manieren kan uiten, niet alleen in een beperking van de ontplooiingsmogelijkheden maar ook in het niet kunnen invullen van basisnoden en de daaraan verbonden gevolgen.

⁶¹⁴ Het intrekken van uitkeringen, het verplicht worden elk werk te aanvaarden,...

⁶¹⁵ In Berlins woorden: "[...] meester over zichzelf [...] zijn." of "[...] mijzelf bewust zijn als een denkend, willend, handelend wezen, dat verantwoordelijkheid draagt voor zijn keuzen en in staat is deze toe te lichten aan de hand van eigen ideeën en bedoelingen." (Berlin, 2010, p. 25).

Waarde en prijs

Niet alleen krijgen slechts die dingen die het persoonlijk nut bevorderen een prijs of ruilwaarde (uitgedrukt in geld als rekeneenheid), ook wordt alles wat op welke wijze dan ook kan beschouwd worden als de invulling van een begeerte deel van dit waardesysteem⁶¹⁶. Voor de klassieken drukte de gebruikswaarde het nut van een ding uit, de ruilwaarde de koopkracht inherent aan het bezit van een ding. Zo heeft water een hoge gebruikswaarde, maar zeer weinig ruilwaarde en een diamant een zeer hoge ruilwaarde maar weinig of geen gebruikswaarde. Maakten de klassieken nog het onderscheid tussen de ruilwaarde bepaald door schaarste en de gebruikswaarde inherent aan een goed door de arbeid die erin is geïnvesteerd of door wat het kost (Ricardo, 1821, pp. 8-9), (Smith, 2007, pp. 26, 28) dan blijft nu slechts de subjectieve waardering van de consument. De voorkeuren die gereveleerd worden kunnen zo, via de prijs die een deelnemer aan het economisch systeem voor een goed wil betalen of opgeven⁶¹⁷, vertaald worden in een veralgemeend systeem dat niet alleen bepaalt wat voor een gegeven individu nuttig is, maar voor de samenleving in haar totaliteit. Wat het individueel welzijn bevordert heeft waarde, omdat het het collectief welzijn onrechtstreeks bewerkstelligt. Door de marginale revolutie is het niet de productie van een goed dat het een ruilwaarde geeft, maar omdat het de consument een (verwacht) nut oplevert dat kosten worden gemaakt om het te produceren (Passet, 2010, p. 393). Niet langer productie maar consumptie is de drijvende kracht achter groei.

De 'begeerte-tot-één-meer'⁶¹⁸, specifiek voor elk individu en afhankelijk van de geconsumeerde kwaliteit en die het genot verhoogt⁶¹⁹ door noden te bevredigen⁶²⁰ is het resultaat van introspectie naar de mate van pijn en genot die wordt (zal worden) ondergaan. Het (over)leven wordt centraal gesteld, het biologische levensproces van de mens dat een dwingend karakter heeft door de noden waarin de mens steeds opnieuw moeten voorzien (Arendt, 1994, p. 76). Consumptieproces waarbinnen de dingen steeds vluchtig van aard zijn en waaraan het productieproces – waarbinnen nuttig is wat het proces efficiënter maakt – wordt onderworpen (Arendt, 1994, p. 149). Door het zich steeds versnellende innovatieproces waarbinnen de dingen steeds minder duurzaam gemaakt worden opdat toenemende productiviteit en groei in potentie aanwezig zouden zijn worden steeds meer gebruiksgoederen consumptiegoederen. Aangezien goederen lang genoeg tastbaar in de wereld moeten blijven om waarde te krijgen (Arendt, 1994, p. 105), leidt

⁶¹⁶ De Schumpeteriaanse rationalisering van de hele levenssfeer (zie supra p. 30)

⁶¹⁷ De ruilwaarde "[...] drukt de relatie tussen twee dingen op een bepaald tijdstip en plaats uit." (Marshall, 1920, p. 61).

⁶¹⁸ Fisher (zie supra p. 23).

⁶¹⁹ Jevons (zie supra p. 17).

⁶²⁰ Menger (zie supra p. 11).

dit ertoe dat consumptiegoederen geen waarde meer kunnen krijgen uit hun gebruikswaarde doch nog slechts een maatschappelijke ruilwaarde – prijs (Arendt, 1994, p. 75). Omdat slechts op de markt de ruilwaarde automatisch kan worden bepaald, hebben de dingen geen privéwaarde meer (Arendt, 1994, p. 161): alle deelnemers aan de prijszetting op basis van hun individueel nut gaan op in de massa. Hierdoor kunnen voorheen als niet marktgebonden domeinen beschouwde menselijke activiteiten die enerzijds door de overheid werden verstrekt zoals gezondheidszorg, onderwijs en publieke diensten en anderzijds het product zijn van de menselijke creativiteit – haar kennis-, culturele en kunstproducten – marktgoederen worden. Zo kan de markt het leven zelf insluiten: de biodiversiteit, patenten op levende organismen en genen en de biotoop – bijvoorbeeld koolstofdioxidehandel. Het betreft een instrumenteel kwantitatieve prijs die geen rekening houdt met (toekomstige) ecologische, educatieve, intellectuele, sociale, menselijke, gezondheidsaspecten of het voorradig zijn van grondstoffen. Ook neemt de prijs de motivering(en) van diegene(n) die al dan niet bereidt zijn haar te betalen niet in aanmerking. Daarnaast kan een ruilwaarde worden gegeven aan activiteiten die geen of een negatieve waarde creëren⁶²¹ zodat het voor (bepaalde) individuen mogelijk is sociale macht te verwerven⁶²² en de zuivere vraag en aanbodrelatie van geld wordt ontworpen (Harvey, 2014, pp. 32-33). Om die reden is geld, als rekeneenheid, niet onafhankelijk en objectief, niet ten opzichte van wat ze moet meten en ook niet voor individuen.

Goederen hebben niet langer een intrinsieke waarde die slechts kan veranderen wanneer ze zelf een verandering ondergaan⁶²³ (Arendt, 1994, p. 162). Bovendien wordt hun waarde bepaald door het individueel nut⁶²⁴. Met nut, afgesneden van gebruik, als (enige) zingever verliezen de natuur en alles wat wordt geproduceerd hun intrinsieke waarde, omdat ze nog slechts een middel zijn met de menselijke behoeften als hoogste doel (Arendt, 1994, p. 153). Niet langer het creëren van een wereld waarin mensen zich kunnen ontplooiën maar het levensproces zelf is het doel. Het functionalisme van voor verbruik en gebruik gemaakte goederen volstaat echter niet om een bestendige wereld op te bouwen waarin mensen zich geborgen voelen. Goederen worden “[...] niet slechts beoordeeld naar de mate waarin ze de subjectieve behoeften van de mensen bevredigen, maar ook volgens de objectieve maatstaven van de wereld, waarin ze hun plaats zullen innemen om een tijdlang mee te gaan, te worden gezien en te worden gebruikt.” (Arendt, 1994, p. 171). Net zoals

⁶²¹ Zoals mensen-, drugs- en wapenhandel, het financieren van oorlog (d.m.v. staatsobligaties), speculatie, integriteit (de prijs van corruptie), politieke invloed, spiritualiteit (om de wanhoop op te heffen),...

⁶²² Omdat geld als een goed in de vorm van vermogen wordt opgepot (zie ook supra p. 27, noot 154), wat volgens de gangbare theorie onmogelijk is omdat geld neutraal is (zie supra pp. 4 en noot 23 aldaar en 23-24).

⁶²³ De waarde van een stoel wordt teniet gedaan door ze doormidden te zagen.

⁶²⁴ Een stoel heeft geen waarde omdat erop gezeten kan worden maar omdat hij comfortabel of nuttig is voor het waarderend individu.

mensen verkrijgen ze hun permanentie in de openbaarheid. (Arendt, 1994, p. 171). Het is in de confrontatie met de mens dat ze waarde krijgen afhankelijk van hoe duurzaam ze zijn. Hun objectieve waarde zorgt ervoor dat bijvoorbeeld kunstwerken, vastgoed, antiek, luxegoederen, edelmetalen- en -stenen als ruil- of speculatiemiddel kunnen worden gebruikt. Niet alleen menselijke creaties en de middelen die de mens aan de aarde ontnemt, ook de aarde en de natuurkrachten, die onafhankelijk van het bestaan van de mens bestaan, zijn niet langer een objectieve zelfstandigheid maar worden verzelfstandigd als hulpmiddelen (Arendt, 1994, pp. 154-156). Op de markt, als hulpmiddelen, als functies in het levensproces, als relatieve ruilmiddelen, bestaat geen absolute waarde voor de dingen (Arendt, 1994, p. 163). Als de economische rekeneenheid dan ook niet een absolute waarde is, dan zijn er geen maatstaven en algemene regels meer behalve de mens – als maker en gebruiker van goederen en diensten – als hoogste maatstaf (Arendt, 1994, pp. 163-164). Dan blijft slechts onze gelijkheid ten opzichte van de dood, dan hebben wij ons vermogen tot handelen verloren (Arendt, 1994, p. 213).

Schuld en boete

Hoe verwonderlijk ook, omdat geld neutraal is⁶²⁵, besteden de (nieuw)klassiek opgeleide economen geen aandacht aan de rol van krediet en privéschulden in de economische theorie (Keen, 2011, pp. 6, 219), (Meeusen & Willemé, 2006, p. 218). De enige economen die de crisis van tweeduizendenzeven hebben voorspeld besteden allemaal aandacht aan activa in de financiële en de reële sfeer, aan de kredietstromen waardoor ze worden gefinancierd en aan de schuldentoe name die samengaat met de groei van financieel vermogen (Keen, 2011, p. 12). Als de 'wet van Say' van toepassing is, worden goederen gekocht met de inkomsten van andere goederen – een statische zuivere ruileconomie van reeds bestaande goederen, waarbinnen geen vermogensaccumulatie⁶²⁶ bestaat (Keen, 2011, p. 216). Omdat boekhoudkundig inkomsten gelijk moeten zijn aan uitgaven moet groei ten minste voor een deel gefinancierd worden door schulduitgifte of de verkoop van activa (Keen, 2011, p. 219) of de creatie van koopkracht uit het niets⁶²⁷ door kredietopening⁶²⁸.

Massaconsumptie werd voor een groot stuk mogelijk gemaakt doordat op afbetaling kon worden gekocht zodat niet langer eerst moest worden gespaard (Bell, 1996, pp. 66, 69). In de V.S. werden consumenten vanaf de jaren negentientwintig aangemoedigd krediet op te nemen (Bell, 1996, p. 242). Een morele omslag, omdat schulden niet langer werden

⁶²⁵ Zie supra pp. 4 en noot 23 aldaar en 23-24.

⁶²⁶ Marx' G-W-G (zie supra p. 7 en noot 33 aldaar).

⁶²⁷ Zie supra p. 31.

⁶²⁸ In de nieuwklassieke theorie zijn schulden louter een transfer van koopkracht van de spaarder naar de lener (Keen, 2011, p. 299), (Fabozzi & Modigliani, 2009, p. 345).

gezien als een bewijs van armoede of boven zijn stand leven (Bell, 1996, p. 69). Waren in de jaren negentientwintig de bedrijfsschulden nog hoger dan die van gezinnen, dan is dat vandaag niet langer het geval⁶²⁹. Voor een deel is dit te wijten aan het feit dat de belastingen op bedrijfswinsten steeds verder daalden en aan (wettelijke) belastingontwijking (Sassen, 2014, p. 21), maar vooral aan het voor gezinnen (in de V.S.) nu noodzakelijk zijn om schulden aan te gaan om een leven te leiden dat overleven ontstijgt⁶³⁰ (Graeber, 2011, p. 379). Gezinnen hebben het echter veel moeilijker om uit de schulden te raken dan bedrijven, ze kunnen de kinderen niet ontslaan en het is een stuk moeilijker om te stoppen met consumptie dan het is om niet langer te investeren. (Keen, 2011, p. 351). Nochtans wordt het maken van schulden gezien als 'empowerment', als intrinsiek goed (Graeber, 2011, p. 281).

Sinds de jaren negentienzeventig, onder invloed van het monetarisme en de liberalisering van de financiële markten, financieren staten – vooral om schulden te herfinancieren (Streeck, 2015, p. 126) – zich steeds vaker niet langer door de uitgifte van geld of devaluatie maar door die van staatsobligaties⁶³¹ (Graeber, 2011, p. 375), (Lazzarato, 2011, p. 19), (Streeck, 2015, p. 244). Tussen de jaren negentientachtig en tweeduizendtien zijn de staatsschulden in de meeste landen alleen maar gestegen⁶³² (Sassen, 2014, pp. 21, 27). De staat wordt getransformeerd van een op belastingen steunende democratie – waarvoor de kiezers als tegenprestatie kunnen rekenen op sociale voorzieningen en sociale burgerrechten – in een schuldenstaat, omdat zij in hoge mate afhankelijk is van het vertrouwen van haar internationale schuldeisers die contractuele vorderingen op haar hebben (Streeck, 2015, pp. 125-126). Sindsdien verbreedt niet alleen de primaire markt⁶³³ voor staatspapier, maar verdiept ook de secundaire markt⁶³⁴ door de diversificatie en verhoging van het aantal speculatieve transacties (Graeber, 2011, pp. 375-376), (Lazzarato, 2011, p. 25). De te betalen rente wordt bepaald door het door de schuldeisers gepercipieerde risico op niet-terugbetaling van hun inleg, waardoor staten zich moeten onderwerpen aan de succescriteria van het geldwezen: plichtsgetrouw hun schulden aflossen en garanderen dat ze dat zullen blijven doen zodat zij het vertrouwen blijven behouden (Graeber, 2011, p. 367), (Sassen, 2014, pp. 42, 118), (Streeck, 2015, p. 126). De verplichting te betalen vervangt zo de verplichting van de staat haar burgers

⁶²⁹ Bedrijfsschulden waren in de V.S. drie keer hoger dan de schulden van gezinnen, nu liggen ze een vijfde lager dan die van gezinnen (Keen, 2011, p. 351).

⁶³⁰ Om een huis, een auto, studies,... te bekostigen of microkrediet in ontwikkelingslanden.

⁶³¹ Voor landen die deel uitmaken van de eurozone de enige financieringsmogelijkheid.

⁶³² Voor Duitsland van 13 tot 44 percent van het BNP, voor de V.S. van 26 tot 61 percent, voor Japan van 37 tot 184 percent (Sassen, 2014, p. 22).

⁶³³ Waar ingeschreven wordt op uitgiften van obligaties (Fabozzi & Modigliani, 2009, p. 434).

⁶³⁴ Waar uitgegeven obligaties worden verhandeld (Fabozzi & Modigliani, 2009, p. 439).

te beschermen, de markt en haar evenwichtsmechanisme vervangen de staat en het politiek beleid (Streeck, 2015, pp. 171, 244).

De grootste ommezwaai betreft echter de financialisering van steeds meer economische sectoren en van sociale zekerheidsmechanismen sinds de jaren negentientachtig (Ferguson, 2008, pp. 4-5), (Lazzarato, 2011, pp. 26-27), (Sassen, 2014, p. 137). De waarde van financiële derivaten, complexe schulden “[...] die hun waarden ontlenen aan een andere bron gaande van andere schulden tot materiële goederen zoals gebouwen of gewassen [...]” (Sassen, 2014, p. 117), bedraagt in 2013 meer dan een biljard dollar, bijna het dubbele van voor de crisis van tweeduizendenzeven (Sassen, 2014, p. 118) en meer dan tien keer meer dan het wereld-BNP. Zowat alles in een economie – de schulden en activa van bedrijven, huishoudens en regeringen – kan vertiteld⁶³⁵ worden waardoor economieën en regeringen onderworpen worden aan financiële succesparameters (Sassen, 2014, pp. 118-119). Speculatieve financiële constructies die zo complex zijn dat ze nauwelijks empirisch kunnen worden geanalyseerd en dus elke morele toetsing onmogelijk maken (Ferguson, 2008, p. 14), (Sassen, 2014, p. 117). Het creëren van schulden is voor de financiële sector noodzakelijk om inkomsten en groei te genereren. Hefboomeffecten⁶³⁶ zorgen ervoor dat de geleende bedragen niet langer beperkt worden door het inkomen, maar slechts door de bereidheid van de kredietnemers om meer te lenen. De prijzen van activa worden opgedreven tot een crisis plaatsvindt, wanneer de schulden niet meer uit inkomens kunnen worden betaald omdat de productiviteit en het aantal activa ongewijzigd bleven. (Bell, 1996, pp. 242-243)⁶³⁷, (Graeber, 2011, p. 54), (Keen, 2011, p. 397). Het gebruiken en binnendringen van andere sectoren getuigt van het vermogen van de financiële logica om uit hen en uit het bouwen van financiële constructie op financiële constructie waarde te halen tot er niets meer te halen valt. Een vertrouwenscrisis bij investeerders leidt zo tot het langzaam afglijden in armoede en het in de economische statistieken onzichtbaar worden van gezinnen, kleinere bedrijven en sociale overheidsdiensten overal ter wereld. (Sassen, 2014, pp. 137-139, 222).

Volgens de nog steeds gangbare theorie⁶³⁸ van Fisher moet deze enorme berg aan publieke en privéschulden steeds terugbetaald worden en ruimen de markten steeds. Nochtans ontwikkelde Fisher zelf na de crisis van negentienneventwintig een theorie die ervan uitging dat het mogelijk was dat schulden massaal niet zou worden ingelost, omdat een heleboel schuldenaars terzelfdertijd alles verliezen en er geen terugkeren naar het evenwicht meer is. De belangrijkste oorzaak van een crisis is een te grote schuldenlast

⁶³⁵ Het samenvoegen van activa om ze te verkopen als verhandelbare effecten.

⁶³⁶ ‘Leverage’, het speculeren met geleend geld in de hoop op toekomstige vermogenswinst.

⁶³⁷ Bell plaatst de opkomst van hefboomfinanciering in de jaren negentienzestig.

⁶³⁸ Zie supra pp. 23-24.

omdat hij een teveel aan vertrouwen en dus nieuwe schulden, speculatie en investeringen mogelijk maakt die niet de verwachte winst zullen opleveren. Om schulden af te lossen wordt in paniek verkocht waardoor de prijzen dalen met een kettingreactie tot gevolg. (Fisher, 1933, pp. 339, 341-342, 349). Ook historisch werden schulden niet steeds terugbetaald, regelmatig gingen en gaan staten failliet of moe(s)ten ze hun schulden herstructureren (Reinhart & Rogoff, 2008): tot ver in de achttiende eeuw was iedereen zowel schuldenaar als schuldeiser omdat contant geld zelden gebruikt werd – er werd krediet gegeven of een beroep gedaan op de vrijgevigheid die volgens Smith niet bestaat (Graeber, 2011, pp. 334-335). Zo geven mensen elkaar ook krediet waarvan niet verwacht wordt dat het terugbetaald wordt – ouders aan hun kinderen (Graeber, 2011, p. 92), geliefden, vrienden of zelfs kennissen aan elkaar.

Het is pas wanneer krediet als een onpersoonlijke contractuele afspraak tussen gelijken wordt beschouwd dat wordt verwacht dat becijferde schulden steeds worden terugbetaald. Vanaf dan is schuld niet langer een iemand een gunst verschuldigd zijn maar een kwestie van genotzucht. (Graeber, 2011, pp. 379, 386). Als landen moeten besparen om overheidstekorten te bestrijden is dit niet alleen een beknotting van de soevereiniteit van natiestaten, maar ook van de keuzemogelijkheden van de burgers die niet langer op democratische wijze een leven dat overleven overstijgt kunnen bewerkstelligen omdat onder druk van de markt gekozen wordt voor schuldaflossing, privatisering van overheidsactiva en het korten van sociale voorzieningen met als doel een schuldenvrije overheid. Mensen blijft dan slechts nog schulden aan te gaan om een leven te kunnen leiden dat overleven overstijgt en via belastingen de staatschuld te dragen zodat werknemers en consumenten slechts nog schuldenaars zijn die moeten functioneren en zich gedragen volgens de voorschriften van de (in)direct aangegane contractuele schuld. Een geïnternaliseerde heteronomie die als autonomie wordt ervaren. Gold voordien het primaat van de schuldenaars – de reële sector en de consumenten – dan geldt nu het primaat van de schuldeisers – de financiële sector. Een financiële sector die alle menselijke relaties reduceert tot cijfers en algoritmen, die gemeenschapszin herleidt tot schulden, die de wereld terugbrengt tot rationele berekeningen ontdaan van gevoelens, vergankelijkheid en sterfelijkheid.

Rechtvaardigheid

Met als basis de 'wet van Say en/of van Walras'⁶³⁹ gaat de gangbare economische theorie ervan uit dat geld enkel transactioneel gebruikt wordt en vermogensaccumulatie door een deel van het inkomen niet te gebruiken of te produceren met de bedoeling winst te maken onbestaand is (Keen, 2011, p. 215), (Meeusen & Willemé, 2006, pp. 14, 44). Zoals Smith,

⁶³⁹ Zie supra pp. 4, 29 en noot 127 aldaar.

Marx en Keynes aanwezen is vermogensaccumulatie een wezenlijk kenmerk van het kapitalisme⁶⁴⁰. De nadruk die wordt gelegd op het volledig uitgeven van het inkomen verhult de onderhuidse ongelijkheid in de startpositie door het al dan niet bezitten van een vermogen of in de mogelijkheid te zijn er één te verwerven. Een theorie gebaseerd op de aanname dat iedereen hetzelfde salaris krijgt, hetzelfde vermogen bezit en over dezelfde inkomsten beschikt, beperkt niet alleen in hoge mate de economische problemen waarover ze kan handelen (Piketty, 2013, pp. 38-39), ze schermst zich af van de werkelijkheid waarin (historisch gegroeide) eigendom een cruciale rol speelt in de economische toekomstperspectieven van mensen. Als zij zich profileert als een positieve wetenschap zonder waardeoordelen omdat die als parameters of variabelen worden beschouwd die politiek kan worden gebruikt dan is Pareto-efficiëntie een manier om het status quo te behouden (Chang, 2014, p. 122) zodat “[d]e overheid, voor zover opgericht voor de veiligheid van eigendom, [er] in werkelijkheid op gericht [is] om de rijken tegen de armen te verdedigen, of diegenen die enige eigendom bezitten tegen diegenen die er helemaal geen bezitten.” (Smith, 2007, p. 553, mijn vertaling). Op dergelijke wijze kan de rechtvaardigheid van de verdeling, die in de negentiende eeuw nog het speerpunt was van de economische analyse, (Piketty, 2013, p. 38) afgevoerd worden en rechtmatig⁶⁴¹ de nieuwklassieke economische theorie economische ongelijkheid.

Het gelijkschakelen van goederen en activiteiten, van ongelijkheden, d.m.v. de rekeneenheid geld, is inherent aan het consumentenmarktmechanisme. In de prijs of het loon wordt niet weergegeven wat rechtvaardig is omdat economische machtsverhoudingen, die bepalend zijn voor de budgetlijn, vooraf gaan aan hun bepaling op de markt. Lonen worden niet bepaald door wat als eerlijk of redelijk wordt beschouwd⁶⁴² of wat de gemeenschap ten goede komt⁶⁴³, maar worden beïnvloed door historisch gegroeide normatieve criteria en de onderhandelingspositie van de deelnemers aan de arbeidsmarkt (Piketty, 2013, p. 495). “Nog meer dan de andere markten, is de arbeidsmarkt geen wiskundige abstractie waarvan de werking volledig bepaald zou worden door natuurlijke en onveranderlijke mechanismen, en door onverbidelijke technologische

⁶⁴⁰ Zie supra pp. 3 en noot 18 aldaar, 7, 27-28.

⁶⁴¹ In het middeleeuwse Engeland werd een onderscheid gemaakt tussen ‘justice’ en ‘equity’. ‘Common law’ rechtbanken produceerden ‘justice’. Deze uitspraken konden aanhangig gemaakt worden bij het ‘Court of equity’ wanneer zij induisten tegen wat algemeen als rechtvaardig of billijk werd beschouwd. (Streeck, 2015, p. 99). Voor ‘justice’ zal ik de term ‘rechtmatig’ gebruiken omdat hij een reeds bestaand regelsysteem vooronderstelt, voor ‘equity’ de term ‘rechtvaardig’ omdat deze berust op wat collectief als eerlijk, redelijk en gemeenschappelijk goed wordt beschouwd.

⁶⁴² Inkomensverschillen gebaseerd op de meritocratische productiviteits- en scholingswedstrijd zouden sinds de jaren negentienzeventig niet zo extreem zijn toegenomen (zie supra p. 83) (Piketty, 2013, p. 466). In 1968 verdiende bijvoorbeeld bij General Motors de algemeen directeur zo’n zesenzestig keer meer dan een gemiddelde werknemer, in 2005 verdiende bij Wal-Mart de algemeen directeur negenhonderd keer meer (Judt, 2010, p. 14).

⁶⁴³ Mocht dit het geval zijn dan zou bijvoorbeeld een vuilnisman veel meer verdienen dan een superkader.

krachten: het is een sociale constructie tot stand gebracht met regels en specifieke compromissen.” (Piketty, 2013, pp. 488, mijn vertaling, 495). Prijzen worden niet bedongen door wie die een bepaald goed willen maar slechts door diegenen die het zich kunnen veroorloven, dus door het beschikbaar vermogen of voor het gros van de mensen hun loon. In het kapitalistisch systeem is, in weerwil van de (nieuw)klassieke theorie, het maken van winst – de vergoeding van het kapitaal – een empirische voorwaarde voor haar functioneren, maar worden volgens de theorie de door andere motieven dan de markt gestuurde looneisen van werknemers als evenwichtsverstoring aangemerkt (Streeck, 2015, p. 100) en wordt werkloosheid als een vrijwillige keuze omschreven. Tegenover materiële rechtvaardigheid wordt de verantwoordelijkheid voor het eigen lot als formeel moreel principe geplaatst omdat de markt, die per definitie neutraal is, de individuele prestaties – van producenten en werknemers – waardeert. De basis van het individualisme dat in de neoliberale politiek vrijheid – burgerrechten en mensenrechten – garandeert. “Het neoliberalisme is [echter] [...] onverenigbaar met een democratische staat, voor zover onder democratie een regering wordt verstaan die uit naam van haar burgers ingrijpt in de verdeling van economische goederen zoals die resulteert uit het marktgebeuren.” (Streeck, 2015, p. 95). Als er echter, zoals geconstateerd, een negatieve correlatie bestaat tussen opkomstpercentages bij verkiezingen en werkloosheids- en bijstandscijfers, dan hebben diegenen die het meeste baat zouden hebben bij politieke vertegenwoordiging, omdat ze erin berusten dat er geen alternatief is en verkiezingen voor hen geen verbetering zal brengen⁶⁴⁴, hun politieke vrijheid opgegeven en wordt het kapitalisme beschermd tegen de democratie (Streeck, 2015, pp. 92-93).

Wanneer de overheid de verdeling van de opbrengsten overlaat aan de markt en steeds meer economische sectoren en sociale zekerheidsmechanismen deel worden van de markt, dan ontmantelt zij het weefsel van de staat. De vernietiging van het weefsel van de samenleving leidt ertoe dat zij “[...] in een paar generaties afbrokkelt, herleid wordt tot het stof en pulver van individualiteit [...]” (Burke, 1790, pp. 79-80, mijn vertaling). De op contractuele vrijheid gebaseerde vrije markt beroept zich op rechtsprincipes om het eigendomsprincipe tot basis van de economie om te vormen zonder zich te beroepen op rechtvaardigheidsprincipes en zonder referentie aan de manier waarop deze eigendom historisch is verworven. Hierdoor laat zij zich leiden door de normatieve criteria van de (historische) eigenaars en beheerders van kapitaal en vermogen die zich als natuurwetten en dus verstoken van een sociale dimensie, presenteren (Streeck, 2015, p. 99). Niet alleen

⁶⁴⁴ Dus niet omdat ze hun tijd liever besteden aan andere activiteiten omdat hun stem verwaarloosbaar is (Buchanan (zie supra p. 57 en noot 365 aldaar)). Overigens hebben werklozen en bijstandstrekkers wel veel tijd maar weinig middelen om iets anders te doen.

kunnen de bezitters van kapitaal⁶⁴⁵ en vermogen⁶⁴⁶ hun vertrouwen in het beleid opzeggen onder de permanente dreiging van delocalisatie en financiële crisissen waardoor ze effectief het fiscaal en sociaal beleid sturen, ook geldt dat de markt, door de ongelijke startpositie, cumulatieve voordelen voortbrengt (Streeck, 2015, pp. 98-99). Zonder sociale correcties – die onder het neoliberalisme als marktontwrichtend worden beschouwd – krijgen de rijken steeds meer en verliest de rest steeds weer. De Schumpeteriaanse creatieve destructie⁶⁴⁷ – het permanent kwalitatief reorganisatieproces – beperkt zich niet tot ondernemers maar strekt zich uit over alle gebieden die onder de economische logica worden gebracht waardoor deze alle lagen van het leven binnendringt. Wie niet voldoet aan de eisen van de markt – niet steeds gewin najaagt of zichzelf ziet als een productie-eenheid⁶⁴⁸ – moet onverbiddelijk verdwijnen. Het uitsluiten en de verarming van diegenen die niet langer waardevol zijn als werknemers en consumenten uit de levensruimte doordat ze geen kansen op een levensproject, op een broodwinning meer hebben (Sassen, 2014, p. 29). In ontwikkelde landen aangescherpt door de afbouw van de sociale ondersteuningsmechanismen, in ontwikkelingslanden door de toenemende landaankopen door concerns en het buitenland die mensen niet alleen beroven van hun land⁶⁴⁹ maar ook van hun huis en baan (Sassen, 2014, p. 89). Schuldaflossings- en bezuinigingsprogramma's⁶⁵⁰ zijn er niet op gericht om tewerkstelling en competitiviteit op lange termijn te bewerkstelligen (Sassen, 2014, p. 41) maar zijn disciplineringsmechanismen die mensen reduceren tot de noden van de markt. Alleen diegenen die zich het best aanpassen worden door de markt geselecteerd, een aan het kapitalisme inherente Hobbesiaanse oorlog van allen tegen allen waarvan de verliezers een eenzaam, arm en lastig leven leiden, waar niets onrechtvaardig kan zijn en slechts kracht – nu financiële macht – en fraude deugdzaam zijn (Hobbes, 1985, pp. 186-188). Persoonlijke zelfgenoegzaamheid en arrogantie – belichaamd in de financiële markt – die leiden tot onbestendigheid hebben zich meester gemaakt van de staat (Burke, 1790, pp. 79-80). "Rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid [...] zijn eigenschappen die betrekking hebben op mensen in vereniging niet in eenzaamheid." (Hobbes, 1985, p. 188, mijn vertaling).

⁶⁴⁵ In het kapitalistisch maatschappelijk stelsel het privaat bezit van de productiemiddelen die een bron van inkomsten voor de bezitters kunnen zijn (Den Boon & Geerts, 1999, p. 1555).

⁶⁴⁶ Het geheel van iemands bezittingen na aftrek van de passiva (Den Boon & Geerts, 1999, p. 3706).

⁶⁴⁷ Zie supra p. 31.

⁶⁴⁸ Becker (zie supra pp. 50-51).

⁶⁴⁹ Voordien betekende een stuk grond bezitten dat niet veel opbracht arm zijn, vandaag zijn er twee miljard mensen die in extreme armoede leven en niets anders bezitten dan hun lichaam (Sassen, 2014, p. 147).

⁶⁵⁰ De 'Washington Consensus' (zie supra p. 77 en noot 500 aldaar).

Verantwoordelijkheid

Met de begeerten als vertrekpunt stelt de economische theorie het individuele leven en het overleven van de mens als soort doch niet langer het bouwen van de wereld als een tehuis voor mensen centraal (Arendt, 1994, pp. 320-321). Stond de mens voorheen ruimtelijk en temporeel in de wereld – die hieraan een absolute werkelijkheid ontleende – (Arendt, 1994, p. 262) dan blijft nog slechts introspectie: subjectieve geestelijke processen (Arendt, 1994, p. 281). Een individualisme dat zich vertaalt in een idiosyncratisch mensbeeld, als op- en aftelsom van pijn en genot waarmee tot morele gedragskeuzes kan worden gekomen (Achterhuis, 2010, p. 189), (Arendt, 1994, p. 311). De natuurlijke overlevingsdrang wordt autonoom doch eenzaam streven naar geluk, i.e. welzijn, door het najagen van eigenbelang dat slechts mogelijk is wanneer het individu “[...] zijn eigen leven [kan] leven.” (Berlin, 2010, p. 20). Gebaseerd op de assumptie dat mensen slechts deze gelijke eigen natuur gemeenschappelijk, hebben bezitten mensen niet langer de wereld maar slechts nog hun subjectieve pijn- en genotservaringen gemeenschappelijk (Arendt, 1994, p. 309). Genot is echter niet de afwezigheid van pijn maar het vermijden of wegnemen van pijn omdat pijn de enige “[...] innerlijke gewaarwording [is] die [...] onafhankelijk is van zintuiglijk ervaren objecten [...]” waardoor niets anders wordt gevoeld dan het eigen zelf (Arendt, 1994, p. 310). Pijn en vrees zijn de ware drijfveren. Niet alleen de marketing en het versnellende innovatieproces spelen hier handig op in door steeds nieuwe begeerten te creëren⁶⁵¹, ook de media brengen als voorpaginanieuws slechtnieuwsverhalen omdat zo de pijn van de herkenbare ander wordt meebeleefd. De huidige gezondheids- en veiligheidscultus is geënt op diezelfde vrees, de vrees voor toekomstige pijn. Het door de begeerte ervaren gemis kan slechts weggenomen worden door consumptie, de vrees voor mogelijke pijn blijft steeds smeulen en vertaalt zich in verlammeende doodsangst. Was vrijheid oorspronkelijk een luxe, de luxe om vrij de zijn van noodzaak en zo te kunnen handelen en te bouwen aan een gezamenlijke wereld, dan is zij nu egocentrische aandacht voor de eigen (pseudo)behoefte en futiele dagdagelijkse misère, door iedereen herkenbaar maar immuun voor gemeenschappelijk oordelen en algemene uitspraken.

In een eindige wereld waarin voortdurende groei van het BNP een noodzakelijke voorwaarde is en de meeteenheid van de gezondheid van de economie (Chang, 2014, pp. 212-213), (Graeber, 2011, pp. 346, 390), (Streeck, 2015, p. 236) waarin begeerten onbepert kunnen worden gecreëerd en de marktprijs de relatieve schaarste van de beschikbare middelen aangeeft, botst de mensheid steeds vaker op de sociale en ecologische grenzen van de wereld. Niet alleen worden steeds meer mensen gediskwalificeerd door sociale marginalisatie, ook de wijzigende eigendomsstructuren en

⁶⁵¹ Waardoor de ruilwaarde van goederen ook steeds minder gebaseerd is op hun duurzaamheid.

het veranderende gebruik van land dat voorheen in het levensonderhoud van velen voorzag en de opwarming van de aarde, door onze productie- en levenswijze, die mensen steeds vaker verdrijft uit hun oorspronkelijke leefgebieden dragen bij tot de uitsluiting van steeds grotere groepen mensen. De opwarming van de aarde, onze industriële en landbouwmethoden die de biogeochemische stikstof- en fosforcycli hebben veranderd, de invloed van vervuiling door aërosolen op de atmosferische en waterkringloop, onze toenemende vraag naar voedsel en water en onze extractiemethoden brengen de biodiversiteit in gevaar. (Graeber, 2011, p. 390), (Sassen, 2014, pp. 80-116, 149-210), (Stockholm Resilience Centre, s.d.). De gangbare economische theorie doet al deze fenomenen af als het dilemma van de collectieve actie en/of niet-economische onafwendbare overmacht en dringt er hoogstens op aan alles onderhevig te maken aan marktwerking door het (goed) definiëren van eigendomsrechten⁶⁵². Mensen verwickeld in een Hobbesiaanse overlevingsstrijd, waarbinnen moraliteit gelijkgesteld wordt met schulden betalen (Graeber, 2011, p. 163), zijn net zoals mensen in armoede nog slechts in staat aandacht te hebben voor het op korte termijn beheren van gebrek, met onmiddellijke winstmogelijkheden en vertrouwt niet op een mogelijk betere toekomst voor volgende generatie⁶⁵³. Met de stemloze volgende generaties – niet alleen van mensen maar van alle (levende) zijnden – wordt geen rekening gehouden, (staats)schulden of milieuproblemen worden naar hen doorgeschoven⁶⁵⁴. Een waardetheorie waarbij spontaan optimale welvaart ontstaat, zonder dat individuen, als hoeksteen van de theorie, zelfs maar rekening houden met de consequenties van hun acties, tenzij voor zichzelf, leidt ertoe dat alles wat niet volgens plan verloopt als extern aan het economische gebeuren wordt beschouwd. Omdat verantwoordelijkheid voor de inbreng in het geheel dan een loos begrip wordt en de optimale samenleving spontaan en ondoelmatig ontstaat uit de noodzakelijkheid van groei – waardoor geen logische controle kan worden uitgeoefend over de uitkomsten⁶⁵⁵ – is de gangbare economische theorie in hoge mate mede verantwoordelijk voor de uitdagingen waar de mensheid nu voor staat.

Paradoxaal genoeg heeft de markt de samenleving en haar structuren nodig, in afzondering kunnen geen waarden worden gecreëerd (Arendt, 1994, p. 162), de vrije markt ontstaat nooit spontaan en houdt zichzelf ook niet vanzelf in stand (Achterhuis, 2010, p. 192), (Chang, 2014, pp. 396, 402) zodat de overheid moet optreden als regulator van het marktsysteem om handelsregels op te stellen (Chang, 2014, p. 395) en door herverdeling van de inkomens en vermogens het marktsysteem te redden (Chang, 2014, pp. 398-399), (De Grauwe, 2014, pp. 101, 106). Ook de neo- en nieuwklassieke economen moeten zich

⁶⁵² Zie supra pp. 56-57, 88 en 90.

⁶⁵³ Schumpeter (zie supra p. 33).

⁶⁵⁴ Zie supra p. 92 en noot 600 aldaar.

⁶⁵⁵ Schumpeter (zie supra p. 33).

beroepen op de overheid om eigendom te vrijwaren, veiligheid te garanderen en het marktmechanisme zo goed mogelijk te doen functioneren⁶⁵⁶. De meesten zien ook een rol weggelegd voor de overheid wanneer het collectieve goederen betreft. Omdat zij in de overheid een nivellerende kracht zien die de individuele vrijheid inperkt, wensen zij de overheid in te perken. Het is echter de vermaatschappelijking (Arendt, 2004, p. 47) of rationalisering (Schumpeter, 1992, pp. 122-127) van de levenssfeer waardoor "[...] de maatschappij [verwacht] dat elk van haar leden zich zal houden aan een zeker stelsel van gedragingen, en [...] ze ontelbare uiteenlopen voorschriften op[legt], die alle de strekking hebben haar leden te persen in het keurslijf van het (maatschappelijk) goede gedrag, en elk spontaan handelen of iedere buitengewone prestatie uit te sluiten." (Arendt, 1994, p. 49). Het in de praktijk brengen van de nieuw-klassieke vrije markt heeft niet tot meer vrijheid maar tot meer overheidstoezicht en -controlemechanismen geleid (Achterhuis, 2010, p. 296), (Gray, 2008, p. 108) die individuen en staten in het neoliberale keurslijf dwingt. De nadruk die wordt gelegd op 'rationele' negatieve vrijheid⁶⁵⁷, heeft vooral de mensen teruggeworpen op hun emoties, op hun angsten, op hun verschillen waardoor het conformeren aan de herkenbare groep – omdat veel mensen niet in een positie zijn om rationeel alternatieven te vergelijken en aanvaarden wat hun wordt verteld; omdat hun economische en sociale situatie hen dwingt zich op een bepaalde manier te gedragen⁶⁵⁸ – als enige nog zekerheid biedt. Zo dringt idiosyncrasie door in alle menselijke ontmoetingen en vertaalt zich in polarisatie van de samenleving waardoor het niet langer mogelijk is collectief ergens voor verantwoordelijk te zijn en "[...] wagen we het aan diegenen die na [ons] komen een ruïne te laten in plaats van een woonplaats." (Burke, 1790, p. 79, mijn vertaling).

Collectieve verantwoordelijkheid voldoet aan twee voorwaarden: verantwoordelijk kunnen gehouden worden voor iets dat men niet persoonlijk heeft gedaan en daarvoor verantwoordelijk zijn door het lid zijn van een groep dat niet door eigen vrijwillig ingrijpen teniet gedaan kan worden (Arendt, 2004, p. 152). Het nalaten van de wereld als een tehuis waarin toekomstige generaties – niet alleen van mensen maar van alle (levende) zijnden – de mogelijkheid hebben te zijn is een plicht van de huidige generaties (Jonas, 2011, p. 81) omdat louter overleven in het heden een zinloos eindpunt is zonder een mogelijk worden in de toekomst. Het verbinden van het individuele besef van verantwoordelijkheid voor de mogelijke gevolgen van acties in het heden en collectieve verantwoordelijkheid ten overstaan van de toekomst is in grote mate afhankelijk van de verbeeldingskracht, het

⁶⁵⁶ Bentham (zie supra p. 14 en noot 43 aldaar), Walras (zie supra p. 23), Pareto (zie supra p. 27), Von Hayek (zie supra p. 50 en noten 275 en 279 aldaar), Friedman (zie supra pp. 66-67) en Buchanan (zie supra pp. 56-57 en noten 362, 364 en 369).

⁶⁵⁷ Zie supra p. 84.

⁶⁵⁸ Schumpeter (zie supra p. 33).

projecteren van de eigen hoop en angsten op de toekomstige wereld (Arendt, 2004, p. 158), (Jonas, 2011, pp. 81, 348). Louter vrees voor de directe eigen toekomst – de basis van de economische moraal – is ongeschikt wanneer het verre perspectieven betreft, omdat het slechts het huidige eigenbelang onderkent (Jonas, 2011, pp. 55-57) en de menselijke pluraliteit waardoor mensen moeten spreken en handelen ontkent. In deze pluraliteit zijn mensen zowel verscheiden, waardoor zij de spraak en het handelen nodig hebben om zich verstaanbaar te maken, als gelijk, waardoor zij elkaar en de hun voorafgegane generaties kunnen verstaan, plannen kunnen maken voor de toekomst en de behoeften van de toekomstige generaties kunnen anticiperen (Arendt, 1994, pp. 173-174). Inherent aan het handelen is zijn onomkeerbaarheid – het onmachtig zijn ongedaan te maken wat wij hebben gedaan, ook al wisten wij niet wat wij deden of konden het niet weten – waarvan de last wordt verzwaard door de onvoorspelbaarheid van de toekomst (Arendt, 1994, p. 235), (Jonas, 2011, pp. 63, 67-68, 70-71). Door de complexiteit van de manier waarop de samenleving en de ecologie op elkaar reageren, door het proces dat op gang wordt gebracht door het handelen, kunnen de gevolgen van het handelen echter slechts retrospectief gekend zijn (Arendt, 1994, p. 231), (Jonas, 2011, pp. 63-64). De onomkeerbaarheid kan slechts door vergeving (door de toekomstige generatie(s)) ongedaan gemaakt worden. Met het maken van beloftes tracht de mens zekerheden in de toekomst te creëren. (Arendt, 1994, p. 235). Het handelen, de keuze voor één daad en niet voor een andere waardoor ontstaat wat ook anders zou kunnen zijn, houdt in dat vooraf reeds verantwoordelijkheid moet worden gedragen (Arendt, 2014, pp. 31, 33), (Jonas, 2011, p. 347) als een belofte aan de toekomstige generaties omdat wij – in de Socratische opvatting – altijd met onszelf moeten kunnen samenleven.

Het (neo-)(nieuw)klassieke economische individu, dat denkt vrij te zijn doch onderworpen is aan de noodzaak is in zijn eenzaamheid per definitie apolitiek. Het kan zichzelf slechts bekend maken in de ontmoeting met anderen en ontleent hieraan zijn identiteit. Op de markt als enige ontmoetingsplaats, waar geld de ruil ontmenselijkt, kunnen mensen slechts hun identiteit ontlennen aan hun ruilmacht – hun inkomen en vermogen – omdat het eigen is aan een ruilsysteem kwaliteiten om te vormen tot kwantiteiten. Krediet geven aan de ander, hem/haar vertrouwen, gaat vooraf aan de belofte de schuld te betalen, schuld die steeds kan worden vergeven. Politiek handelen is een collectief toegepaste toekomstverwachting, waarin het denken verwoord wordt, willen bewerkstelligen en haar consequenties desnoods gezamenlijk bijstellen. De pluraliteit en verscheidenheid van mensen en de onzekerheid m.b.t. de toekomst vragen om een rehabilitatie van de term 'interest'⁶⁵⁹, die in de eerste plaats niet verwijst naar rente maar naar het 'zijn tussen' mensen, het 'deelnemen aan' de wereld (*inter-esse*) (van Veen, 1989, p. 364), het

⁶⁵⁹ Derde persoon enkelvoud van 'interesse' (van Veen, 1989, p. 364).

onafscheidelijk karakter van wat mensen verwezenlijken en hun afhankelijkheid. Als wij ons samenleven rationeel sturing willen geven, kunnen wij ons niet verlaten op een economische theorie die het samenleven ontkent en mensen reduceert tot het leveren van een permanente overlevingsstrijd aangedreven door zelfzuchtig winstbejag. Een ideologie waarin een bovenzinnelijk algemeen evenwicht – het summum bonum van de (neo-)(nieuw)klassieke economische theorie – zal worden gerealiseerd door alles aan de vrije marktconcurrentie over te laten en waarop instrumenteel kwantitatieve prijzen – waaraan zeer beperkte gegevens ten grondslag liggen⁶⁶⁰ – moeten aangeven wat waarde heeft, is niet verbonden met de complexe realiteit van het samenleven. Als niet altijd even rationele mensen met verscheiden belangen zullen wij elkaar, geconfronteerd met onzekerheid wat betreft de noodzaak te handelen, moeten overtuigen. In het Grieks betekent 'logos'⁶⁶¹ zowel spraak als rede en rationeel vermogen. Om een ethisch samenleven te bewerkstelligen zullen alle drie nodig zijn, zodat wij steeds kritisch naar onze verwezenlijkingen kunnen kijken om de mogelijkheden die zij openen en de problemen die zij bewerkstelligen samen te kunnen bijstellen door te handelen.

⁶⁶⁰ Zie supra p. 104.

⁶⁶¹ Bij Heraclitos (ca. 540-480 v.o.t.) is 'logos' het onderliggende organisatorisch principe van het universum, verborgen en slechts waarneembaar voor het verstand (Peters, 1967, p. 111).

Ik verklaar plechtig dat ik de masterproef, 'Economische theorie in de praktijk. Een axiologische benadering', zelf heb geschreven.

Ik ben op de hoogte van de regels i.v.m. plagiaat en heb erop toegezien om deze toe te passen in deze masterproef.

Datum

Photis Schurmans